

Mediterrán Világ

Társadalomtudományi folyóirat

51.

Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány
2022

Szakmai együttműködő partnerek
MTA-VEAB Gazdaság-, Jog- és Társadalomtudomány Szakbizottság
MTA-VEAB Történettudományi Szakbizottság
Veszprémi Mediterrán Kutatóműhely

Főszerkesztő
Szilágyi István

Felelős szerkesztő
Garaczi Imre

Szerkesztő bizottság
Fischer Ferenc, Carlos Flores Juberias (Valencia), Kalmár Zoltán (elnök), Luís Filipe
Castro Mendez (Lisszabon), Rostoványi Zsolt, Manuel Alcantára Sáez (Salamanca),
Szilágyi Ágnes Judit

Felelős kiadó
Garaczi Imre

ISSN 1787-7350

A szerkesztőség postacíme
Mediterrán Világ Szerkesztősége
8200 Veszprém, Viola u. 2.

E-mail
garaczi.imre@gmail.com

A kéziratokat független, anonim bírálók lektorálják.
Articles are refereed by anonym reviewers before publication.

Folyóiratunk MTA besorolása:
II. FTO / Történettudományi Bizottság: A
IXGJO / Politikatudományi Bizottság: B

Nyomdai munka
OOK-PRESS Nyomda, Veszprém

Siposné Kecskeméthy Klára¹

NATO a Mediterráneum térségében NATO in the Mediterranean

ABSTRACT

The relationship between the Mediterranean and NATO is governed by values and interests, and the relationship full of challenges, successes and failures dates back many decades. In the changing significance of the Mediterranean, we can distinguish different eras: the Cold War, the post-bipolar period, and the post-2014 era. After the Cold War, the Mediterranean region became more valuable to NATO. The region has become the focus of attention due to military and non-military risks, challenges and the resulting crises. After 2014, the importance of the eastern and southern wings of the Alliance, the “360-degree approach” to defense, once again put the Mediterranean area in the focus.

The study presents the NATO-Mediterranean relationship, assessing the current situation and future challenges, and also reviewing the recommendations of the NATO 2030 report on Alliance partnerships. NATO’s partnership initiatives in the Mediterranean (Mediterranean Dialogue, Istanbul Cooperation Initiative) are key tools for building cooperative security and cooperation with partners.

Keywords: Mediterranean Dialogue, Istanbul Cooperation Initiative, Partners Across the Globe, Berlin Partnership Package, NATO 2030 Report

ABSZTRAKT

A Mediterráneum és a NATO kapcsolatrendszerét értékek és érdekek vezérlik, a kihívásokkal, sikerekkel és kudarcokkal jellemzett kapcsolat hosszú évtizedekre tekint vissza. A Mediterráneum jelentőségének értékelésében különböző korszakokat különböztethetünk meg: hidegháború, posztbipoláris és a 2014 utáni korszak. A hidegháborút követően, a mediterrán térség felértékelődött a NATO számára. A régió katonai és nem-katonai kockázatok, kihívások és az ebből fakadó válságok kapcsán került az érdeklődés középpontjába. 2014 után a Szövetség keleti és déli szárnyának fontossága, a védelem „360 fokos megközelítése” ismét felértékelte a Mediterráneum térségét.

A tanulmányban bemutatjuk a NATO és a Mediterráneum kapcsolatrendszerét, értékeljük a jelenlegi helyzetet, és a jövőt érintő kihívásokat, valamint áttekintjük a NATO 2030 jelentés Szövetség partnerkapcsolataira vonatkozó ajánlásait is. A NATO partnerségi kezdeményezések (Mediterrán Párbeszéd, Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés) a Mediterráneumban kulcsfontosságú eszközei a kooperatív biztonság megteremtésének és a partnerekkel való együttműködésnek.

Kulcsszavak: Mediterrán Párbeszéd, Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés, Globális Partnerek, Berlin Partnerségi Csomag, NATO 2030 jelentés

Bevezetés

Az elmúlt harminc év során jelentősen átalakult a Szövetség. A Washingtoni Szerződésben deklarált észak-atlanti térség határain belül szinte kizárólag területvédelemre koncentráló katonai szervezet nem tekintett túl a felelősségi területén. A posztbipoláris korszakban műveleteket hajtott/hajt végre az ázsiai és az afrikai kontinenseken, partnerországai a földközi-tengeri térségtől a Csendes-óceán térségéig húzódnak. A NATO globális felelősségű és képességű, globális partnerekkel rendelkező regionális katonapolitikai szervezetté alakult. A NATO partnerországok területe a kontinensek összterületének csaknem felére terjed ki, és a partnerországokban él a Föld lakosságának egyötöde.

Bár a Mediterráneum kiemelt stratégiai fontosságú volt a hidegháború időszakában, azonban a közép- és kelet-európai térséghez képest csak másodlagos fontosságú volt a NATO számára. A mediterrán térségben a NATO arra törekedett, hogy megakadályozza a Szovjetunió földközi-tengeri és közel-keleti térnyerését, a nyersanyagforrásokhoz való hozzájutását, valamint biztosította a tengersizorokat, és a stratégiai fontosságú szállítási útvonalakat.²

1950 februárjában megalakult a Déli Parancsnokság, és a 6. amerikai flotta fő működési területe a Földközi-tenger lett.³ A Szövetség alapító tagjai közül három a Földközi-tenger északi partján fekszik: Franciaország, Olaszország, és Portugália. 1952-ben Görögország és Törökország csatlakozott. Spanyolország 1982-ben vált NATO-tagországgá. Szlovénia 2004, Horvátország és Albánia 2009, Montenegró 2017 és Észak-Macedónia 2020. évi csatlakozásával már a szélesebb értelemben vett Mediterráneum országai is csatlakoztak a Szövetséghez.⁴ A Földközi-tenger fontosságát jelezte, hogy 1953 márciusában megalakították a NATO Földközi-tengeri és Fekete-tengeri felelősségi területtel rendelkező Szövetséges Erők Mediterrán Parancsnokságát (Allied Forces Mediterranean, AFMED).⁵ Az AFMED-et 1967-ben megszüntették és a Dél-európai Szövetséges Erők Parancsnokságán (Allied Forces Southern Europe, AFSOUTH) belül létrehozták az Dél-európai Szövetséges Haditengerészeti Erők parancsnokságát (Allied Naval Forces Southern Europe NAVSOUTH). 1999-ben a NATO parancsnoki rendszerének újabb átalakítása után Északi (Regional Command North, Brunssum) és Déli (Regional Command South, Nápoly) Hadművelési Parancsnokságot hoztak létre, amelyek 2003-ig működtek. 2004-ben ismét átalakult a NATO parancsnoki struktúra, ekkor két stratégiai parancsnokságot: a Szövetséges Transzformációs Parancsnokságot Norfolkban (Allied Command Transformation, ACT) és a Szövetséges Művelési Parancsnokságot, Monsban (Allied Command Operations, ACO) hoztak létre.

A NATO dél-európai tagjai a hidegháború idején is tisztában voltak a mediterrán térség biztonságpolitikai jelentőségével, azonban a Szövetség és a mediterrán térség országai közötti együttműködést a két nagyhatalom és a szövetségi rendszerek (NATO-VSZ) közötti ellentét, a régió belüli konfliktusok, a NATO tagállamainak eltérő érdekei, valamint a szervezeten belüli ellentétek megakadályozták.⁶

1. A NATO és Mediterráneum kapcsolatrendszere a posztbipoláris korszakban

A hidegháborút követően, a kétpólusú nemzetközi rendszer megszűnése, az arab-izraeli konfliktus, a globális és új típusú biztonsági kihívások megjelenése és a közel-keleti hatalmi vákuum miatt a mediterrán térség fontossá vált a NATO számára. A régió katonai és nemkatonai kockázatok, kihívások (politikai rendszerek instabilitása, demográfiai trendek, migráció, vallási fundamentalizmus, terrorizmus, szervezett bűnözés, fegyverkereskedelem, határviták, vízhiány, szegénység, írástudatlanság stb.) és ebből fakadó válságok kapcsán került az érdeklődés középpontjába.

A kilencvenes évek elejétől a NATO elsősorban a közép- és kelet-európai országokkal kialakítandó kapcsolatokra fókuszált.⁷ Az 1989. december 4-i brüsszeli csúcsertekezlet áttekintette Európa megosztottsága megszüntetésének lehetőségét, ezzel elkezdődött egy lassú, bizalomerősítő megbékélési folyamat. A római csúcstalálkozón elfogadott 1991. évi stratégiai koncepció a szélesebb értelemben vett euroatlanti keretek között elsősorban a volt Varsói Szerződés országaira koncentrált, a mediterrán térséget mindössze a biztonsági kihívások és kockázatok kapcsán említi. Veszélyforrásként a fegyverkezést, a tömegpusztító fegyverek terjedését, valamint az olyan ballisztikus rakétákat említette, amelyek elérhetik az egyes szövetséges tagországok területét. Azt a későbbiekben oly sokat idézett gondolatot is ekkor fogalmazták meg, amely szerint a Mediterráneum és a Közel-Kelet országaival a NATO békés kapcsolatokat kíván fenntartani, mert ezen országok és a Szövetség tagjainak biztonsága között szoros összefüggés van.⁸

Már a NATO külügyminiszterek 1993. június 10-i athéni nyilatkozatában felmerült - hasonlóan a közép- és kelet-európai országok partnerségi együttműködéséhez - a regionális stabilitás előmozdítása érdekében a párbeszéd és az együttműködés lehetősége a mediterrán térség országaival.⁹ A NATO déli szárnyának országai a Partnerség a Békéért kezdeményezéshez hasonló kapcsolatok kiépítését szorgalmazták, míg más tagországok megkérdőjelezték ennek realitását és szükségességét. A két kapcsolatrendszer közötti legfontosabb különbség abban van, hogy a közép- és kelet-európai országok esetében a végcél a partnerségi kezdeménye-

zésen keresztül a NATO-tagság elérése volt. A Mediterráneum országaival kezdeményezett párbeszéd és partnerség egyik legfontosabb célkitűzése a bizalomépítés volt, nem merült fel ezen országok NATO struktúrába történő integrálása.

Az 1994. január 10-11-i brüsszeli csúcsertekezlet a NATO és a mediterrán térség országai közötti párbeszéd kezdetét jelentette.¹⁰ A Mediterrán Párbeszédet (Mediterranean Dialogue, MD) azzal a hármas célkitűzéssel hozták létre, hogy segítse elő a regionális biztonságot és stabilitást, a jobb, kölcsönös megértést, valamint a NATO és a mediterrán országok közötti nézeteltérések kiküszöbölését. Az 1994. december 1-jei brüsszeli NATO-külgyminiszteri ülés a régió országaival az eseti alapon történő együttműködést szorgalmazta.¹¹ Egyiptom, Izrael, Mauritánia és Marokkó a kezdetektől a Mediterrán Párbeszéd tagja lett, Tunézia 1995 februárjában, Jordánia 1995 novemberében, Algéria pedig 2000 februárjában csatlakozott.¹²

Az együttműködés a Mediterrán Párbeszéd országaival hat alapelveken nyugszik.¹³ A párbeszéd mind tartalmát, mind a résztvevők körét tekintve *progresszív jellegű*, az egyes részt vevő országok, illetve a NATO közötti kétoldalú kapcsolatokon nyugszik, de lehetőség van többoldalú megbeszélésekre is. Fontos alapelv a *diszkrimináció tiltalma* is, amely valamennyi mediterrán partnernek egyenlő lehetőséget biztosít a Szövetséggel folytatandó megbeszélésekre és közös tevékenységekre vonatkozóan. A párbeszéd alapvető jellemzője az ún. *self-differentiation* (ön-megkülönböztetés) és a *kötelezettség mentesség*, eszerint a résztvevő országok szabadon választhatják meg az együttműködés tartalmát és intenzitását, valamint az együttműködés módját, mértékét és ütemét, azaz az országok egyéni sajátosságait, igényeit, a rövid és hosszú távú célok és a gyakorlati együttműködés érdekében. Fontos a *nyitottság és a kétirányú elkötelezettség*, minden mediterrán ország részese lehet a közös erőfeszítéseknek. A párbeszéd a konzultációs folyamat és az együttműködés „kétirányú partnerséget” jelent.

A párbeszéd *kiegészítő és kölcsönösen megerősítő jellegű*. Célja, hogy erősítse a Mediterrán Párbeszéd országait érintő egyéb nemzetközi törekvések egymást kiegészítő erőfeszítéseit, elkerülve az átfedéseket. A Mediterráneumban, a MENA (Middle East and North Africa) régióban az elmúlt évtizedekben a NATO mellett számos nemzetközi szervezet¹⁴ is (Európai Unió, EBESZ¹⁵) tett lépéseket. Ebbe a sorba illeszkedik az Euro-mediterrán Partnerség, az 5+5 dialógus, a Mediterrán Fórum, a Barcelonai Folyamat, és annak folytatása az Unió a Mediterráneumért.¹⁶ Az egyes kezdeményezések között nem volt koordináció és a pénzügyi források szűkössége volt rájuk a jellemző. A Mediterrán Párbeszédre a sokszínűség jellemző, figyelembe veszi a partnerek egyedi jellegét, regionális, kulturális és politikai környezetét.

Az 1997. évi madridi csúcstalálkozón, megalapították az Észak-atlanti Tanács (North Atlantic Council, NAC) alárendeltségébe tartozó Mediterrán Együttműködési Csoportot (Mediterranean Cooperation Group, a továbbiakban MCG).¹⁷ Ez az a fő-

rum, ahol a NATO- tagországok és a mediterrán országok közvetlen politikai párbeszédet folytathattak a mediterrán térség aktuális biztonsági helyzetéről és a párbeszéd fejlesztési lehetőségeiről.¹⁸

Kezdetben a párbeszéd elsősorban politikai kérdésekre korlátozódott, majd fokozatosan jelentek meg a gyakorlati együttműködés területei. Az MCG intézményesített kerete volt a párbeszédnek, lehetőséget biztosított a kétoldalú konzultációkra, később a multilaterális találkozókra (MCG+7 és NAC+7 formátumban) is. 1997-től éves munkaprogramban (Mediterranean Dialogue Work Programme, továbbiakban MDWP) jelentek meg az együttműködés legfőbb területei. Bár az MDWP nagyrészt katonai területekre terjed ki, de széleskörű együttműködési lehetőségeket is magába foglalt, köztük a nyilvános diplomáciát (public diplomacy), a katonai oktatást és kiképzést, a védelempolitikát és stratégiát, a védelmi beruházásokat, a polgári vészhelyzeti tervezést, a válságkezelést, a fegyverkezést és a hírszerzéssel kapcsolatos tevékenységet.¹⁹ Fontos lépés volt 1998-ban az összekötő nagykövetségek (NATO Contact Point Embassies) létesítése a Mediterrán Párbeszéd országaiban.²⁰

Az 1999. évi washingtoni csúcserkeztet tovább szélesítette a párbeszéd politikai és gyakorlati tevékenységet (kézifegyverek, aknamentesítés, tömegpusztító fegyverek terjedésének megakadályozása). Egyes mediterrán országok bekapcsolódtak a békefenntartó tevékenységbe is, 1996-ban Egyiptom, Jordánia, Marokkó részt vett az IFOR-ban, Marokkó az SFOR-ban és Jordánia a KFOR-ban. Az 1999. évi stratégiai koncepció szerint a Mediterráneum a Szövetség számára különlegesen fontos terület, mert Európa biztonsága szorosan kapcsolódik a térség biztonságához és stabilitásához. A stratégiai koncepció szerint a Szövetség elkötelezett a Mediterrán Párbeszéd politikai, civil és katonai együttműködési területeinek fokozatos fejlesztése mellett, amely a bizalomépítés, az átláthatóság, a térséggel való együttműködés, és más nemzetközi erőfeszítések erősítésének eszköze.²¹ 1994 és 1999 között a NATO a közös programokra és tevékenységekre kevés anyagi forrást biztosított, hiányoztak a katonai együttműködés területei, nem voltak világosak a stratégiai célok, és a többi nemzetközi kezdeményezéssel nem, vagy alig volt koordináció, ami sok párhuzamosságot eredményezett.

A prágai csúcserkezteten (2002) az Mediterrán Párbeszéd résztvevői kiterjedtebb és ambiciózusabb együttműködést szorgalmaztak mind a politikai, mind a gyakorlati területeken.²² A NATO külügyminiszterek 2003 decemberi brüsszeli találkozáson a kezdeményezés továbbfejlesztésének lehetőségeiről tanácskoztak. A Szövetség a Mediterrán Párbeszédet a partnerség szintjére kívánta fejleszteni/emelni. Fő célkitűzése az volt, hogy az hozzájáruljon a regionális biztonsághoz és stabilitáshoz, hasonlóan a Partnerség a Békéért Kezdeményezéshez. Javasolták a térségre irányuló nemzetközi erőfeszítés gyakorlati együttműködési területeivel történő kiegészítést, a politikai párbeszéd kiszélesítését, az interoperabilitás elérését, a védelmi reformok segítségét, az együttműködést a tömegpusztító fegyverek terjedése és az illegális fegyverkereskedelem megakadályozását, valamint a terrorizmus elleni harcban.

Az isztambuli csúcserkezeslet (2004) egyik jelentős eredménye a Mediterrán Párbeszéd megújítása és a tágabb értelemben vett Közel-Keletre vonatkozó Isztambuli Együtműködési Kezdeményezés (Istanbul Cooperation Initiative, a továbbiakban ICI) elindítása volt. A Szövetség ekkor alakította át a párbeszédet ambiciózusabb és kibővített partnerséggé, amelyet a közös tulajdonlás elve vezérel, de figyelembe veszi a térség országainak sajátos érdekeit és szükségleteit.²³ Az együtműködés legfontosabb területeinek a következőket jelölték meg: a katonai kapcsolatok fejlesztése, az oktatás és kiképzés, a hadsereg feletti demokratikus kontroll, a védelmi tervezés és költségvetés átláthatósága, a terrorizmus elleni harc, a hírszerzési adatok egyeztetése, határbiztonság, együtműködés a tömegpusztító fegyverek terjedése és az illegális fegyverkereskedelem megakadályozásában.²⁴ Az együtműködést demonstráló Marokkó és Izrael részt vettek az Aktív Törekvés (Operation Active Endeavour)²⁵ haditengerészeti műveletben és a terrorizmus elleni harcban a Földközi-tengeren.

Az Isztambuli Együtműködési Kezdeményezést²⁶ 2004-ben alapították, amelyhez Bahrein, Kuvait, Katar és az Egyesült Arab Emirátus csatlakozott. A kezdeményezés fő célkitűzése a védelmi és biztonsági együtműködési kapcsolatok kiépítése volt a NATO-val, amely az alábbi területekre terjedt ki: hírszerzési és tengeri járőrözési együtműködés a Földközi-tengeren, katasztrófavédelem és polgári védelmi tervezés, aknamentesítés, békefenntartásban és a NATO gyakorlatokon való részvétel, harc a tömegpusztító fegyverek terjedése ellen, a drog-, fegyver- és emberkereskedelem megakadályozása, a terrorizmus elleni harc, oktatás és kiképzés, a civil-katonai együtműködés és a védelmi tervezés támogatása.

A Partnerség a Békéért és a Mediterrán Párbeszéd az isztambuli csúcserkezesleten ünnepelte alapításának 10. évfordulóját. Úgy vélték, hogy a Partnerség a Békéért Program országai számára rendelkezésre álló eszközök alkalmazhatók a Mediterrán Párbeszéd továbbfejlesztésére, az együtműködés elmélyítésére. Ez gyakorlati, téma- és célorientált együtműködési tevékenységet, az egyéni együtműködési program kialakítását (Individual Cooperation Program, ICP), a PfP gyakorlatokon való részvételt, valamint kutatási és környezetvédelmi együtműködést foglalt magába.

A 2006. évi rigai csúcstalálkozón elindították a NATO Kiképzési Együtműködési Kezdeményezést (NATO Training Cooperation Initiative, TCI). Ez tette lehetővé a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együtműködési Kezdeményezés országai számára is a képzési és a kiképzési tapasztalatok átadását.²⁷ A kezdetben ez a partnerszágok részvételének növelését jelentette a NATO képzési és kiképzési programjaiban, partnerségi tevékenységekben és szövetséges kiképzési központjaiban. A kezdeményezés keretén belül létrehozták a NATO Védelmi Akadémián (NATO Defense College, NDC) a Közel-Kelet Fakultást (Middle East Faculty), amely a mediterrán térség és a Közel-Kelet országai számára előbb kísérleti, majd állandó jelleggel elindította a NATO Regionális Együtműködési Tanfolyamot (NATO Regional Cooperation Course, NRCC).²⁸

A 2008. évi bukaresti csúcsertekezlet megállapította, hogy az Egyiptommal és Izraellel kialakított Egyéni Együtműködési Programot (Individual Cooperation Program, ICP) hosszú távú, strukturált és hatékony együttműködést indított el.²⁹ Üdvözölte az első Mediterrán Párbeszéd Trust Fund kezdeményezést Jordániában, amely a robbanószerek és lőszeres hatástalanítását segítette. Bátorította a többi MD országot is hasonló program indítására, kezdeményezte egy Trust Fund projekt megvalósíthatósági tanulmányának kidolgozását a lőszeres megsemmisítése vonatkozásban Mauritiániában.³⁰

A Strasbourg-Kehl (2009) csúcsertekezlet értékelte az Aktív Törekvés (Operation Active Endeavour) műveletet, elemezte a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együtműködési Kezdeményezés fontosságát, és nyugtázta a NATO Kiképzési Együtműködési Kezdeményezés sikerét.³¹ A 2010. évi lisszaboni csúcsertekezlet elfogadta a Szövetség új stratégiai koncepcióját, az „Aktív elkötelezettség, modern védelem” című dokumentumot. Értékelte a Mediterráneum térségéhez kapcsolódó két partnerségi kezdeményezést, kihangsúlyozta a NATO elkötelezettségét a baráti együttműködés fenntartásában, nagy jelentőséget tulajdonított a Perzsa-öböl stabilitásának, mindkét kezdeményezést nyitottnak tekintette a régió többi országai számára is.³² A csúcsertekezlet hivatalos nyilatkozatában is csak két alpont említi a térségéhez kapcsolódó két kezdeményezést.³³

A 2011. évi arab tavasz eseményei átirták az együttműködés kereteit. Az ENSZ felhatalmazással indított líbiai művelet (Operation Unified Protector) mérföldkövet jelentett a NATO régióon belüli szerepvállalásában. Ekkor váltak ismertté az ún. „Leslie kritériumok”,³⁴ a hármas követelményrendszer: a NATO ENSZ BT felhatalmazás alapján tevékenykedett, a feladat egyértelmű volt, a polgári lakosság védelme, és a MENA régió országainak támogatását is bírta a hadművelet. A műveletben részt vett Jordánia, Katar és az Egyesült Arab Emírátság is.³⁵

2011 áprilisában elfogadták a Berlin Partnerségi Csomagot (Berlin Partnership Package, BPP), amely hatékonyabb és rugalmasabb partnerségi politikát jelentett, amely szerint a partnerországok határozták meg az együttműködés területeit. Ez a korábbiakhoz képest változást jelentett, mert ekkortól beszélhetünk igény-alapú partnerségről, azaz az együttműködésben nem kizárólag és nem feltétlenül a NATO-tagság megszerzése a célkitűzés, hanem ún. partnerségről a partnerségért szól.³⁶ A partnerségi politika stratégiai célkitűzései között az euro-atlanti és a nemzetközi biztonság, a béke és stabilitás elősegítése, a regionális biztonság és együttműködés erősítése, a demokratikus értékek és reformok, a NATO műveletek és missziók támogatása, és a NATO-csatlakozásban érdekelt partnerek felkészítése szerepelnek. A párbeszéd, a konzultáció és az együttműködés az alábbi területeket ölelte fel: védelmi reformok, képzés és kiképzés, a terrorizmus elleni harc, a tömegpusztító fegyverek terjedésének megakadályozása, az energiabiztonság, a kibervédelem, a tengeri biztonság, ezen belül a kalózkodás elleni küzdelem. A meglévő partnerségi keretek – a Partnerség a Békéért, az

Euro-atlanti Partnerségi Tanács (Euro-atlanti Partnership Council, EAPC), a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együtműködési Kezdeményezés, valamint az EAPC alap- és a PfP keretdokumentuma – változatlanul érvényben maradtak.³⁷

A tagállamokra, illetve a partnerekre vagy partnercsoportokra kialakított (akkor még) „28+n” formula biztosítja a konzultáció és az együtműködés rugalmas kereteit. A Szövetség Partnerségi Együtműködési Menüt (Partnership Cooperation Menu, PCM) és belépő programként Egyéni Partnerségi és Együtműködési Programot (Individual Partnership and Cooperation Programme, IPCP) hozott létre.³⁸ A Partnerségi Akciótervet (Partnership Action Plan, PAP) és a Tervezési és Felülvizsgálati Folyamatot (Planning and Review Process, PARP) hozzáférhetővé tette az Észak-atlanti Tanács egyedi döntése alapján bármely partnerország számára. A Szövetség a PfP eszközeit kiterjesztette a többi partnerre is: bővítette a NATO összekötő nagykövetségek hálózatát, állandó partnerképviseleteket nyitottak Brüsszelben, kiterjesztette a Trust Fund támogatást, valamint megnyitotta a térség országai számára a NATO Tudomány a Békéért és Biztonságért Programot (Science for Peace and Security Programme, SPSP). A Szövetség partnerségi programokra rendelkezésre álló erőforrásai szükségessé tették a prioritások felállítását (a partner kíván-e a Szövetséghez csatlakozni, ugyanazokat az elveket és értékeket vallja-e, katonai, politikai és pénzügyi támogatást nyújt-e a NATO műveletekhez, különleges stratégiai fontosságú-e a NATO számára, van-e a Szövetséggel kétoldalú kapcsolata). A Berlin Partnerségi Csomag háttérbe szorította ugyan a földrajzi alapon szervezett partnerségi struktúrát, de meghagyta az eredeti, alapító dokumentumokat és a partnerség meglévő kereteit (PfP, MD, ICI) is.

A chicagói csúcserkeztet (2012) ismét értékelte a Szövetség és a mediterrán régió kapcsolatrendszerét, az ott végbement politikai fejlődést. A csúcserkeztet zárónyilatkozata megemlíti a Berlinben elfogadott új partnerségi politikáját, és hangsúlyozza a béke, a biztonság és stabilitás megteremtését mint közös célkitűzést a régióban. A zárónyilatkozat szerint a NATO rendszeresen konzultál a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együtműködési Kezdeményezés országaival, kétoldalú és multilaterális (28+n) keretek között is. A Szövetség a biztonsági intézményrendszer kiépítésében, a védelem modernizációjában, a képességfejlesztésben, a civil-katonai kapcsolatok fejlesztésében, azaz a mindkét fél számára elfogadható és vállalható feladatokban nyújt támogatást.³⁹ Chicagóban a Szövetség azokkal a partnerországgal⁴⁰ ült le megtárgyalni a műveletek tapasztalatait, amelyek politikai és pénzügyi támogatást nyújtottak a NATO műveletekhez, valamint azokban részt vettek. A NATO támogatta a régió népeinek demokrácia, és az egyéni szabadságjogok iránti igényét. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a régió országai nem demokratikus országok, hanem alkotmányos vagy abszolút monarchiák (Egyesült Arab Emírátságok, Katar, Bahrein, Kuvait). Amíg a közép-és kelet-európai régióban a hangsúly a demokratikus alapelveken, a regionális biztonsági kereteken és együtműködésen nyugodott, addig a mediterrán térségben a párbeszéd és a katonai együtműködés volt a meghatározó.

2. A partnerségi politika átalakítása, a NATO és a Mediterráneum kapcsolata 2014 után

A NATO walesi csúcstalálkozóján 2014-ben megemlékeztek a Partnerség a Békéért és a Mediterrán Párbeszéd alapításának 20., és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés alapításának 10. évfordulójáról. Hangsúlyozták az MD és az ICI kezdeményezések egymást kiegészítő jellegét, a politikai párbeszéd és a gyakorlati együttműködés erősítését, és a tágabb értelemben vett Közel-Kelet és a Mediterrán térség országainak a kezdeményezésekbe történő bevonása jegyében megerősítették a Szövetség elkötelezettségét.⁴¹ A walesi csúcstalálkozón a partnerség jövőjét érintve számos döntést hoztak, elfogadták a Partnerségi Interoperabilitási Kezdeményezést (Partnership Interoperability Initiative, PII), amely a 24 országot tartalmazó Interoperabilitási Platformot (Interoperability Platform, IP) foglalja magában. Az IP-n belül található a Kiemelt Partnerek (Enhanced Partners)⁴² – az általunk vizsgált térségből Jordánia – hozzáférnek az operatív tervezéshez, a gyakorlatokon való részvételhez, és rendszeres politikai konzultációt folytathatnak a Szövetséggel. Walesben elindították a Védelmi Képességfejlesztési Kezdeményezést (Defence and Related Security Capacity Building Initiative) is, amely tanácsadással, képzéssel és mentorálással támogatja a partnerországok képességfejlesztését. Cél a partnerek elkötelezettségének erősítése, hozzájárulás a nemzetközi biztonsághoz és stabilitáshoz, és a konfliktusok megelőzéséhez. A NATO stratégiai szintű tanácsokat ad a védelmi és a kapcsolódó biztonsági szektor reformjához és az intézményfejlesztéshez, a képzés és a kiképzés támogatásával segíti a védelmi képességek és a helyi erők fejlesztését.⁴³

A 2016. évi varsói csúcsertekezlet kulcsfontosságú témája a kollektív védelem irányába forduló egységes, erős, felkészült és alkalmazkodó Szövetség volt.⁴⁴ A NATO kiemelten foglalkozott a keleti és déli határokon (a Mediterráneum térsége) megjelent stratégiai szintű fenyegetésekkel. A NATO partnerség továbbra is alapvető fontosságú, amely kiterjedt biztonsági együttműködési hálózattá alakult át. A zárónyilatkozat megerősítette, hogy a Walesben elfogadott, a védelemhez és a biztonsághoz kapcsolódó képességfejlesztési kezdeményezés fontos eszköz, amely többek között támogatást nyújt Jordániának is.⁴⁵

Az elmúlt évtizedekben a Szövetség strukturált partnerségi kapcsolatrendszer alakított ki a Partnerség a Békéért, a Mediterrán Párbeszéd, az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés országaival és a globális partnerekkel. Ország-specifikus, egyéni és rugalmas megközelítésre van szükség, amely stratégiai, koherens és hatékonyabb partnerségi együttműködést tesz lehetővé. Varsóban megerősítették a Berlini Partnerségi Csomag célkitűzéseit, prioritásait és alapelveit, amely szerint a NATO a politikai párbeszéd és a gyakorlati együttműködés kiterjesztése érdekében

bármely országgal együttműködik, amely a Szövetség alapvető értékeit magáénak vallja, és hozzájárul a nemzetközi béke és biztonság megteremtéséhez.⁴⁶

Megerősítették a Partnerségi Interoperabilitási Kezdeményezést, az Interoperabilitási Platformot, valamint a Kiemelt Partnerekkel (többek között Jordánia) történő együttműködést. Ezen országok NATO gyakorlatokon, a védelmi képességfejlesztésben, a kiterjesztett NATO Reagáló Erőkben és a közös veszélyhelyzeti értékelésben is részt vesznek.⁴⁷ Értékeltek a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés komplexitét, ám mégis elkülönülő jellegét. A Berlieni Partnerségi Csomag részeként országra és kezdeményezésre szabott Egyéni Partnerségi és Együttműködési Programot dolgoztak ki. Az együttműködés legfontosabb területeinek a terrorizmus elleni küzdelmet, a kézi lőfegyverek és a könnyű fegyverek elterjedése és a rögtönzött robbanóeszközök elleni küzdelmet, továbbá a határok katonai biztonságát jelölték meg.⁴⁸

A 2018. évi brüsszeli Csúcsértekezlet⁴⁹ záródokumentuma részletesen értékelte a veszélyes és kiszámíthatatlan biztonsági környezetet, Közel-Kelet és Észak-Afrika instabilitását és válságát, a biztonság 360 fokos megközelítését, az orosz agressziót és következményeit, az ún. kettős megközelítést: elrettentés és párbeszéd, a tagországi védelmi költségvetés folyamatos növekedését (Defence Investment Pledge), a keleti és szárny megerősítését, elfogadták a NATO Readiness Initiative-t, az Enhanced Forward Presence-t a balti országokban és Lengyelországban, valamint a Fekete-tenger térségében, a NATO parancsnoki struktúra átalakítását, a tömegpusztító fegyverekkel kapcsolatos állásfoglalást. Külön foglalkozott a különböző partnerségi kezdeményezésekkel és a nemzetközi biztonsághoz történő stratégiai hozzájárulásukkal. Részletesen taglalja az afganisztáni, iraki helyzetet, a nyugat-balkáni és koszovói helyzetet, Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Grúzia, Ukrajna partnerségi folyamatait.⁵⁰ A záródokumentum a MENA régió, a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés fejleményeit is taglalja. Különösen fontos az ún. Déli Csomag (Package on the South) elfogadása volt, amely számos politikai és gyakorlati együttműködési kezdeményezést tartalmaz, stratégiai, koncentrált és koherens megközelítés felé a Közel-Kelet és Észak-Afrika felé, egy olyan régióban, amely összetett fenyegetések és kihívások sokaságával néz szembe, amely befolyásolja az euroatlanti térség biztonságát is.

Ezen átfogó stratégiai célon belül három fő célkitűzést fogalmaztak meg: a NATO elrettentésének és védelmének megerősítését a dél felől érkező fenyegetések ellen; hozzájárulást a régió nemzetközi válságkezelési erőfeszítéseire; és segítségnyújtást a regionális partnereinknek a biztonsági fenyegetésekkel szembeni ellenálló képesség kialakításában, ideértve a terrorizmus elleni küzdelmet is. Bejelentették, hogy a Déli Regionális Központ Nápolyban (Regional Hub for the South) elérte a teljes műveleti képességet. Az Öbölmenti Együttműködési Tanáccsal, az Arab Ligával, a kuvaiti NATO-ICI Regionális Központtal történő együttműködés lehetővé teszi a hatékonyabb reagálást a fenyegetésekre és kihívásokra. Külön kiemelték Jordániával a már

meglévő Védelmi Képességfejlesztési Kezdeményezés (Defence and Related Security Capacity Building) sikeres megvalósítását, a Tunéziával pedig kialakítandót.

A 2019. évi londoni csúcsertekezleten a NATO alapításának 70., a vasfüggöny leomlásának 30. évfordulóját ünnepelték. Kiálltak a Szövetség alapértékei és az oszthatatlan biztonság felelőssége mellett. Kihangsúlyozták az egyes tagországok védelmi költségvetés növelés terén tett erőfeszítéseit, a 360 fokos megközelítés fontosságát, azért, hogy a Szövetség reagálhasson a bármely irányból érkező fenyegetésekre. Továbbfejlesztették a Szövetség elrettentési és védelmi képességét az atom- és hagyományos fegyverekkel, valamint a rakétavédelmi képességgel. Megerősítették a partnerségi kezdeményezéseket a NATO szomszédságában és azon túl, elhelyezve a politikai párbeszédet, a támogatást és az együttműködést a partnerországokkal és a nemzetközi szervezetekkel. Felhatalmazták a főtítkárt, hogy a szakértői csoport által elkészített, a Tanács által jóváhagyott jelentést ismertesse a NATO külügyminiszterek 2020. decemberi tanácskozásán.⁵¹

3. NATO 2030: Egységben egy új korszakért

A NATO főtítkárnak Jens Stoltenberg 2020. március 31-én átfogó önvizsgálati folyamatot (Forward-looking Reflection Process)⁵² indított el. A felkért szakértői csoport (Reflection Group)⁵³ feladata javaslatot tett a Szövetség egységének, szolidaritásának, kohéziójának, és a transzatlanti köteléknek a megerősítésére, a szövetségesek közötti politikai konzultáció és koordináció fokozására, valamint a NATO politikai szerepének és releváns eszközeinek megerősítésére a biztonságát érintő, bármely stratégiai irányból jövő fenyegetések és kihívások kezelésére vonatkozóan.⁵⁴ A „NATO 2030: Egységben egy új korszakért” című jelentést⁵⁵ a NATO külügyminiszterek 2020. decemberi tanácskozásán mutatták be. A jelentés három részből áll: 1. a jövőkép és a legfontosabb megállapítások; 2. a biztonsági és politikai környezet értékelése; 3. és az ajánlások.

A NATO 2030 jelentésben a Szövetség partnerkapcsolataira vonatkozóan számos ajánlást fogalmaztak meg. Számos partnerország osztozik a Szövetség alapértékeivel, a demokrácia, a szabadság és a jogállamiság alapelveivel, emellett hozzájárulnak a nemzetközi békéhez és stabilitáshoz.⁵⁶ A partnerségi kezdeményezések stabilizáló eszközként szolgálnak a NATO- tagországok területén kívüli régiók számára, emellett a Szövetség segíti a partnerek védelmi képességfejlesztését és az interoperabilitás elérését. A NATO és partnerei közötti gyakorlati együttműködés hozzájárult/járul a műveleti sikerekhez, és segíti az egyes régiók biztonsági problémáinak kezelését is, mielőtt azok begyűrűznének a tagországok területére.

A jelentésben megállapították, hogy a Szövetségnek globális tervet kell kidolgozni arra vonatkozóan, hogy a különböző régiók partnerségi kezdeményezéseit miként lehet felhasználni a NATO stratégiai érdekeinek előmozdítása érdekében. A

partnerségi kezdeményezésekben rejlő lehetőségeket stratégiai szinten tudatosabban kell a megragadni, azért, hogy a Berlin Partnerségi Politika elfogadása után kialakult igény-alapú (demand-driven approach) partnerségi megközelítésről, az érdekalapú (interest-driven approach) megközelítésre térhessen át a NATO. Az igény-alapú megközelítés értelmében a partnerországok határozták meg a partnerségi együttműködés körét és mélységét, az érdekalapúnál a NATO, a stratégiai szükségletei és a rendelkezésre álló erőforrásai alapján prioritásokat állít fel a partnerekkel történő együttműködésre vonatkozóan. A partnerségi kezdeményezéseknek stabil és tervezhető erőforrásokra van szükségük, mind a létező partnerségi programok fejlesztésére, mind az esetleges új kapcsolatok létesítésére. A regionális partnerségi keretek hatékony működtetése érdekében a Szövetségnek és a partnereknek is világosan meg kell határozniuk a kölcsönös elvárásokat és célokat, ezért a partnerségi kezdeményezések időről-időre történő értékelése elengedhetetlen.

Visszatérő gondolat a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés fejlesztése a politikai elkötelezettség, a képességfejlesztés és az ellenállóképesség fokozása révén.⁵⁷ A déli régióból érkező széles körű kihívások (éghajlatváltozás, demográfiai diszparitás, illegális migráció, erőforrások szűkössége) és azok földrajzi kiterjedése miatt erősíteni kell az együttműködést az Afrikai Unióval, a Száhel-övezet G5 országaival és más multilaterális szervezetekkel.⁵⁸ A védelmi képesség- és intézményfejlesztés (Defence Capacity and Institution Building, DCIB) erőfeszítéseinek fokozására a térségben, a Tunéziával és Jordániával megszerzett tapasztalatok példaértékűek lehetnek.

A Mediterrán Párbeszéd 1994. évi megalapítása óta fontos célkitűzés a NATO ismertségének és elfogadásának javítása a régió partnerei számára. Ehhez nagyban hozzájárult a Kuvaitban 2017 januárjában alapított és működő NATO-Istanbul Cooperation Initiative Regional Centre.⁵⁹ 2017 szeptemberében a „NATO Hét” során a Szövetség legfontosabb politikai és katonapolitikai kérdéseiről, a Science for Peace and Security (SPS) Programme speciális témaköreiről: kibervédelem, CBRN következményeinek kezelése, létfontosságú infrastruktúra és energiabiztonság, válságkezelés és polgári felkészültség tartottak előadásokat.⁶⁰ A kuvaiti regionális központ sikerére hivatkozva javasolták a Mediterrán Párbeszéd Regionális Központjának (Regional Centre for the Mediterranean Dialogue) a létrehozását.

Összegzés

A NATO a Mediterráneumtól a Csendes-óceánig rendelkezik partnerkapcsolatokkal, a partnerség meghatározó fontosságú a szervezet számára. Az elmúlt évtizedekben számos partnerségi kezdeményezés (Partnerség a Békéért, Mediterrán Párbeszéd, Isztambuli Együtműködési Kezdeményezés, Globális Partnerek) jött létre. A biztonsági környezet komplexitása miatt egyéni, testreszabott, specifikus megközelítés szükséges a partnerségi kapcsolatokban. Szövetség fontosnak tartja a kooperatív biztonságot, az együtműködést a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együtműködési Kezdeményezés országaival.

A NATO és a mediterrán partnerek eltérő percepcióval, eszközökkel és prioritásokkal rendelkeznek, ahhoz azonban, hogy a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együtműködési Kezdeményezés továbbra is releváns maradjon a térségben, közös álláspontra és a jövőkép minimuma szükséges. A veszélyek korábban mindig a Mediterráneum déli partjához kötődtek, amelyeket a térségi instabilitás okának tekintettek. A geopolitikai helyzet és biztonságpolitikai változások következtében a veszélyek jellege és földrajzi dimenziója átalakult, többszintű fenyegetésekről beszélhetünk. A Földközi-tenger stabilitása már nem csak a régió belül értelmezhető, de függ Afrika periférikus régióitól is. Az északi és déli part demográfiai mutatói közötti diszparitás, a népességnövekedés, a globális klímaváltozás, a gazdasági helyzet és kilátástalanság elősegíti és megteremti a migráció feltételeit a Mediterráneum térségébe és azon túl is. Ez a Földközi-tenger mindkét partján biztonsági kockázatot okoz, ezért a globális fenyegetések (a terrorizmus, a tömegpusztító fegyverek terjedése és a törékeny államok) elleni védelem fontos mindkét fél számára. A Földközi-tenger térségét a geopolitikai erővonalak kereszteződése, a geopolitikai versengés teszi kiemelten fontossá, Oroszország a térségében geopolitikai szereplőként újra pozícionálta magát.

A kapcsolatrendszerben történő változások, apró lépések sorozata, az itt elért siker nem mérhető sem a Partnerség a Békéért, sem globális partnerekkel elértékhez. A történelmi hátrányok, a bizalom hiánya, az USA negatív megítélése, ezen keresztül a NATO-é is, a NATO és a mediterrán országok közötti nézeteltérések hátráltatták az együtműködést. A NATO átalakuló partnerségi kapcsolataiban a mediterrán térségi partnerek a hangsúlyt a közös értékekre és érdekekre, a békére, a biztonságra, a stabilitásra és a jólétre helyezik, mert ez az előfeltétele a kiegyensúlyozott és kölcsönös előnyökön nyugvó partnerségnek.

Értékelni kell a politikai és gyakorlati együtműködés (terrorizmus elleni küzdelem, határbiztonság, kibervédelem, aknamentesítés, tudományos és technikai együtműködés, környezetvédelem, humán és demográfiai dimenzió, migráció, stb.), mert az északi és a déli part biztonsága szorosan kötődik egymáshoz, kölcsönös függőség és egymásrautaltság jellemző. A mediterrán térség országainak teljes jogú NATO tagsága egyáltalán nem realitás, még a Mediterrán Párbeszéd új partnerországokkal történő bővítés sem.

Jegyzetek/Notes

¹ A földrajztudomány kandidátusa, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztviselőképző Kar, Műveleti Támogató Tanszék, E-mail: siposne.kecskemethy.klara@uni-nke.hu, ORCID: 0000-0002-4150-7823

² Siposné Kecskeméthy Klára: A NATO partnerségi kapcsolatainak áttekintése, Hadtudomány. 2012. 22. évf. E- szám, p. 16, http://mhht.eu/hadtudomany/2012_e_Kecskemethy_Klara2.pdf (Letöltés ideje: 2021. 05. 10.)

³ U.S. Naval Forces Europe-Africa/U.S. 6th Fleet, <https://www.c6f.navy.mil/About-Us/>. Az Európa-Afrika Haditengerészeti Erő (NAVEUR-NAVAF) felelősségi területe (Area of Responsibility, AOR) az Atlanti-óceán körülbelül fele, a az Északi-sarktól az Antarktisz partjain át, az Adriai-tenger, a Balti-tenger, a Barents-tenger, a Fekete-tenger, a Kaszpi-tenger, a Földközi-tenger térségét és az Északi-tengert fedi le. Oroszországot, Európát és szinte a teljes afrikai kontinenst, 105 országot foglal magában, amelyek együttes népessége meghaladja az 1 milliárd embert, és több mint 14 millió négyzetkilométeres szárazföldi területtel rendelkezik. Több mint 20 millió négyzetkilométernyi óceánt, három kontinenst érint és a Föld tengerpartjának több mint 67 százalékát, szárazföldi területének 30 százalékát fed le.

⁴ Siposné Kecskeméthy Klára (2011): A NATO szerepe a Mediterráneumban, *Mediterrán Világ*, 7. évf. 19. sz. p. 3-16.

⁵ Padlow, W. Gregory: The Evolution of NATO's Command Structure 1951-2009, p. 15 <https://www.shape.nato.int/resources/21/evolution%20of%20nato%20cmd%20structure%201951-2009.pdf> (Letöltés ideje: 2021. 04. 31.).

⁶ Massala, Carlo (2005): Rising expectations, *NATO Review*, Issue 4.

<http://www.nato.int/docu/review/2005/issue4/english/art1.html> (Letöltés ideje: 2021. 04. 20.)

⁷ Remek Éva: Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet. Párbeszéd Vancouvertől Vlagyivosztokig. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2020. p. 232.

⁸ The Alliance's New Strategic Concept agreed by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council 07 Nov. 1991-08 Nov. 1991.

⁹ Ministerial meeting of the North Atlantic Council, Athens 10 June 1993

<http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c930610a.htm> (Letöltés ideje: 2021. 04. 20.).

¹⁰ Declaration of the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council, The Brussels Summit Declaration, Brussels, 11 January 1994. p. 7

¹¹ Communiqué NATO M-NAC-2(94)116, Brussels, 1 Dec. 1994,

<http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c941201a.htm> (Letöltés ideje: 2021. 04. 20.).

¹² Ministerial Meeting of the North Atlantic Council held at NATO Headquarters, Brussels, 5 Dec 1995 <http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c951205a.htm> (Letöltés ideje: 2021. 04. 20.).

¹³ Mediterranean Dialogue key principles,

https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_60021.htm (Letöltés ideje: 2021. 05. 12.)

¹⁴ Siposné Kecskeméthy Klára: A mediterrán térség és az Európai Unió, *Európai Tükör*, 2010. 15. évf. 5. sz. p. 87-94.

¹⁵ Remek Éva: Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet. Párbeszéd Vancouvertől Vlagyivosztokig. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2020. p. 232.

¹⁶ N. Rózsa Erzsébet (2010): From Barcelona to the Union for the Mediterranean. Northern and Southern Shore Dimensions of the Partnership, *Külpolitikai Tanulmányok - Hungarian Institute of International Affairs*, 9. szám pp. 1-17.; Siposné Kecskeméthy Klára (2010): A mediterrán térség és az Európai Unió i. m. Union for the mediterranean (UfM) <https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/union-mediterranean-ufm/329/union-for-the-mediterranean-ufm-en> (Letöltés ideje: 2021. 05. 22.)

¹⁷ Madrid Declaration, <http://www.nato.int/docu/pr/1997/p97-081e.htm> (Letöltés ideje: 2021. 05. 01.).

¹⁸ Siposné Kecskeméthy Klára: Mediterrán Párbeszéd a biztonság és az együttműködés erősítésében, *Hadtudomány*, 2004. 14. évf. 2. sz. pp. 90-97.

¹⁹ Fact sheet on the Mediterranean Dialogue (MD), p. 3, <http://www.nato.int/med-dial/2008/081204-med-dial-factsheet-en.pdf>, (Letöltés ideje: 2021. 06. 04.).

²⁰ North Atlantic Council - Foreign Ministers / M-NAC-1(98)59, Ministerial Meeting of the North Atlantic Council in Luxembourg on 28 May 1998, <http://www.nato.int/docu/pr/1998/p98-059e.htm> (Letöltés ideje: 2021. 05. 16.).

²¹ The Alliance's Strategic Concept, Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C. 24. April 1999 http://www.nato.int/cps/on/natohq/official_texts_27433.htm (Letöltés ideje: 2021. 05. 16.).

²² Prague Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Prague on 21 November 2002, p. 8

²³ Istanbul Summit Communique Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council, 28 June 2004. <http://www.nato.int/docu/pr/2004/p04-096e.htm> (Letöltés ideje: 2021. 04. 30.)

²⁴ Siposné Kecskeméthy Klára: A mediterrán térség az isztambuli csúcstalálkozó után, *Nemzetvédelmi Egyetemi Fórum*, 2005. 9. évf. 2. sz. pp. 26-29.

²⁵ Részletesen Operation Active Endavour tájékoztatót http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_7932.htm (Letöltés ideje: 2021. 04. 20.).

²⁶ Istanbul Summit Communiqué i. m.

²⁷ Riga Summit Declaration, 29 November 2006. <http://www.nato.int/docu/pr/2006/p06-150e.htm> (Letöltés ideje: 2017. 04. 02.); Fritz Rademacher: The NATO Training Cooperation Initiative, *NATO Review*, 2007. <http://www.nato.int/docu/review/2007/issue1/english/art3.html> (Letöltés ideje: 2020. 11. 18.).

²⁸ NATO Defense College, NATO Regional Cooperation <https://www.ndc.nato.int/education/courses.php?icode=10> (Letöltés ideje: 2020. 12. 06.).

²⁹ Izrael 2006. október 16-án, Egyiptom 2007. október 9-én, Jordánia 2009-ben írta alá az ICP programot. Lásd NATO/Israel Cooperation in the Framework of the Mediterranean Dialogue, http://www.nato.int/cps/in/natohq/news_22130.htm?mode=pressrelease (Letöltés ideje: 2021. 04. 06.). NATO and Egypt conclude Individual Cooperation Programme, http://www.nato.int/cps/sv/natohq/news_7969.htm?mode=pressrelease (Letöltés ideje: 2021. 04. 06.).

³⁰ Bucharest Summit Declaration; http://www.nato.int/cps/in/natohq/official_texts_8443.htm (Letöltés ideje: 2021. 04. 06.).

³¹ Strasbourg-Kehl Summit http://www.nato.int/cps/in/natohq/news_52837.htm?mode=press-release

A csúcsertekezlet előtt írták alá Jordániával az ICP programot, NATO and Jordan conclude Individual Cooperation Programme, <http://www.nato.int/cps/en/SID-67C95680-DE6E2ADE/natolive/news/52363.htm> (Letöltés ideje: 2021. 05. 01.).

³² Active Engagement, Modern Defence, Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Lisbon 19-20 November 2010, p. 40.

http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts/68580.htm (Letöltés ideje: 2021. 05. 01.).

³³ Lisbon Summit Declaration, 20 November 2010. http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts/68828.htm (Letöltés ideje: 2021. 05. 01.).

³⁴ Mariot Leslie nagykövet, 2010–2014 között Nagy-Britannia állandó képviselője volt a NATO-ban, Ő fogalmazta meg a hármas követelményrendszert.

³⁵ Operation Unified Protector, Protection of civilians and civilian-populated areas & enforcement of the no-fly zone.

https://www.nato.int/nato-static/fl2014/assets/pdf/pdf_2011_10/20111005_111005-factsheet_protection_civ.pdf (Letöltés ideje: 2021. 05. 22.)

³⁶ Active engagement in cooperative security: a more efficient and flexible partnership policy, https://www.nato.int/nato-static/assets/pdf/pdf_2011_04/20110415_110415-Partnership-Policy.pdf (Letöltés ideje: 2021. 05. 22.)

³⁷ Kamp, Karl-Heinz-Reisinger, Heidi: NATO's partnership after 2014: Go West! NATO Defence College, Research Paper, 2013. No. 92. p. 8

³⁸ Moore, R. Rebecca: Lisbon and the Evolution of NATO's New Partnership Policy, 2012. <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/02/RebeccaMoore2.pdf> (Letöltés ideje: 2021. 04. 10.); Siposné Kecskeméthy Klára: Partnerség a békéért, p. 21-58. In: NATO Partnerség 2014, A szövetségi partnerségi programok múltja, jelene és jövője, Szerkesztette: Kiss Petra, Szenes Zoltán Zsolt Melinda, Budapest: Nemzeti Közszerkesztési Egyetem, 2014. ISBN: 978-615-5305-81-8

³⁹ Chicago Summit Declaration <http://www.chicagonato.org/chicago-summit-declaration-news-40.php> (Letöltés ideje: 2021. 05. 01.)

⁴⁰ A megbeszélés résztvevői Ausztrália, Ausztria, Egyesült Arab Emírátságok, Finnország, Georgia/Grúzia, Japán, Katar, Koreai Köztársaság, Svédország, Svájc és Új-Zéland, a mediterrán régióból Jordánia és Marokkó voltak.

⁴¹ Wales Summit Declaration, Wales. 05 Sep. 2014; http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts/112964.htm (Letöltés ideje: 2021. 04. 20.).

⁴² Az IP országai a következők: Ausztria, Ausztrália, Azerbajdzsán, Bahrein, Bosznia és Hercegovina, Egyesült Arab Emírátságok, Finnország, Grúzia, Írország, Japán, Jordánia, Kazahsztán, Koreai Köztársaság, Macedónia, Marokkó, Moldova, Mongólia, Montenegró, Örményország, Svájc, Svédország, Szerbia, Új-Zéland, Ukrajna. Kiemelt Partnerek: Ausztrália, Finnország, Grúzia, Jordánia, Svédország.

⁴³ A Szövetség olyan speciális területeken nyújt támogatást, mint a logisztika, a leszerelés és a reintegráció, a polgári veszélyhelyzeti tervezés és a kibervédelem.

⁴⁴ Warsaw Summit Communiqué. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8-9 July 2016;

http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts/133169.htm, (Letöltés ideje: 2021. 05. 25.). A varsói csúcserkeztekezletről lásd Tálás Péter: A NATO varsói csúcstalálkozó döntéseiről, Stratégiai Kutatóközpont, Elemzések 2016/10.

⁴⁵ Warsaw Summit Declaration i. m. 82. pontja.

⁴⁶ Warsaw Summit Declaration i. m. 98. pontja.

⁴⁷ Warsaw Summit Declaration i. m. 100-101. pontjai.

⁴⁸ Warsaw Summit Declaration i. m. 103-104. pontjai; részletesen lásd Siposné Kecskeméthy Klára (2016): Kihívások, értékek és érdekek. A partnerség kérdései a NATO Varsói Csúcstalálkozásán, Hadtudomány, 2016. 26. évf. E-szám, pp. 203-215.

⁴⁹ Brussels Summit Declaration, 11-12 July 2018. https://www.nato.int/nato-static-files/2014/assets/pdf/pdf/2018/07/20180713_180711-summit-declaration-eng.pdf (Letöltés ideje: 2021. 05. 16.)

⁵⁰ Brussels Summit Declaration i. m. 51-68. pontok.

⁵¹ London Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in London 3-4 December 2019

https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts/171584.htm (Letöltés ideje: 2021. 06. 03.)

⁵² NATO 2030: United for a new era. Analysis and recommendations of the Reflection Group appointed by the NATO Secretary General”, Brussels, 25 November 2020.

<https://www.nato.int/nato-static-files/2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf> (Letöltés ideje: 2021. 05. 16.)

⁵³ Secretary General appoints group as part of NATO reflection process

<https://www.nato.int/cps/en/natohq/news/174756.htm> (Letöltés ideje: 2021. 05. 16.)

⁵⁴ NATO 2030: United for a new era p. 11. Lásd még Globális reformokra készül a NATO Donald Trump „korszaka” és a megjegyzések után?

<http://politic.karpat.in.ua/?p=14856&lang=hu> (Letöltés ideje: 2021. 02. 16.)

⁵⁵ NATO 2030: United for a new era; Chronology 67.

⁵⁶ NATO 2030 p. 57-60.

⁵⁷ Siposné, Kecskeméthy Klára: Mediterráneum: átalakuló NATO-partnerség pp. 205-229. In: Molnár Anna-Komlósi Orsolya (szerk.): Az Európai Unió mediterrán térséggel összefüggő kapcsolata: Párbeszéd és konfliktusok, Dialóg Campus Kiadó, Budapest. 2019.

⁵⁸ A kooperatív biztonság és a bizalom erősítés gyakorlatára jó példa az EBESZ tevékenysége. Erről részletesen lásd Remek Éva: Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet. Párbeszéd Vancouvertől Vlagyivosztokig i.m. pp. 97-98.

⁵⁹ NATO has a new home in the Gulf region, <https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions/140259.htm> (Letöltés ideje: 2021. 05. 22.)

⁶⁰ SPS supports training in the NATO ICI Regional Center, https://www.nato.int/nato-static-files/2014/assets/pdf/pdf/2019/12/20191217_191217-sps-ICI-outline.pdf (Letöltés ideje: 2021. 05. 22.)

Felhasznált irodalom/references

- Active engagement in cooperative security: a more efficient and flexible partnership policy http://www.nato.int/nato-static/assets/pdf/pdf_2011_04/20110415_110415-Partnership-Policy.pdf
- Bucharest Summit Declaration, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008, http://www.nato.int/cps/in/natohq/official_texts_8443.htm
- Chicago Summit Declaration, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Chicago on 20 May 2012. <http://www.chicagonato.org/chicago-summit-declaration-news-40.php>
- J. Nagy László: Európa és a Mediterráneum, *Limes*, 2002. 15. évf. 4. sz. pp. 19-33.
- Kamp, Karl-Heinz: The Transatlantic Link after Chicago, NDC Research Report, NATO Defence College, Rome May 2012. p. 5.
- Kamp, Karl-Heinz-Reisinger, Heidi: NATO's partnership after 2014: Go West! NATO Defence College, Research Paper, No. 92. May 2013. p. 8.
- Lisbon Summit Declaration, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Lisbon, November 20. 2010. p. 13.
- Masala, Carlo: Rising expectations, *NATO Review* 2005, Issue 4. <http://www.nato.int/docu/review/2005/issue4/english/art1.html>
- Mediterranean Sea region briefing - The European environment - state and outlook. 18 Febr 2015, <http://www.eea.europa.eu/soer-2015/countries/mediterranean>
- Molnár Anna: A NATO és a Mediterrán Dialógus - 20 év tapasztalatai p. 118-133. In: NATO Partnerség 2014, A szövetségi partnerségi programok múltja, jelene és jövője, Szerkesztette: Kiss Petra, Szenes Zoltán Zsolt Melinda, 2014. Budapest: Nemzeti Közszerkesztési Intézet, 2014. p. 195, ISBN: 978-615-5305-81-8
- Moore, Rebecca R.: Lisbon and the Evolution of NATO's New Partnership Policy, *Perceptions*, Spring 2012, Volume XVII, Number 1, pp. 55-74. <http://sam.gov.tr/pdf/perceptions/Volume-XVII/spring-2012/RebeccaMoore.pdf>
- N. Rózsa Erzsébet: From Barcelona to the Union for the Mediterranean. Northern and Southern Shore Dimensions of the Partnership, *Külpolitikai Tanulmányok - Hungarian Institute of International Affairs*, 2010, 9. szám, pp. 1-17.
- Remek Éva: Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet. Párbeszéd Vancouver-től Vlagyivosztokig. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2020. p. 232. ISBN 978 963 327 812 3
- Réti György: A mediterrán térség és Európa, *Külügyi Szemle*, 1986. 13. évf., 5. sz., pp. 14-33.
- Riga Summit Declaration, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Riga on 29 November 2006.
- Siposné Kecskeméthy Klára: A mediterrán térség jelentősége a NATO számára, *Hadtudományi Szemle*. on-line 2008. 1. évfolyam 2. szám, pp. 101-106.
- Siposné Kecskeméthy Klára: A NATO szerepe a Mediterráneumban, *Mediterrán Világ* 2011.7. évf. 19. sz. pp. 3-16.

- Siposné Kecskeméthy Klára: A NATO partnerségi kapcsolatainak áttekintése, *Hadtudomány*, 2012. 22. évf. E- szám, pp. 1-16. https://www.mhht.eu/hadtudomany/2012/2012_elektronikus/2012_e_Kecskemethy_Klara2.pdf
- Siposné Kecskeméthy Klára: Partnerség a békéért, p. 21-58. In: *NATO Partnerség 2014, A szövetségi partnerségi programok múltja, jelene és jövője*, Szerkesztette: Kiss Petra, Szenes Zoltán Zsolt Melinda, 2014. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014. ISBN: 978-615-5305-81-8, http://real.mtak.hu/13646/1/13646_real.pdf
- Siposné Kecskeméthy Klára: Kihívások, értékek és érdekek. A partnerség kérdései a NATO Varsói Csúcstalálkozóján, *Hadtudomány*, 2016. 26. évf. E-szám, pp. 203-215.
- Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Lisbon 19-20 November 2010, p. 40
- Szternák György: Lisszaboni csúcstalálkozó, *Szakmai Szemle*, 2011. 7. évf. 1. sz. pp. 5-22.
- Towards NATO's Chicago Summit, Speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen at the European Policy Centre, Brussels, 30 Sep. 2011. http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_78600.htm
- Wales Summit Declaration, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales. 05 Sep. 2014; http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm
- Warsaw Summit Communiqué. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8-9 July 2016; http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm

Bene Krisztián¹

**Az indokínai háború során elesett
magyar idegenlégiósok
The Hungarian Foreign Legionnaires
fallen during the First Indochina War**

ABSTRACT

The relationship between the French Foreign Legion and the Hungarians can be traced back to a very long time as, among other literary sources, the legionary novels of Jenő Rejtő prove it also. During the existence of the well-known French formation, the presence of Hungarian volunteers in the ranks of the unit was of different intensity. In general, it can be stated that the great political and economic changes triggered such waves of migration, as a result of which the number of Hungarians within the Legion also increased significantly. One of the most significant of these was the period after the end of the Second World War, which brought with it a complete political transformation in Hungary and the Eastern European region, and as a result of which many left their homeland. Meanwhile, France became embroiled in a serious conflict in Indochina, which required an increasing military presence, which was largely intended to be secured through the deployment of the Legion. In this situation, a kind of “demand” and “offer” met, as a result of which a large number of Hungarians joined the French formation, who were deployed in the Southeast Asian war. The current state of the research does not allow the presentation of the entire Hungarian contingent, however, with the help of the available archival data, the Hungarian legionaries who died during the conflict can be identified, so some important aspects of this special Hungarian military group can be outlined.

Keynotes: French Foreign Legion, Indochina War, Hungarian Legionnaires, French-Hungarian relations, fallen Hungarians.

ABSZTRAKT

A Francia Idegenlégió és a magyarok kapcsolata igen hosszú múltra tekinthet vissza, amiről egyéb irodalmi források mellett érzékletesen tanúskodnak Rejtő Jenő légiós regényei is. A közismert francia alakulat fennállása során különböző intenzitású volt a magyar önkéntesek jelenléte az egység soraiban. Általánosságban elmondható, hogy a nagy politikai és gazdasági változások váltottak ki olyan migrációs hullámokat, amelyek eredményeképpen a Légió kötelékén belül is jelentősen megnőtt a magyarok száma. Ezek közül az egyik legjelentősebb a második világháború lezárását követő időszak volt, amely teljes politikai átalakulást hozott magával Magyarországon és a kelet-európai régióban, és amelynek következtében sokan hagyták el hazájukat. Eközben Franciaország súlyos konfliktusba bonyolódott Indokínában,

amely egyre nagyobb mértékű katonai jelenlétet igényelt, amit nagy mértékben a Légión belépésével kívántak biztosítani. Ebben a helyzetben tehát egyfajta „kereslet” és „kínálat” találkozott, aminek eredményeképpen nagy számban csatlakoztak magyarok a francia alakulathoz, akiket a délkelet-ázsiai háborúban vetettek be. A kutatások jelenlegi állása nem teszi lehetővé a teljes magyar kontingens bemutatását, azonban a rendelkezésre álló levéltári adatok segítségével a konfliktus során meghalt magyar légiósok már azonosíthatók, így a rájuk vonatkozó adatok közreadásával már felvázolható ennek a különleges magyar katonai csoportnak néhány fontos aspektusa.

Kulcsszavak: Francia Idegenlégió, indokínai háború, magyar légiósok, francia–magyar kapcsolatok, elesett magyarok.

A francia–magyar katonai kapcsolatok történetének egyik legkevésbé ismert fejezete az indokínai háború során a Francia Idegenlégió kötelékében szolgálatot teljesítő magyaroké. Annak ellenére, hogy a jelenleg rendelkezésre álló információk alapján ezeknek a személyeknek a száma akár az ezres nagyságrendet is elérhette, szerepvállalásukról és személyükről ezidáig a magyar történettudomány néhány alapinformáción túl² érdemben gyakorlatilag nem emlékezett meg. Ez a helyzet indokolja, hogy megpróbáljuk a lehető legjobban megismerni azokat a magyarokat, akik 1945 és 1954 között Indokínában harcoltak.

A kutatás jelenlegi állása még nem teszi lehetővé az összes magyar azonosítását és bemutatását, ugyanakkor a rendelkezésre álló adatok segítségével a harcok során elesett magyarok már nagy biztonsággal beazonosíthatóak, ebből kifolyólag velük kapcsolatban már releváns információkat lehet közreadni, amelyek bizonyos következtetések levonását is lehetővé teszik. Ezek az eredmények a francia hadügyminisztérium által létrehozott *Mémoire des Hommes* elnevezésű internetes portálon³ elérhető adatbázisokban végzett kutatásokból származnak, amelyek a különböző katonai levéltárak adatait tartalmazzák bizonyos témakörök mentén csoportosítva. Tekintettel arra, hogy az indokínai háború során elesettekkel kapcsolatos információk megtalálhatóak a portálon, célzott kereséssel meg lehet találni a magyarokra vonatkozó információkat is, még ha ez a kutatás tartogat is időnként váratlan meglepetéseket, mint arra a későbbiekben ki fogunk térni.

A konfliktus során elesett magyarok beazonosítása és általános jellemzőik megismerése fontos lépést jelent az Indokínában szolgáló összes magyar légiós azonosítása és bemutatása felé vezető úton, ezért az alábbiakban igyekszem a lehető legtöbb információt közreadni a háború során életüket veszítő magyarokról.

A Francia Idegenlégió magyar tagjai 1945 előtt

A francia haderőben komoly hagyományokkal bírnak a részben vagy teljes egészében külföldiekből álló alakulatok (skót íjászok, genovai számszeríjászok, svájci gárdisták stb.), akiknek a szolgálataira a francia politikai vezetés már a középkor óta igényt tartott. Ezeknek a sorába illeszkedik az 1831. március 9-én királyi rendelettel létrehozott Francia Idegenlégió is, amelynek felállítását az uralkodó, Lajos Fülöp, a királyság területén rendelte el, ugyanakkor felhasználására kizárólag a francia állam határain kívül adott engedélyt, praktikusán tehát elsősorban a gyarmatokon, amelyeknek száma folyamatosan növekedett Franciaország terjeszkedési politikájából kifolyólag a 19. század folyamán. A 3 és 5 éves időtartamra szerződő külföldieket 7 – eleinte nemzetiségi alapon szervezett – gyalogsági zászlóalj kötelékében vetették be a francia hadsereg más alakulataival együtt.⁴

Ennek megfelelően az egység a következő évtizedek során részt vett az észak-afrikai területek meghódításában, az 1830-as évek spanyol polgárháborújában, a krími háborúban, az osztrákok elleni 1859-es olaszországi hadjáratban, majd a mexikói expedícióban.⁵ Az eredetileg lefektetett alapelvet módosítva ugyanakkor egyes kötelékeit bevetették az 1870–71-es porosz–francia háború hadműveleteiben is,⁶ majd a 19. század utolsó évtizedeiben újból a gyarmati terjeszkedést segítette elő tevékenységével Délkelet-Ázsiában, Nyugat-Afrikában, Madagaszkár szigetén,⁷ majd pedig a 20. század elején Marokkóban.⁸ Egyes veterán légiósok visszaemlékezéseiben már a 19. század közepén megemlítenek elvétve egy-egy magyar nemzetiségű önkéntest az alakulat soraiban.⁹ Ezt a jelenlétet közvetett módon a Légió történetét feldolgozó szakmunkák nemzetiségi összetételre vonatkozó adatsorai is alátámasztják, mivel ezek alapján ebben az időszakban a közép-európai – ebből kifolyólag ezen belül a magyar – önkéntesek száma csupán néhány százalékra volt tehető az egységben.¹⁰ Mivel ekkoriban az Idegenlégió teljes létszáma csupán néhány ezer főt tett ki, a közép-európai régióból érkező jelentkezők száma is legfeljebb néhány tucat fő lehetett, ebből kifolyólag a magyar jelenlét minden bizonnyal csupán jelképes volt az első világháborút megelőző közel száz év során.¹¹

A magyar jelenlét aránya nagyságrendileg változott meg a Nagy Háború során, mivel az önkéntesekre vonatkozó hivatalos nyilvántartások szerint a konfliktus során összesen 1.369 osztrák–magyar állampolgár jelentkezett a francia hadsereg kötelékébe,¹² akik között a francia katonai levéltár (*Service historique de la Défense*) adatai alapján összesen 296 olyan katonát tartanak nyilván, aki Magyarországon született, közülük pedig 51 fő vesztette életét a háború folyamán.¹³ Ennek a kontingensnek mintegy 45 százaléka, a jelenleg elérhető adatok alapján 135 fő teljesített szolgálatot az Idegenlégió kötelékében, közülük pedig 37 személy életét is áldozta a francia ügyért, tehát a magyar légiósok 27 százaléka vesztett oda a harcokban.¹⁴

A háborút követően a francia hadvezetés a Légión harci teljesítményének elismeréseképpen az alakulat létszámának növelése és ennek keretében új ezredek létrehozása mellett döntött. Ennek jegyében született meg a már létező 1. és 2. gyalogezred mellett a 3., 4., 5. és 6. gyalogezred, illetve jelentős újjáépítésként az 1. és 2. lovassági ezred, amelyek mind létszámában (10 000 főről több mint 33 000 főre), mind pedig képességeikben jelentős növekedést eredményeztek az Idegenlégióon belül.¹⁵ A világháború alatti és utáni jelentős politikai és gazdasági változások következtében a közép- és kelet-európai országokból nagy számban érkeztek a szülőhazájukat elhagyó és Franciaországban letelepülő, különböző nemzetiségű emigránsok, akiknek egy része – nem utolsósorban katonai múltjára és jelentős harci tapasztalatára alapozva – csatlakozott az Idegenlégióhoz.¹⁶ Ennek eredményeképpen a két világháború közötti időszak első felében a franciák száma jelentősen csökkent az egységben, ugyanakkor a németek, osztrákok, magyarok, oroszok, lengyelek stb. száma jelentősen növekedett. Az elérhető – nem teljeskörű, de részleteiben megbízható – statisztikák alapján a németajkúak adták a létszám nagyjából 50 százalékát, a nem németajkú közép-európai önkéntesek (így a magyarok) pedig közel 20 százalékát. Mellettük a franciák aránya is jelentős ingadozásokkal ugyan, de átlagosan 20 százalék körül mozgott ebben az időszakban, a fennmaradó részen pedig oroszok, olaszok és belgák osztozkodtak.¹⁷ Sajnálatos módon az összesítések nem tartalmazzák a magyarok létszámára vonatkozó konkrétumokat, ezért nagy segítséget jelent egy elérhető 1939-es összesítés, mely szerint az abban az évben jelentkező 8465 önkéntesből 65 volt magyar nemzetiségű.¹⁸ Noha a háborúra való felkészülés jegyében ekkor már minden bizonnyal az átlagosnál nagyobb volt a jelentkezők száma, ennek alapján arra következtethetünk, hogy a magyar jelentkezők száma éves szinten több tucat főre tehető az 1920-as és 1930-as évek során. Tekintettel arra a tényre, hogy egy idegenlégiós a hatályos szabályok szerint ötéves szolgálatra vonatkozó szerződést kötött a Légiónhoz való csatlakozásakor, joggal feltételezhetjük, hogy egy adott időpontban mindig legalább ötéves magyar jelentkező teljesített szolgálatot. Ebbe a kontingensbe még nem számoltuk be az esetleges továbbszolgálókat, akik egy, két vagy három alkalommal meghosszabbították ötéves szerződésüket, valamint azokat a magyar nemzetiségű személyeket, akik az első világháború után határváltozások okán a magyartól eltérő más állampolgárságot adtak meg jelentkezésük során. Mindezek alapján megállapítható, hogy a két háború közötti időszakban az Idegenlégióban folyamatosan néhány száz főnyi magyar önkéntes teljesített szolgálatot. Ezt alátámasztják Szecskó Tibor volt légiós és a Légión aubagne-i múzeuma korábbi munkatársának kutatásai, amelyek szerint 1831-től napjainkig folyamatosan átlagosan mintegy 200 magyar teljesített szolgálatot az alakulatban (noha természetesen ehhez átlagolni kell a különböző periódusok meglehetősen hullámzó jelentkezési számait).¹⁹

A francia hadvezetés a második világháború kitörése után a korábbi konfliktusok során szerzett tapasztalatokra építve olyan frissen létrehozott alkalmi idegenlégiós alakulatokat

kívánt létrehozni, amelyekben az aktív és tartalékos légiósok mellett a frissen jelentkezett önkéntesek teljesítenek szolgálatot és hatékonyan tudnak szerepet vállalni az anyaország védelmében. Ezt a koncepciót követve négy új egységet állítottak fel: a 11. és 12. légiós gyalogezredet, a 13. légiós hegyi könnyűdandárt, valamint a 97. (gépesített) felderítő csoportot.²⁰ Ezek soraiban a frissen csatlakozott légiósok száma még meglehetősen alacsony maradt, általában a 20 százalékot sem érte el. Ennek következtében az alakulatok harcértéke is meglehetősen magas volt, mivel komoly harci tapasztalatokkal rendelkező veteránok alkották az állomány túlnyomó többségét.²¹ Mindazonáltal a jelentkezők száma messze felülmúlta a francia hatóságok korábbi várakozásait, a Légió pedig nem rendelkezett olyan számban aktív légiósokkal, hogy az új önkénteseket az eredeti koncepció alapján kisebb kötelékekben melléjük oszthassák be. Ez a helyzet azt eredményezte, hogy olyan új, az Idegenlégióhoz csatolt egységeket is létre kellett hozni, amelyek a tisztikar kivételével gyakorlatilag teljes egészében újoncokból álltak. Ezek lettek a 21., 22. és 23. külföldi önkéntes légiós menetzredek, amelyek együttesen megközelítőleg 10.000 embert számláltak,²² miközben nagyjából kétszer ennyi önkéntes még kiképzés alatt állt, hogy annak lezárulta után beosztást nyerjen valamelyik alakulat kötelékébe (amire viszont a hadi helyzet alakulása miatt már nem került sor).²³ Ami az ezek kötelékében szolgáló magyarokat illeti, a korábbi időszaknál lényegesen jelentősebb számban képviseltették magukat a francia hadsereg híres-hírhedt alakulatának kötelékében. A különböző francia és magyar levéltárakban végzett kutatásoknak köszönhetően összesen 1.999 főt sikerült név szerint azonosítani, akik a francia hadsereg soraiban harcoltak az 1940-es hadjárat során. A rendelkezésre álló adatok elemzése alapján megállapítható, hogy a magyar katonák 78%-a, azaz 1564 fő teljesített szolgálatot az Idegenlégió kötelékében 1939–40-ben. Noha a rájuk vonatkozó iratanyag sok helyen hiányos a hadjáratban elszenvedett vereséghez kötődő iratmegsemmisítések miatt, annyi kiderül a fennmaradt dokumentumokból, hogy a Légióhoz irányított magyar jelentkezők közül 1103 főt a külföldi önkéntesek menetzredeinek kötelékébe osztottak be, 79 fő szolgált a többi bevetett légiós alakulat soraiban, míg 398 fő esetében nincs pontos alakulat megjelölve, ami minden bizonnyal azt jelenti, hogy számukra még nem fejeződött be a kiképzés, ezért nem kerültek beosztásra konkrét egységhez.²⁴ A magyar önkéntesek sorsa viszonylag kevés esetben ismert pontosan, de mivel alakulataik – egy kivételével – megsemmisültek vagy a katasztrofális vereség után feloszlásra kerültek, joggal feltételezhető, hogy többségük életét veszítette a harcmezőn vagy hadifogságba került. Ebből kifolyólag ez a számszerűleg kiemelkedő magyar katonai részvétel sajnálatos módon rosszul végződött az abban résztvevők számára.

Fontos néhány szóban kitérni a nevezetes kivételt képező 13. légiós hegyi könnyűdandárra, amely 1940 tavaszán Norvégiában sikeresen vett részt Narvik kikötőjének elfoglalásában (ezzel a szövetséges haderő egyetlen szárazföldi győzelmének egyik kovácsa volt az 1940-es nyugat-európai hadműveletek során), majd egy rövid franciaországi kitérő után létszámának valamivel több mint felét megőrizve csatlakozott a Charles de Gaulle tábornok által 1940 nyarán létrehozott Szabad Francia Erőkhöz.²⁵

Ezt követően az alakulat az új haderő összes fontosabb hadműveletéből oroszlánrészt vállalt és jelentősen hozzájárult az elért – globális nézőpontból természetesen szerény, de a mozgalom számára meghatározó – katonai sikerekhez. Az egység az 1943-ban megalakult Francia Felszabadító Hadsereg kötelékében is folytatta szolgálatát, kivette részét az olaszországi és franciaországi harcokból is.²⁶ A francia katonai levéltár adatainak elemzése alapján ennek az egységnek a kötelékében 75 magyar légiós teljesített szolgálatot,²⁷ akik egy része az alakulat létrehozásától kezdve annak kötelékében szolgált, mások pedig a háború első éveitől csatlakoztak hozzá.²⁸

Az indokínai háború kirobbanása

A Francia Indokína néven ismert délkelet-ázsiai gyarmat – mely a mai Vietnám,²⁹ Kambodzsa és Laosz területét foglalta magába – a 19. század második fele óta állt francia fennhatóság alatt. Az 1863-ban Kokinkínában és Kambodzsában meginduló francia terjeszkedés 1895-ben fejeződött be Laosz meghódításával,³⁰ amelynek eredményeként egy 740.000 km² területű, 23 millió fős lakossággal rendelkező, nyersanyagban (rizs, kaucsuk, juta) gazdag gyarmat jött létre. Indokína Észak-Afrika után az anyaország második legfontosabb „belső” gazdasági partnere lett, ezért a francia tőkebefektetések is igen jelentős mértékben ebbe a régióba irányultak, és nagyszabású infrastruktúrafejlesztésre került sor, amelynek egyik leglátványosabb elemét a 2600 kilométer hosszúságú úthálózat képezte.³¹ A terület elfoglalásában, a gyarmati közigazgatás kiépítésében, majd pedig a gyarmat védelmében az Idegenlégió alakulatai is részt vettek,³² ebből kifolyólag 1930-ban itt született meg az 5. légiós gyalogezred, amely más alakulatokkal együtt a régió biztonságáért felelt.³³

Ugyanakkor a gyarmat Franciaország Európában elszenvedett megsemmisítő veresége után nehéz helyzetbe került. Mivel az anyaország jelentette védelem gyakorlatilag megszűnt, a folyamatosan terjeszkedő Japán egyre erősödő diplomáciai nyomás alá helyezte a helyi francia közigazgatást. Ennek eredményeképpen 1940. augusztus 30-án és szeptember 22-én a gyarmat vezetése megállapodásokat írt alá a japánokkal, melynek értelmében azok a Vörös-folyótól északra csapatokat állomásoztathatnak és három katonai repülőteret is használhatnak, illetve felhasználhatják a területet csapataik szállítására a szövetséges hatalmak (Anglia, Kína) elleni hadműveletek során.³⁴ A megállapodás ellenére a japán hadsereg fegyveres akciót indított a kérdéses terület elfoglalására és végül négynapos küzdelem során szállta meg. A kevesebb mint 100 fős francia veszteséggel járó akció erődemonstrációként szolgált a francia gyarmati vezetés számára, amely megértette, hogy az anyaországból érkező utánpótlás és erősítés nélkül sem számban, sem minőségben nem vehette fel a versenyt a japán alakulatokkal.³⁵ Ugyanakkor ez a gyengeség a szomszédos Thaiföldet arra bátorította, hogy a századelőn elveszített területeit visszaszerezze, ezért

1940 októberétől kisebb különítményekkel folyamatosan támadta a francia gyarmatot, majd 1941 januárjának elején általános offenzívát indított. A francia haderő a tengeren győzelmet aratott a Ko Csang-i ütközetben, a szárazföldön pedig tartotta állásait, azonban a francia gyarmati vezetésnek végül japán nyomásra 1941. május 9-én egy közel 100 000 km²-es területet át kellett adnia Thaiföld számára, amely így céljait elérve győztesen került ki az összecsapásból.³⁶

A háborús helyzet kedvezőtlen alakulása miatt a japánok egyre jobban tartottak egy esetleges szövetséges partraszállástól a régióban, ezért 1945. március 9-én este előzetes figyelmeztetés nélkül nekiláttak a francia csapatok lefegyverzésének, hogy biztosítsák a maguk számára a teljes terület feletti fennhatóságot. A váratlanul megindított akció meglepetésként érte a francia egységeket, amelyek ennek ellenére több helyen felvették a harcot japánok ellen. A különböző helyőrségekben állomásozó francia erők ellenállása változó intenzitású és időtartamú volt, azonban a jól előkészített, jelentős túlerővel és meglepetésszerűen megindított hadművelettel szemben tehetetlenek voltak. A francia gyarmati haderő csupán egyetlen részsikert tudott felmutatni: Marcel Alessandri és Gabriel Sabbatier tábornokok vezetésével egy hosszú meneteléssel 5700 ezer katonának sikerül elérnie a kínai fennhatóság alatt álló területeket, ahol a csapatokat újdonsült szövetségeseik lefegyverezték és internálótáborokba zárták.³⁷ A harcot túlélő katonák sorsa a japánok kezében volt, akik hadifoglyaik egy részét kivégezték, a többieket pedig embertelen körülmények között tartották fogságban.³⁸

A Charles de Gaulle irányítása alatt álló új francia vezetés a második világháború lezárulta után természetesen vissza kívánta állítani fennhatóságát a gyarmat felett. Azonban a helyi kommunista erők Ho Si Minh vezetésével a kialakuló hatalmi vákuumban 1945. szeptember 2-án kikiáltották a független Vietnámi Demokratikus Köztársaságot és átvették a gyarmat irányítását.³⁹ A francia kormány csupán 1945 végétől kezdve tudott csapatokat küldeni Indokínába, amelyek lépcsről-lépésre váltották fel az itt állomásozó kínai és brit erőket, amelyek korábban a japán alakulatok lefegyverzéséről gondoskodtak. Ugyanakkor tárgyalásokat kezdtek a helyi politikai erőkkel a béke megőrzéséről és Francia Indokína státuszáról az újonnan létrehozott Francia Unió fennhatósága alatt.⁴⁰ Végül azonban a folyamatosan szaporodó fegyveres összetűzések 1946. december 19-én a hanoi-i felkelésben csúcsosodtak ki, amivel a kommunista erők megadták a jelet a franciák elleni általános felkelésre, ezzel pedig megkezdődött az indokínai háború.⁴¹

A Légión toborzási politikájának változása

A második világháború során jelentős gazdasági és katonai veszteségeket elszenvedő Franciaország erőketető képessége nagyon meggyengült, ezért egyáltalán nem volt felkészülve a Délkelet-Ázsiában kirobbanó függetlenségi háborúra. A rendelkezésre álló korlátozott erőforrások ellenére a francia vezetés rövid időn belül jelentős

csapatereősítéseket küldött a térségbe: 1947 végén már 115 ezer katona vett részt a hadműveletekben,⁴² amelyek eredményeképpen sikerült megszilárdítani a francia fennhatóságot a nagyobb városok és a stratégiaileg fontos területek felett, ezért a függetlenségért harcoló erők kénytelenek voltak gerillaháborút folytatni az ebben a hadviselésben kevésbé jártas francia reguláris csapatok ellen.⁴³ A kommunista csapatok nagyobbik része az ország északkeleti részébe szorult vissza, ahol számíthatnak Kína támogatására, amely jelentős mennyiségű hadianyagot szállított a felkelőknek, miközben biztos hátszínig biztosítva nyugodt körülmények között ki is képezte őket azok használatára.⁴⁴ Ez a támogatás is hozzájárult ahhoz, hogy 1950-től kezdve a francia csapatok egyre több súlyos vereséget szenvedtek el az egyre jobban felszerelt és kiképzett vietnámi erőktől, vagyis a kezdeményezés átkerült a felkelők kezébe.⁴⁵ A növekvő veszteségek és az anyaország baloldali pártjainak háborúellenessége miatt a francia közvélemény egyre kevésbé támogatta a világ távoli pontján zajló konfliktust. Ennek egyenes következményeként egyre nehezebb volt francia állampolgárokkal feltölteni az egységek soraiban keletkezett réseket. A gyarmati alakulatok bevetése ezt egy ideig ellensúlyozta, de már 1948-ban is 10 000 fő hiányzott a bevetett alakulatok állománytábláján előírt létszámokhoz képest.⁴⁶ A logikus megoldást – Franciaország történelme folyamán nem először – az Idegenlégio kötelékében szolgáló külföldiek számának növelése jelentette.

A Légio a második világháború alatt jelentős veszteségeket szenvedett, ezért létszáma a konfliktus elején rendelkezésre állónak csupán árnyéka volt: A háború kirobbanása után közel 50 000 fő szolgált az alakulatban, a békekötés után azonban mindössze 14 342.⁴⁷ Ez feltétlenül szükségessé tette a létszám mielőbbi nagyarányú növelését annak érdekében, hogy a Légio hatékonyan legyen harcra vethető az új konfliktusban. A potenciális jelentkezőkért pedig nem kellett messzire tekinteni, hiszen a világháború vesztes európai országok egy jelentős részében olyan új rezsimek jöttek létre, amelyek rossz szemmel nézték a megelőző politikai vezetés utasításait követő katonákat, ezért sok harcedzett férfi döntött szülőhazája elhagyása mellett. Az ilyenfajta változásokat figyelemmel követő légios vezetés gyorsan reagált és a meglévő négy franciaországi mellett hat új toborzóirodát nyitott a közép-európai régióban (amit a területek háború utáni megszállása tett lehetővé). Ezek a következő helyszíneken voltak: Bécs, Freiburg, Innsbruck, Koblenz, Landau és Trieszt. A hazájukat elhagyó emigránsok között intenzív toborzókampányt folytató légios külképviseletek sikerrel szólították meg a boldogulni vágyó korábbi katonákat, akik nagy számban jelentkeztek az alakulat kötelékébe.⁴⁸

Ezzel párhuzamosan a francia hatóságok az ellenőrzésük alá került mintegy 900 000 tengelyhatalmi – német, osztrák, magyar, román és olasz – hadifogoly soraiban is próbálták minél több önkéntest találni a fegyveres szolgálat folytatására, ezáltal már a francia lobogó alatt. Sokak számára az jelentette a vonzerőt, hogy kikerülhetnek a gyakran embertelen körülményeket kínáló fogolytáborokból, mások számára pedig az, hogy nem

kell visszatérniük az új politikai rezsimek irányítása alatt álló hazájukba.⁴⁹ A hadifoglyok közötti toborzás már 1943-ban Észak-Afrikában megkezdődött, majd a háborús győzelem után még szélesebb körben folytatódott. A francia hatóságok elképzelése beváltotta a hozzá fűzött reményeket, mivel a legyőzött országok hadseregeinek katonái nagy számban vállalták a légiós szolgálatot a hazatérés helyett.⁵⁰ A németajkúak aránya kiemelkedően magas volt a háborút követő évek során jelentkezők között: 50,6% az 1963-ig terjedő időszakban.⁵¹

Az Idegenlégióhoz való csatlakozást gyakran az is motiválta, hogy a jelentkezők esetenként olyan egységekben szolgáltak, amelyeket háborús bűnökkel vádoltak, így esetleges hazatérésük esetén az érintett személyeknek szinte bizonyosan hadbíróság előtt kellett volna felelniük az ellenük felhozott vádakra. Ezzel a francia hatóságok is tisztában voltak, amelyek egyes veteránok visszaemlékezései alapján az ilyen hátteret – minden bizonnyal a jelentős emberigény miatt – nem tekintették kizáró tényezőnek, sőt esetenként még bátorították is a korábban ilyen alakulatokban szolgálókat a csatlakozásra. Egy korábban a Waffen-SS-ben szolgáló francia nemzetiségű veterán szerint a háború utáni fogsága alatt többször is megpróbálták rávenni a Légiónhoz való csatlakozásra: „Egyre gyakoribbá váltak az Idegenlégió és a hadsereg toborzó őrmestereinek látogatásai. Átlagosan hetente kétszer ajánlották fel nekünk, hogy csatlakozunk és ezzel töröljük el korábbi „hibánkat.”⁵² Az általános politikai helyzet ismeretében egyáltalán nem meglepő, hogy sokan éltek is közülük ezzel a lehetőséggel és csatlakoztak az Idegenlégióhoz.⁵³

Jelentős számban voltak elzásziak is a jelentkezők között, akiket Elzász-Lotaringia annektálása után a német hatóságok besoroztak a hadsereg kötelékébe. A háború lezárása után többségük a szövetségesek fogságába esett, ahol nem tudhatták, hogy milyen sors vár rájuk, ha hazatérést választják (esetleg hazaárulóként vonják felelőségre őket), ezért inkább a Légiónhoz való csatlakozás mellett döntöttek.⁵⁴

Nem szabad megfeledkezni azokról sem, akik a politikai életben vagy a helyi közigazgatásban vállaltak szerepet a háború évei alatt, ezért jogosan tartottak a számonkéréstől. Az ő esetükben is logikus út volt a katonai alakulathoz való csatlakozás, ahol a fegyveres szolgálat lejártát követően a Légión szabályai szerint akár új személyazonossággal is rendelkezve térhettek vissza a polgári életbe, így tisztára moshatták múltjukat.⁵⁵

Ugyanakkor pont ez a gyakorlat – vagyis az új személyazonosság felvételének lehetősége – nehezíti meg esetenként az egyes nemzetiséghez tartozó jelentkezők vagy akár egy konkrét légiós azonosítását az adatbázisokban, hiszen azok értelemszerűen ezeket az – esetenként új – személyazonosságokat tartalmazzák. Ennek ellenére az alábbiakban bemutatásra kerül, hogy lehet mindennek ellenére a lehető legpontosabb eredményeket kinyerni a rendelkezésre álló forrásokból és milyen következtetésekre lehet jutni ezekből.

A háború során az alakulat soraiban elesett magyarok

Annak érdekében, hogy a helyén tudjuk kezelni a magyarok szerepvállalását az Idegenlégió indokínai harcaiban, elsőként az alakulat délkelet-ázsiai tevékenységével kell nagy vonalakban megismerkednünk. A Légió egységeinek többsége hosszabb-rövidebb ideig bevetésre került Indokínában, ennek megfelelően itt teljesített szolgálatot a 2., 3. és 5. gyalogezred, az 1. lovassági ezred, a 13. könnyűdandár, az 1. és 2. ejtőernyős zászlóalj, valamint kisebb szállító-, javító- és utászkülönítmények.⁵⁶ A konfliktus során összesen 72 883 légiós harcolt a térségben, de az egy időben bevetett katonák létszáma soha nem haladta meg a 20 000 főt.⁵⁷ Az összecsapásokban elszenvedett veszteségek igen jelentősek voltak: 10 483 fő (309 tiszt, 1 082 altiszt és 9 092 légiós) esett el. Ez azt jelenti, hogy a bevetett állomány 12%-a veszett oda, ami közel a kétszerese volt a teljes indokínai francia haderő 7%-os veszteségi arányának.⁵⁸

A légiós alakulatok kötelékében szolgáló magyarok létszámára vonatkozóan csupán becslések vannak. Az indokínai háború során számunkat hozzávetőlegesen 1000 főre teszik, az 1945 és 1962 közötti időszakra vonatkozóan pedig 3000 főre.⁵⁹ Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a jelentkezők nemzetiségére vonatkozóan nincsenek (vagy nem hozzáférhetőek) pontos összesítések a Légió irattárában, ezért megbízható választ eddig még nem sikerült adni erre a kérdésre.⁶⁰

Ugyanakkor a kutatásokban jelentős változást hozott, hogy a közelmúltban elérhetővé váltak az indokínai háború során elesett katonák adatai a *Mémoire des Hommes* internetes portálon. Tekintettel arra, hogy az adatbázis tartalmazza az elesettek nevét, születési helyét (település és ország) és idejét, haláluk helyét, idejét és okát, alakulatuukat, valamint rangjukat, ezeknek az információknak a segítségével komoly előrelépést lehet elérni az Indokínában harcoló magyarok megismerésével kapcsolatban. Ehhez az első lépés a magyarok beazonosítása, ami – a nemzetiség feltüntetésének hiányában – elsősorban a születési helyekre alapozva valósítható meg, mivel az esetek többségében szerepelnek a településeknek otthont adó országok is az adatok között. Ennek alapján 211 magyarországi születésű önkéntest sikerült azonosítani. Ez azonban nem az elesett magyarok végleges száma, mivel a korábbi kutatások tapasztalatai alapján a szomszédos országokban születettek adatainak átnézése során számos magyar nevű – és ennek alapján ilyen nemzetiségű – személyt lehetett még azonosítani: 18 főt Romániában, 5 főt Csehszlovákiában, 4 főt Ausztriában és 4 főt Jugoszláviában, ami újabb 31 légióst jelent. A sor itt még nem ért véget, ugyanis az adatbázisban a gyakori magyar nevek rákeresve fény derült egy hibára, az adatokat rögzítők több esetben Magyarország (franciául Hongrie) helyett Honduras-t jegyezték fel, így az ott születettek rákeresve kiderült, hogy mindannyian magyarországi születésű magyarok, ami újabb 9 fő beazonosítását tette lehetővé. Emellett számos esetben nem jegyezték fel a születési országot az adatok között, de a nevek és településekre rákeresve újabb 8 főt

sikerült azonosítani, aki Magyarországon született, még ha ez nem is szerepelt a személyes adataik között. Ennek alapján az egyértelműen beazonosítható elesett magyarok száma 259 fő. A valódi szám ennél minden bizonnyal magasabb, hiszen számos olyan magyar lehet, aki nem tipikusan magyar névvel rendelkezik, születési ország és nemzetiség feltüntetésének hiányában azonban ők nem beazonosíthatók. Mindazonáltal feltételezhetjük, hogy a fenti szám nagyságrendileg pontos.

A teljes magyar létszámra vonatkozóan (tehát a harcokat túlélő önkénteseket is beleértve) természetesen csalóka lenne azt feltételezni, hogy a légiósokra vonatkozó 12%-os veszteségi arányt szem előtt tartva az elesettek számát ki kellene egészíteni 88%-kal, mivel ennek alapján a magyarok összlétszáma meghaladná a 2000 főt. Ugyanakkor a fenti szám ismeretében egyáltalán nem tűnik eltúlzottnak az 1000 fő körüli becslés, amely korábban felmerült a szakirodalomban, sőt még az is elképzelhető, hogy a valódi szám valahol 1000 és 2000 között van. Erre majd az Idegenlégióra vonatkozó levéltári anyagok további kutatása adhat idővel választ.

Mindazonáltal az elesettekre vonatkozó adatokból is számos releváns következtetést lehet levonni. A születési helyek – bár sok esetben olyan mértékben torzultak a rögzítés során, hogy nem beazonosíthatóak – elemzése során egyértelműen kiderül, hogy az önkéntesek döntő többsége, 173 fő városi születésű volt, ezen belül pedig legalább 52 személy pedig a fővárosból származott. Ezek az arányok messze meghaladják a korszak urbanizációs szintjét, tehát megállapítható, hogy a Légióhoz csatlakozók döntően a városi lakosság soraiból kerültek ki.

Amennyiben az elesett magyarok átlagéletkorát a konfliktus derekát képező 1950-es évhez képest számítjuk ki, 25,23 év jön ki meglehetősen nagy szórással. A legidősebb jelentkező 1905-ben született, a legfiatalabbak – szám szerint négyen – pedig 1933-ban, a legnépesebb évfolyamok pedig 1924-ben (23 fő), 1925-ben (27 fő), 1926-ban (32 fő), 1927-ben (31 fő) és 1928-ban (28 fő). Általánosságban tehát elmondható, hogy túlsúlyban voltak a katonai szolgálatra legalkalmasabb életkorban – a húszas éveik elején és közepén – lévő fiatalok a jelentkezők között.

A magyarok természetesen nem egy alakulat kötelékében kerültek bevetésre, hanem különböző egységek soraiban, erre a Légió vezetése külön figyelmet fordított. Ezzel együtt érdemes megvizsgálni, hogy mely különítményekbe voltak beosztva a magyar légiósok. 38 fő a 2. gyalogezred, 67 fő a 3. gyalogezred, 14 fő az 5. gyalogezred, 45 fő a 13. könnyűdandár, 11 fő az 1. lovassági ezred, 29 fő a két ejtőernyős zászlóalj, 55 fő pedig különböző utász- és szállítóalakulatok soraiban teljesített szolgálatot. Tekintettel arra, hogy a magyarok mintegy 80%-a élvonalbeli alakulatokban szolgált, jogosan kínálja magát a feltételezés, hogy ez az egyik oka az elszenvedett nagyarányú veszteségeknek. Emellett más források is megemlítik, hogy a tengelyhatalmak erőiben – különösen a Waffen-SS kötelékében – szolgálókat nagy számban irányították a 3. gyalogezred kötelékébe,⁶¹ amit a magyarok egységek közti eloszlása

is alátámasztani látszik, tehát úgy tűnik, hogy a Légión vezetése figyelembe vette jelentkezői előéletét azok elosztásakor a különböző alegységek között.

Annak ellenére, hogy az önkéntesek többsége éveken keresztül teljesített szolgálatot a Légión kötelékében, viszonylag kevesen léptek előre közülük a ranglétrán, mindössze egy hadnagy és 37 altiszt volt az elesett magyarok soraiban, a többiek mind legénységi állományúak voltak. Ez a tény szintén erősíti azt a benyomást, hogy a francia hadvezetőség a korábban ellenséges országokból származó önkénteseket a legveszélyesebb helyeken való bevetésre szánta, ahol aratott a halál, hosszú távon pedig nem számított szolgálatukra.

A magyar légiósok elhalálozási időpontjai nagyon érdekes sémát rajzolnak ki (1946: 8, 1947: 27, 1948: 27, 1949: 36, 1950: 45, 1951: 38, 1952: 30, 1953: 17, 1954: 29, 1955: 2). Jól látható, hogy a konfliktus első éveiben az alacsony intenzitású hadműveletekben viszonylag kevés áldozat volt, ami az összecsapások hevességének növekedésével 1950-ben érte el csúcspontját, amit egy lefelé tartó tendencia követett. 1954-ben kisebb növekedés figyelhető meg, mivel ebben az évben a légiósok számos veszteségteljes műveletben vettek részt, ami itt is tükröződik. Érdekesség, hogy a háború lezárását követő 1955-ös kivonulás során is volt még két magyar áldozat. 54 személy (20%) nem harctevékenység, hanem betegség (39 fő) vagy baleset (15 fő) következtében hunyt el, tehát az indokínai szolgálat az ellenség tevékenysége nélkül is veszélyesnek bizonyult.

Összegzés

A magyarok jelenléte a Francia Idegenlégió soraiban meglehetősen hosszú múltra tekint vissza, bizonyos időszakokban pedig számuk az aktuális politikai helyzettel összhangban kimondottan magas volt. Mint láttuk, az egyik ilyen periódus a második világháborút követő években volt, amikor rövid időn belül jelentősen megnőtt a francia alakulat kötelékében szolgálatot vállaló magyarok száma. Annak ellenére, hogy ma még nem lehet pontosan meghatározni a magyar légiósok számát az indokínai háborúban, az elesettek adatainak feltárása, elemzése és közreadása közelebb visz bennünket ahhoz, hogy valamikor a –remélhetőleg nem túl távoli – jövőben erre a kérdésre is választ tudjunk adni.

A rendelkezésre álló adatok önmagukban is új eredményeket jelentenek, ugyanakkor kijelölik a kutatás további irányait. Egyrészt a második világháborúban szolgálatukat megkezdő és később is folytató magyar légiósok kartotékjainak elemzése adatgazdagságnak köszönhetően fontos adalékokkal bővítheti ismereteinket. Másrészt legalább ilyen hasznosak lehetnek a délkelet-ázsiai konfliktusban bevetett légiós egységek hadműveleti naplói, amelyek szintén számos új személy beazonosítását teszik lehetővé. Mindezek mellett pedig figyelmet kell fordítani az algériai háborúban szolgáló magyar légiósokra is, hiszen sokan közülük már az indokínai harcokban is részt vettek.

Feladat tehát van bőven, de az elesett magyarok beazonosításával egy fontos szakaszt már minden bizonnyal sikerült teljesíteni a teljes magyar kontingens megismerése felé vezető úton.

Jegyzetek/notes

- ¹ Dr. habil. Bene Krisztián, PhD, Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Romanisztika Intézet Francia Tanszék.
- ² Nóvé Béla: *Patria nostra. '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban*. Budapest, Balassi, 2016. 42.
- ³ MH Seconde Guerre mondiale. Engagés volontaires étrangers en 1939-1940.
- ⁴ Comor, André-Paul: *La Légion Etrangère. Histoire et dictionnaire*. Paris, Robert Laffont – Ministère de la Défense, 2013. 109–110.
- ⁵ Blond, Georges: *Histoire de la Légion étrangère*. Paris, Perrin, 2008. 37–138.
- ⁶ Mahuault, Jean-Paul: *Engagés volontaires à la Légion étrangère pour la durée de la guerre (E.V.D.G.) 1870-71, 1914-18, 1939-45*, Paris, Grancher, 2013. 20–22.
- ⁷ Gmeline, Patrick de: *Nouvelle histoire de la Légion étrangère*. Paris, Perrin, 2016. 199–244.
- ⁸ Soulié, Pierre: 1901-1935: la Légion étrangère au Maroc. *Guerres mondiales et conflits contemporains*, 237. sz. 2010. 7–24.
- ⁹ Lásd például Mihályi Imre : *Francia zászló alatt. Élmények és kalandok az Equatoron. Útleírása Mihályi Béla volt gyarmathódító légionáriusnak*. Pápa, k. n. 1898.; Truzsinszky István: *A Halál Légió szolgálatában*. Győr, k. n. 1912.
- ¹⁰ Hallo, Jean: *Monsieur Légionnaire. L'homme et ses traditions*. Limoges, Lavauzelle, 2007. 152–153.
- ¹¹ Comor: *La Légion...* i. m. 323.
- ¹² Mahuault: *Engagés volontaires...* i. m. 93.
- ¹³ Az utóbbiakra vonatkozóan lásd Bene Krisztián: A francia hadsereg baranyai katonái az első világháborúban. Bösz Attila (szerk.): *A nagy háború emlékezete. A Dél–Dunántúl és az első világháború*. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 30–52.
- ¹⁴ Az Idegenlégió magyar tagjaival kapcsolatban lásd Palócz Márk: *Magyarok a Francia Idegenlégió kötelékében az első világháborúban. OTDK dolgozat*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2019.
- ¹⁵ Montagnon, Pierre: *La Légion étrangère de 1831 à nos jours*. Paris, Pygmalion, 1999. 181–210.
- ¹⁶ Gmeline: *Nouvelle histoire...* i. m. 293–294.
- ¹⁷ Hallo: *Monsieur Légionnaire...* i. m. 153.
- ¹⁸ Comor, André-Paul: *L'Épopée de la 13ème Demi-brigade de Légion Etrangère 1940-1945*. Paris, Nouvelles Editions Latines, 1988. 27.
- ¹⁹ Nóvé: *Patria Nostra...* i. m. 27.
- ²⁰ Gmeline: *Nouvelle histoire...* i. m. 341–346.

- ²¹ Mahuault: *Engagés volontaires...* i. m. 271.
- ²² Porch, Douglas: *La Légion étrangère 1831-1962*. Paris, Librairie Artheme Fayard, 1994. 514.
- ²³ Idézi Leroy, Stéphane: Les exilés républicains espagnols des Régiments de Marche des Volontaires Étrangers. Engagement, présence et formation militaire (janvier 1939-mai 1940). *Cahiers de civilisation espagnole contemporaine*, 2010/6. 14. lábjegyzet.
- ²⁴ Erre vonatkozóan a következő levéltári források szolgálnak információkkal. AN F 9 Affaires militaires. 2802 à 2813. Centre national d'information sur les prisonniers de guerre (C.N.I.P.G.). 1940-1941; HM HIM HL VII. F/18. A francia ellenállásban résztvevő magyarok névsora /453 fő/. A francia hadseregben harcolt önkéntesek, MH Seconde Guerre mondiale. Engagés volontaires étrangers en 1939-1940.
- ²⁵ SHD GR 12 P 81. Bref historique de la 13ème demi-brigade de Légion Etrangère, 1–19.
- ²⁶ Comor: *L'Épopée...* i. m. 82–314.
- ²⁷ Velük kapcsolatban a kutatás egy korábbi állását lásd bővebben Bene Krisztián: A Szabad Francia Erők 13. idegenlégios könnyűdandárjában szolgáló magyar önkéntesek. Koller Boglárka – Marsai Viktor (szerk.): *Magyarország Európában, Európa a világban. Tanulmánykötet Gazdag Ferenc 70. születésnapjára*. Budapest, Dialóg Campus, 2016. 79–88.
- ²⁸ SHD GR 16 P. Dossiers individuels du bureau Résistance.
- ²⁹ A történelmi fejlődés során kialakult önálló egységek, amelyeket a francia közigazgatás is megtartott, északról dél felé haladva három területre osztották fel a mai Vietnámot, melyek a következők voltak: Tonkin, Annam és Kokinkína.
- ³⁰ Phan, Bernard: *Colonisation et décolonisation (XVIIe-XXe siècle)*. Paris, Presses Universitaires de France, 2009. 111–112.
- ³¹ Frémeaux, Jacques: *Les empires coloniaux. Une histoire-monde*. Paris, CNRS Éditions, 2012. 76–77.
- ³² Porch: *La Légion...* i. m. 255–270.
- ³³ Gmeline: *Nouvelle histoire...* i. m. 224–225.
- ³⁴ Fleury, Georges: *La guerre en Indochine 1945-1954*. Perrin, Paris, 2003. 11.
- ³⁵ Cadeau, Ivan: *La Guerre d'Indochine. De l'Indochine française aux adieux à Saigon 1940-1956*. Paris, Tallandier, 2015. 66–67.
- ³⁶ Montagnon, Pierre: *La France dans la guerre de 39-45*. Paris, Pygmalion, 2009. 296–298.
- ³⁷ Cadeau: *La Guerre d'Indochine...* i. m. 96–97.
- ³⁸ Broche, François: *L'Armée française sous l'Occupation. La rassemblement*. Presses de la Cité, Paris, 2003. 370–371.
- ³⁹ Windrow, Martin: *French Foreign Legion infantry and cavalry since 1945*. Osprey, London, 1996. 3.
- ⁴⁰ Fleury: *La guerre...* i. m. 121-147.
- ⁴¹ Bonnacarrère, Paul: *Par le sang versé. La Légion étrangère en Indochine*. Paris, Perrin, 2006. 57.
- ⁴² A háború csúcán a helyi segéderőkkel együtt ez a szám meghaladta a negyedmilliót (254 000), ha pedig a főleg papíron létező szövetséges nemzeti vietnámi hadsereget is beleszámítjuk, akkor a hadra fogható haderő létszáma közel félmillió volt. Demélas, Marie-Danielle: *Parachutistes en Indochine*. Paris, Vendémiaire, 2016. 39.
- ⁴³ Aszódy János: *A pokol zsoldosai*. Budapest, Kossuth, 1977. 11–14.
- ⁴⁴ Cadeau: *La Guerre d'Indochine...* i. m. 302–308.

- ⁴⁵ Comor: *La Légion...* i. m. 473.
- ⁴⁶ Fleury: *La guerre...* i. m. 385–455.
- ⁴⁷ Comor: *La Légion...* i. m. 323.
- ⁴⁸ Montagnon: *La Légion...* i. m. 308–309.
- ⁴⁹ Kemencei János: *Légionnaire, en avant !* Paris, Grancher, 1985. 151.
- ⁵⁰ Thoumelin, Pierre: *L'ennemi utile, 1946-1954. Des vétérans de la Wehrmacht et de la Waffen-SS dans les rangs de la Légion étrangère en Indochine.* Zwicikau, Schneider Text, 2013. 57–66.
- ⁵¹ Comor: *La Légion...* i. m. 647.
- ⁵² Bayle, André: *Des jeux olympiques à la Waffen-SS.* H. n. Lore, 2008. 235.
- ⁵³ Bergot, Erwan: *La Légion au combat. Narvik – Bir Hakeim – Diên Bien Phu. La 13e demi-brigade de Légion étrangère.* Paris, Presses de la Cité, 1975. 184–185.
- ⁵⁴ Bonnecarrère: *Par le sang versé...* i. m. 73–74.
- ⁵⁵ Muelle, Raymond : *Le Bataillon des Réprouvés. Indochine 1949-1950.* Paris, Presses de la Cité, 1990. 206–213.
- ⁵⁶ Montagnon: *La Légion...* i. m. 309–312.
- ⁵⁷ Bergot: *La Légion...* i. m. 318–319.
- ⁵⁸ Windrow: *French Foreign Legion...* i. m. 22.
- ⁵⁹ Harangi-Tóth Zoltán: Hungarians fighting for France in Indochina. *Academic and Applied Research in Military and Public Management Science*, 17. sz. 2018. 68.
- ⁶⁰ NóvÉ: *Patria Nostra...* i. m. 398.
- ⁶¹ Bail, René: *Les croix de Monseigneur de Mayol de Lupé.* Paris, Éditions Dualpha, 2000. 240–241.

Felhasznált irodalom/References

Archives nationales, Párizs (AN):

F 9 Affaires militaires. 2802 à 2813. Centre national d'information sur les prisonniers de guerre (C.N.I.P.G.). 1940-1941.

HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (HM HIM):

VII. fondfőcsoport – Gyűjtemények – segédletei. Ellenállási gyűjtemény nemzetközi vonatkozások. F/18. A francia ellenállásban résztvevő magyarok névsora /453 fő/. A francia hadseregben harcolt önkéntesek.

Service Historique de Défense, Vincennes (SHD):

GR 12 P 81. 13e Demi-Brigade de la Légion étrangère.

GR 16 P. Dossiers individuels du bureau Résistance.

Mémoire des Hommes (MH)

Seconde Guerre mondiale. Engagés volontaires étrangers en 1939-1940.

Aszódy János: *A pokol zsoldosai. Lapok az Idegenlégió történetéből.* Budapest, Kossuth, 1977.

- Bail, René: *Les croix de Monseigneur de Mayol de Lupé*. Paris, Éditions Dualpha, 2000.
- Bayle, André: *Des jeux olympiques à la Waffén-SS*. H. n. Lore, 2008.
- Bene Krisztián: A francia hadsereg baranyai katonái az első világháborúban. Bósz Attila (szerk.): *A nagy háború emlékezete. A Dél–Dunántúl és az első világháború*. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 30–52.
- Bene Krisztián: A Szabad Francia Erők 13. idegenlégiós könnyűdandárjában szolgáló magyar önkéntesek. Koller Boglárka – Marsai Viktor (szerk.): *Magyarország Európában, Európa a világban. Tanulmánykötet Gazdag Ferenc 70. születésnapjára*. Budapest, Dialog Campus, 2016. 79–88.
- Bergot Erwan: *La Légion au combat. Narvik – Bir Hakeim – Diên Bien Phu. La 13e demi-brigade de Légion étrangère*. Paris, Presses de la Cité, 1975.
- Blond, Georges: *Histoire de la Légion étrangère*. Paris, Perrin, 2008.
- Bonnecarrère, Paul: *Par le sang versé. La Légion étrangère en Indochine*. Paris, Perrin, 2006.
- Broche, François: *L'Armée française sous l'Occupation. La rassemblement*. Presses de la Cité, Paris, 2003.
- Cadeau, Ivan: *La Guerre d'Indochine. De l'Indochine française aux adieux à Saigon 1940-1956*. Paris, Tallandier, 2015.
- Comor, André-Paul: *La Légion Étrangère. Histoire et dictionnaire*. Paris, Robert Laffont – Ministère de la Défense, 2013.
- Comor, André-Paul: *L'Epopée de la 13ème Demi-brigade de Légion Etrangère 1940-1945*. Paris, Nouvelles Editions Latines, 1988.
- Demélas, Marie-Danielle: *Parachutistes en Indochine*. Paris, Vendémiaire, 2016.
- Fleury, Georges: *La guerre en Indochine 1945-1954*. Paris, Perrin, 2003.
- Frémeaux, Jacques: *Les empires coloniaux. Une histoire-monde*. Paris, CNRS Éditions, 2012.
- Gmeline, Patrick de: *Nouvelle histoire de la Légion étrangère*. Paris, Perrin, 2016.
- Hallo, Jean: *Monsieur Légionnaire. L'homme et ses traditions*. Limoges, Lavauzelle, 2007.
- Harangi-Tóth Zoltán: Hungarians fighting for France in Indochina. *Academic and Applied Research in Military and Public Management Science*, 17. sz. 2018. 63–70.
- Kemencei János: *Légionnaire, en avant !* Paris, Grancher, 1985.
- Leroy, Stéphane: Les exilés républicains espagnols des Régiments de Marche des Volontaires Étrangers. Engagement, présence et formation militaire (janvier 1939-mai 1940). *Cahiers de civilisation espagnole contemporaine*, 2010/6. o. n. (<http://journals.openedition.org/ccec/3285>)
- Mahuault, Jean-Paul: *Engagés volontaires à la Légion étrangère pour la durée de la guerre (E.V.D.G.) 1870-71, 1914-18, 1939-45*. Paris, Grancher, 2013.
- Mihályi Imre : *Francia zászló alatt. Élmények és kalandok az Equatoron. Útleírása Mihályi Béla volt gyarmathódító légionáriusnak*. Pápa, k. n. 1898.
- Montagnon, Pierre: *La France dans la guerre de 39-45*. Paris, Pygmalion, 2009.
- Montagnon, Pierre: *La Légion étrangère de 1831 à nos jours*. Paris, Pygmalion, 1999.
- Muelle, Raymond: *Le Bataillon des Réprouvés. Indochine 1949-1950*. Paris, Presses de la Cité, 1990.

- Nóvé Béla: *Patria nostra. '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban*. Budapest, Balassi, 2016.
- Palócz Márk: *Magyarok a Francia Idegenlégió kötelékében az első világháborúban. OTDK dolgozat*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2019.
- Phan, Bernard: *Colonisation et décolonisation (XVIe-XXe siècle)*. Paris, Presses Universitaires de France, 2009.
- Porch, Douglas: *La Légion étrangère 1831-1962*. Paris, Librairie Arthème Fayard, 1994.
- Soulié, Pierre: 1901-1935: la Légion étrangère au Maroc. *Guerres mondiales et conflits contemporains*, 237. sz. 2010. 7–24.
- Thoumelin, Pierre: *L'ennemi utile, 1946-1954. Des vétérans de la Wehrmacht et de la Waffen-SS dans les rangs de la Légion étrangère en Indochine*. Zwickau, Schneider Text, 2013.
- Truzsinszky István: *A Halál Légió szolgálatában*. Győr, k. n. 1912.
- Windrow, Martin: *French Foreign Legion infantry and cavalry since 1945*. Osprey, London, 1996.

Lőrinczné Bencze Edit¹

**Az Európai Unió Tanácsának soros elnöke –
Horvátország
Croatian Presidency of the Council of
the European Union**

ABSTRACT

For the first time since joining the European Union in 2013, Croatia held the rotating Council Presidency from 1 January to 30 June 2020. This happened just 30 years after beginning the transition process and the first democratic election were held. Croatia was the last Member State of the Presidency Trio, which included Romania from January - June 2019, and Finland from July - December 2019. The Croatian presidency in its work had to take into account the priorities of the Strategic Agenda 2019-2024 endorsed by the Member States at the European Council on 20 June 2019. Croatia inherited a very difficult situation as in fact, the new institutional and legislative mandate for the European institutions started and the EU had to face several challenges including the UK's EU withdrawal process, the Multiannual Financial Framework 2021-2027, which the Croatian Presidency committed to carrying forward and the Next-Generation recovery plan. Other demanding issue also had to be dealt with the continuation of the enlargement process, with the green light being given to Northern Macedonia and Albania and the Zagreb EU-Western Balkans Summit scheduled for May 2020. The most significant challenge was the COVID-19 pandemic which has disrupted Zagreb planned work and required a lot of changes. However, recognizing the fact that the first presidency is a big test for every member state, and having in mind the unusual situation in which the Croatian presidency occurred due to the global coronavirus pandemic, I believe that country did a quite solid job, and this experience served to strengthen Croatia's capacity for active and quality participation in the EU policy-making processes in the future.

Keynotes: rotating presidency, strong Europe, Integrated Political Crisis Response, Brexit, enlargement, multiannual financial framework.

ABSZTRAKT

Az Európai Unióhoz 2013-ban csatlakozó Horvátország – az utolsó tagállam, amely még sosem vezette a Tanácsot – 2020 első felében először látta el az Európai Unió Tanácsának soros elnökségi feladatait. Ez éppen 30 évvel azután történt, hogy az államban elindultak a rendszerváltó folyamatok és megtartották az első demokratikus választásokat. A soros elnökség tisztségét januártól átvevő horvátok nagyon nehéz helyzetet örököltek, mivel valójában

ekkor kezdett el dolgozni az új Európai Bizottság, az Európai Parlament és az Európai Tanács elnöke, és egy elnökség számára mindig nehéz egy új ciklus intézményes folyamataihoz és programjához igazodni. Számos fontos megoldásra váró feladat állt az ország előtt, hiszen ekkor kezdődtek el az EU és Nagy-Britannia jövőbeli partnerségéről szóló megállapodás tárgyalásai és gőzerővel folytak a 2021–2027 közötti többéves pénzügyi keretről szóló viták. Nagy kihívást jelentett az állam számára, hogy sikerül-e elérnie a csatlakozási tárgyalások folytatását és kilendíteni a holtpontról Albánia és Észak-Macedónia kapcsán kialakult patt-helyzetet. Ezt hivatott rendezni az elnökség legfőbb rendezvénye a zágrábi EU csúcson, amely szimbolikus jelentőséggel is bír, hiszen éppen húsz évvel az első zágrábi csúcson után került megrendezésre. A legnagyobb kihívást azonban mégsem ezek jelentették, hanem a COVID 19 járvány kezelése, a pandémia miatt bekövetkezett feladatok koordinálása, a programok jelentős részének az online térben történő megtartása, mely nehézségekre az állam jól választott és az elnökségi célkitűzések túlnyomó részét sikerrel teljesítette, ezzel megerősítve, hogy aktív szerepet tudjon vállalni a jövőbeni uniós folyamatokban.

Kulcsszavak: soros elnökség, erős Európa, politikai szintű integrált válságelhárítási mechanizmus, Brexit, bővítés, többéves pénzügyi keret

Bevezetés

Az Európai Unió Tanácsának soros elnökségét, az EK szerződés 203. cikkének megfelelően, adott tagállam hat hónapra tölti be. A tagállamok egy előre meghatározott rotációs rendszer alapján követik egymást. A Tanács elnökségét 2007. január 1-jétől 2020-ig betöltő tagállamok sorrendjét a Tanács elnöki tisztsége betöltési sorrendjének meghatározásáról szóló, 2007. január 1-jei tanácsi határozat tartalmazta², azonban 2016. július 26-án a Tanács újabb határozatot fogadott el az EU Tanácsának soros elnökségét 2030-ig betöltő tagállamok sorrendjének módosításáról. Ennek háttérében az Egyesült Királyság azon döntése állt, hogy tekintettel a Brexit folyamatra 2017. második felében nem vállalta a soros elnökséget. Ezért a Tanács határozata értelmében 2017. július 1-jétől minden tagállam a korábbi ütemezéshez képest fél évvel korábban látta el a soros elnöki teendőket, továbbá Horvátország – amely az eredeti határozat időpontjában még nem volt tagállam – a 2020. januárjától júniusáig tartó időszakban soros elnök lett.³

Az elnökség feladatait csak részben szabályozzák uniós jogszabályok, részletesen a 2009. december 1-én hatályba lépő Lisszaboni szerződés határozza meg, mely jelentős változásokat hozott, megváltoztatta a soros elnökségek szerepét, mozgásterét. Bár a soros elnökségi tisztelet betöltő ország még mindig több szempontból, elsősorban a politikai napirend meghatározása révén jelentős befolyással bír az Unió tevékenységének alakítására, Lisszabon óta csökkent szerepe. Ebben szerepet játszik, hogy az elnökséget betöltő tagállamok hármaskörökben, az úgynevezett elnökségi triókban dolgoznak, a trió tagjai hosszú távú célokat tűznek ki és közös programot készítenek, melyben meghatározzák azokat a témákat és lényeges kérdéseket, amelyekkel a 18 hónapos időszak során a Tanács foglalkozni fog. E program alapján készíti el a három ország mindegyike

saját részletesebb féléves tervét. Az elnökségi feladatok nagyon sok esetben technikai, szervezési jellegűek, ennek ellenére még mindig komoly lehetőséget jelent az adott tagállam számára saját képességei felmutatása terén.

Ezen szempont különösen nagy latba esik az EU legfiatalabb tagállama esetében, mely az első nyugat-balkáni országgént több mint tíz évig tartó csatlakozási folyamat végeredményeképpen 2013. július 1-én lett az Európai Unió tagja. Csatlakozási kérelmét 2003. február 21-én adta be, a csatlakozási tárgyalásokat 2005. október 3-án kezdte meg és 69 hónap múlva, 2011. június 30-án zárta be az utolsó dossziét. A hosszúra nyúló folyamatot több tényező is befolyásolta, s mind Zágráb, mind az Európai Unió részéről voltak hátráltató tényezők. Ezek közül a legjelentősebb, hogy Horvátországnak a Közösség által támasztott soha korábban nem alkalmazott kibővített kritériumrendszernek kellett megfelelnie és ezek teljesítésével bizonyítania kellett, hogy alkalmas az uniós tagságra.⁴

Horvátország hét éve tartó uniós tagsága idején megtanulta a Közösség működési rendjét, az uniós intézményekben való aktív részvételt, elsajátította az érdekérvényesítési lehetőségek, a koalícióalakítás széles eszköztárát, az uniós források lehívásának és minél hatékonyabb felhasználásának formáit. Az állam belső működése, intézményei, a gazdaság az európaizáció és az uniós normák folyamatos adaptációja következtében normalizálódott. Ugyan az uniós csatlakozás nem minden esetben váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a várt gyors felemelkedés és kohézió elmaradt, de az állam jó úton halad afelé, hogy megtalálja helyét az EU-ban, hogy képes legyen összehangolni a közösségi és nemzetállami érdekeket. Erre kiváló alkalomnak bizonyult a 2020 első felében betöltött elnökségi szerep.

1. Az elnökségi trió és a horvát elnökség programja, prioritásai

Horvátország a 2019-ben soros elnökséget ellátó Romániával és Finnországgal közösen alkotott elnökségi triót. A trió programja kiemelten kezelte az Európai Unió közös értékeit, hangsúlyt fektetett az emberi méltóságra, a szabadságra, a demokráciára és jogállamiságra, valamint az emberi jogok tiszteletben tartására. A programban meghatározó szerepet kapott a gazdasági, területi és szociális kohézió, a versenyképesség biztosítása, a beruházások ösztönzése és a gazdasági növekedés. Ezen általános alapvetések mellett a trió öt prioritásra fókuszált. Az első az „Unió a munkahelyekért, a növekedésért és a versenyképességért” címet viselte és olyan kérdésekkel foglalkozott, mint az egységes piac kiterjesztése, a vállalkozások erősítése, munkahelyteremtés, továbbá a gazdasági és monetáris unió elmélyítése. A másodikként olyan Unió építését tartották fontosnak, amely megerősíti és egyben meg is védi az uniós állampolgárokat. A következő prioritás az energia unióra és egy előremutató

klímapolitikára koncentrált, a negyedik pedig az EU olyan alapértékeire, mint a szabadság, a biztonság és az igazságosság. Végül kiemelt célként fogalmazódott meg az EU, mint globális szereplő erősítése.⁵

Igazodva a trió programjához Horvátország is megfogalmazta fő célkitűzéseit, melyek tartalmazták a horvát nemzeti érdekeket és egyidejűleg összhangban voltak az EU 2019–2024-es stratégiai programjával és az új Európai Bizottság politikai iránymutatásával. Az előkészületek már 2018-ban elkezdődtek, először a trió programjának meghatározásával, majd a horvát elnökség sikeres lebonyolításához a horvát kormány 2018. július 5-i ülésén határozatot fogadott el az elnökséget előkészítő végrehajtó struktúra létrehozásáról, a Zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár építkezéseiről (konferencia és kongresszusi központtal bővült), s ez lett az elnökségi programok legfőbb helyszíne. Ugyanezen év októberében megkezdődött a Tanács 156 munkacsoportjára és bizottságára vonatkozó lista összeállítása, melyek közül 122-ben a Horvát Köztársaság képviselői látták el az elnöki feladatokat. 2019. áprilisában a horvát kormány cselekvési tervet hagyott jóvá, majd az elnökség programját a horvát miniszterelnök 2019. október 30-án bemutatta a nyilvánosság előtt. Számos megbeszélés, kétoldalú találkozó előzte meg az elnökséget, melyek közül kiemelkedik, hogy 2019 őszén az EU Tanács és az Európai Bizottság főtitkára ellátogattak Zágrábba. Az elnökség előestéjén, 2019. december 5-én az Európai Parlament elnökeinek konferenciája David Sassoli vezetésével Zágrábban tartotta ülését.⁶

Az elnökségi feladatokkal kapcsolatban és a programról történő egyeztetés érdekében Andrej Plenkovic, horvát kormányfő január 7-én Párizsban konzultált Emmanuel Macron francia elnökkel, majd két nappal később Charles Michel, az Európai Tanács elnöke Zágrábba utazott. Január 9-én a Horvát Nemzeti Színházban megrendezésre kerülő operagálával hivatalosan is kezdetét vette a horvát elnökség, melynek első napján, január 10-én az Európai Bizottság a horvát fővárosban tartotta meg ülését. Plenkovic január 14-én mutatta be az Európai Parlamentben Horvátország soros EU-elnöki programját, majd január 16-án Berlinben Angela Merkel német kancellárral találkozott.

A horvát elnökség programjának kiindulópontja, hogy a 21. század olyan kihívásaira, mint az egyenlőtlen gazdasági fejlődés, az éghajlatváltozás, az egyre intenzívebbé váló migráció, a növekvő populizmus, csakis egy erős Európa tud megfelelő válaszokat adni, ezért is választotta mottójának „*Erős Európa egy kihívásokkal teli világban*” címet. Zágráb elnökségi programjában négy prioritásra koncentrált: (1) Európa, mely fejlődik, (2) az összeköttetéseket teremtő Európa, (3) a védelmet nyújtó Európa és (4) a befolyással bíró Európa.⁷ A négy prioritást négy külön tematikus konferencián, különböző helyszíneken – 2019. november 8. Fiume, november 12. Split, november 26. Eszék és december 3. Varaždin – mutatták be, mely lehetővé tette az elnökségi projekt megismerését Horvátország minden részének lakosaival. A horvát kormány december 27-i ülésén fogadta el az elnökség programját.

A fejlődő Európa keretében a horvát program támogatja a kiegyensúlyozott, fenntartható és inkluzív fejlődést, mely figyelembe veszi a tagállamok érdekei mellett a régiók és az uniós polgárok érdekeit is és hozzájárul a tagállamok közötti gazdasági, szociális és területi különbségek csökkentéséhez. Ehhez szükségesnek látja a továbblépést az uniós szakpolitikák terén, mely elősegíti a jobb munka- és életkörülmények megteremtését. Kiállt a környezetvédelem és a klímaváltozás elleni küzdelem mellett, melynek kapcsán feladatának tartotta a Párizsi Megállapodás továbbvitelét, a biodiverzitás megőrzését, fontos szerepet szánt a fenntartható turizmus programjának, kiemelten kezelve a partvidék és szigetek helyzetét és a halászatot – ezen utóbbi célkitűzések egybeestek Horvátország nemzeti érdekével is. A versenyképesség erősítése, a kis- és középvállalkozások és az agrárium támogatása, a digitalizációs menetrend, a mobilitás és egész életen át tartó tanulás, a szociális jogok európai pillére, a nők és a férfiak közötti egyenlőség elősegítése, a fiatalok és az egészségügyi ellátás támogatása szintén a fejlődő Európa célkitűzés részeként jelent meg a horvát programban.

A második prioritás az összeköttetésekre fókuszált, úgy, mint a közlekedési, telekommunikációs, digitális és energetikai hálózatok fejlesztése, az egységes digitális piac és energiaunió, az energiabiztonság megteremtése, továbbá az EU állampolgárai közötti kapcsolatok erősítése.

A védelmet nyújtó Európa hívószavai a külső határok védelme és interoperabilitás, a fenntartható és hatékony migrációs- és menekültügyi politika, a pénzmosás elleni küzdelem, a csalások és pénzügyi visszaélések feltárása, a terrorizmus finanszírozásának visszaszorítása, de a diszkrimináció, a fake news, az intolerancia és a személyes adatokkal való visszaélés elleni küzdelem is ide tartozott. A belső biztonság kapcsán a horvát elnökség az Uniónak, mint a szabadság térségének további megerősítésére összpontosított, és az olyan közös értékekre, mint a biztonság, igazságosság, demokrácia és jogállamiság.

A negyedik prioritás az EU globális szerepének és befolyásának növelését tűzte ki célként. Az Unió megerősítése meghatározó szereppel bír a 21. századi globális problémák leküzdése során, s a Közösség külső globális szerepvállalásában az ENSZ 2030-ig tartó fenntartható fejlődési céljai, az EU értékeinek nemzetköziesítése, a multilateralizmus a hívó szavak. Nemzetközi téren a horvát elnökség kiemelt szerepet fordít a hiteles szomszédságpolitikára, különös tekintettel Délkelet-Európa integrálására hatékony bővítési politika folytatására.⁸

2. A horvát elnökség legfőbb eredményei, kulcsfontosságú témák

A horvát elnökség lehetőségeit jelentős mértékben befolyásolta a COVID 19 járvány, mely programjában és a prioritások tekintetében folyamatos alkalmazkodást

és változtatásokat igényelt. Míg január és február folyamán az ülések rendben zajlottak, addig márciustól kezdve a személyes jelenlét helyett az online tér kínálta lehetőségek kihasználásával valósította meg kitűzött céljait.

A COVID válságra válaszként azonban a horvát elnökség már január 28-án aktiválta a politikai szintű integrált válsághárítási mechanizmus (Integrated Political Crisis Response, IPCR) első lépését, vagyis az információmegosztási üzemmódját, majd március 2-án második lépésként a teljes körű IPCR mechanizmust, mely kulcsfontosságúvá vált a tagállamok erőfeszítéseinek összehangolásában.⁹ A COVID 19 első, az Unióban regisztrált eseteire válaszként a horvát elnökség 2020. február 13-án rendkívüli ülést hívott össze a Foglalkoztatási, Szociálpolitikai, Egészségügyi és Fogyasztóvédelmi Tanácsának (EPSCO) egészségügyért felelős miniszterek formációjában, ahol megállapodtak a tagállami együttműködésről és a lehetséges uniós válaszlépésekről.¹⁰

Horvátország a Tanács elnökeként együttműködve az Európai Külügyi Szolgálattal sikeresen koordinálta a járvány miatti hazatelepítési folyamatot, melynek során mintegy 630 ezer uniós állampolgár térhetett vissza hazájába. A Tanács munkájának vezetésével a járvány negatív hatásainak enyhítésére rekordidő alatt (20 nap) sikerült két csomagot is elfogadni, a Coronavirus Response Investment Initiative (CRII) és a CRII Plus kezdeményezést. A horvát elnökség idején a pandémia okozta válság kezelésére összesen 22 javaslatot fogadtak el sürgősségi eljárás keretében. Az elnökség a COVID járvány okozta utazási nehézségek miatt elindította a Tanács eljárási szabályzatának ideiglenes felfüggesztéséről szóló határozat elfogadását, mely március 23-án lépett hatályba. Ez a jogalkotási és tanácsi jogi aktusok vonatkozásában lehetővé tette az írásbeli eljárás egyszerűsített alkalmazását, a miniszteri ülések videokonferencia formájában történő megtartását a COREPER jelenléti üléseinek előkészítő munkáján keresztül.

Horvátország egyik fő célkitűzése a 2019-ben megkezdett bővítések folytatása, az EU hitelességének helyreállítása a bővítési folyamatban, s jelentős sikerként értékelhetjük, hogy a pandémia és az EU előtt álló egyéb kihívások ellenére sikerült a tagállamok támogatását elérni egy hiteles és hatékony bővítési politika megvalósítására. Ez a horvát elnökség időszakában három fontos döntés formájában is megnyilvánult. Elsőként a Tanács jóváhagyta az Európai Bizottság által február 5-én bemutatott új bővítési mechanizmust, mely megváltoztatott módszertan hitelesebbé, dinamikusabbá, kiszámíthatóbbá és politikailag megalapozottabbá teszi a bővítési eljárást.¹¹

Második elem, hogy március 26-án az Európai Unió Tanácsa politikai jóváhagyását adta a két nyugat-balkáni állammal, Albániával és az Észak-Macedón Köztársasággal folytatandó csatlakozási tárgyalások megkezdéséhez, s ezt az Európai Tanács korábbi háromszori elutasítás után szintén támogatta.¹² A két délkelet-európai állammal folytatott csatlakozási tárgyalások megkezdéséről szóló határozat elfogadása a horvát elnökség nagy eredménye, számos egyeztetés és hosszas tárgyalások, továbbá a horvát miniszterelnök személyes elkötelezettségével sikerült a Tanácsban a konszenzus kialakítása. Ezzel a bővítés folytonossága megvalósulhatott

(az utolsó ilyen döntést 2013 júniusában hozták, akkor a Szerbiával való tárgyalások megkezdéséről döntöttek), sőt új lendületet is kapott, mely a délkelet-európai országok számára és az EU jövője szempontjából egyaránt meghatározó.

A bővítéshez kapcsolódó harmadik és egyben legfontosabb eseményre 2020. május 6-án került sor, amikor is Zágráb (2000), Thesszaloniki (2003) és Szófia (2018) után, az első zágrábi csúcstól pontosan húsz évvel ismét a horvát főváros adhatott otthont – igaz csak videokonferencia formájában – az EU-Nyugat-Balkán csúcstól. Az eseményt a nyugat-balkáni államok vezetőinek, továbbá Charles Michelnek, az Európai Tanács elnökének és Ursula von der Leyennek, az Európai Bizottság elnökének részvételével 2020. február 17-én, Brüsszelben megtartott előkészítő értekezlete előzte meg, ahol megerősítésre került az európai perspektíva a térség számára, továbbá vázolták a májusi eseményen megvitatásra kerülő legfőbb kérdéseket, főként a jogállamiság és a szervezett bűnözés témájával.¹³ Az időközben kitört járvány következtében azonban a figyelem az egészségügyi válságra és annak gazdasági és társadalmi következményeire irányult, ezért más politikai kérdések – többek között a térség integrációja – a tervezettnél sokkal kisebb súllyal kerültek megvitatásra, így elsősorban az európai perspektíva megerősítése jelentette a kontinuitást az előkészítő találkozó és a csúcstól között.

A zágrábi videokonferencia reggelén Charles Michel úgy nyilatkozott, hogy az esemény három témára összpontosít: ezek a COVID-19 globális járvány közös kezelésére, az EU által a régió számára megerősített uniós perspektíva és a térség államainak a reformok iránti elkötelezettségének fokozása.¹⁴ Megvonva a csúcstól mérleget azonnal szembeszökő, hogy az előre jelzett második és harmadik területtel sokkal kevesebbet foglalkoztak, ám ennek ellenére a csúcstalálkozó számos pozitív és előremutató eredményt mutatott fel. Az előző évek eseményei ismeretében, továbbá a COVID 19 járvány okozta válságkezelési intézkedések közepette már az is jelzésértékű, hogy a csúcstól az eredeti időpontban megrendezésre került, megtartása fontos politikai üzenet a régió számára az integrációs folyamat uniós támogatásáról és folytatásáról. Az is eredménynek számít, hogy ellentétben a szófiai csúcstól, ahol Spanyolország Koszovó jelenléte miatt távolmaradt az eseményről, most a hat nyugat-balkáni állam mellett minden tagállam vezetője, továbbá Charles Michel, az EiT elnöke, Ursula von der Leyen, az Európai Bizottság elnöke, David Sassoli, az Európai Parlament elnöke és az EB alelnöke, Josep Borrell, az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviselője és nemzetközi pénzügyi intézmények is részt vettek a virtuális találkón. Megrendezése nagy siker a soros elnökséget ellátó Horvátország számára is, amely elnökségi programja csúcspontjának aposztrofálta az eseményt.

A Zágrábi csúcstól az EU térség iránti elköteleződésének szimbóluma, ugyanakkor ezen siker ellenére nem lehet szó nélkül hagyni, hogy a Zágrábi csúcstól zárónyilatkozatában nem esik szó sem az EU tagságról, sem a bővítésről, sem a csatlakozásról, az EU bővítésének

további konkrét lépései nem kerülnek szóba, megmarad az uniós perspektíva szintjén, így minden pozitívuma mellett a csúcs nem hozott jelentős politikai áttörést a kérdésben.¹⁵

A horvát elnökség alatt a Montenegróval folytatott csatlakozási tárgyalásokban is előrelépés történt – 2018 decembere óta nem volt előrehaladás – ugyanis Horvátország EU-elnökségének utolsó napján, június 30-án megnyitásra került az utolsó, 8. fejezet. Zágráb folytatta az IPAIII Előcsatlakozási támogatási eszköz kialakítását a 2021-2027 költségvetési időszakra.

Az Európai Unió külkapcsolati stratégiájában a szomszédságpolitika meghatározó szerepet játszik, melynek csak egyik iránya Délkelet-Európa, ahol a térség országai az uniós csatlakozás különböző lépcsőfokain állnak. A másik irányt a keleti partnerség jelenti, melynek fókuszában az EU és hat kelet-európai állam (Azerbajdzsán, Belorusszia, Grúzia, a Moldovai Köztársaság, Örményország és Ukrajna) kapcsolatrendszerének a bővítése áll. A horvát elnökség idején a keleti partnerséggel kapcsolatban is jelentős előrelépés történt. Ehhez kapcsolódóan két fontos dokumentum is napvilágot látott, így az Európai Bizottság által március 18-án közzétett a keleti partnerségre vonatkozó 2020 utáni szakpolitikáról szóló közös közlemény, majd pedig a horvát elnökségű Tanács 2020. május 11-én következtetéseket fogadott el a keleti partnerség jövőjéről, mely dokumentumok öt hosszútávú szakpolitikai célkitűzést fogalmaztak meg. Ezek: (1) reziliens, fenntartható és integrált gazdaságok, (2) elszámoltatható intézmények, jogállamiság és biztonság, (3) a környezet- és éghajlatváltozás hatásaival szembeni reziliencia, (4) digitális transzformáció, (5) méltányos és inkluzív társadalmak.¹⁶ A kapcsolatok megerősítését szolgálta a 2020. június 18-án az uniós tagállamok és a keleti partnerországok vezetőinek részvételével megrendezett videokonferencia.

2020-ban az EU előtt álló egyik legfőbb feladat a 2021–2027 közötti többéves pénzügyi keret elfogadása, mely vitákkal övezett folyamatban a mindenkori soros elnök feladata volt a tagállami álláspontok összehangolása. Ugyan az Európai Tanács 2019. december 12-i határozata a megállapodás tető alá hozását Charles Michel feladatává tette, s ő vezette a tárgyalásokat az állam- és kormányfők szintjén¹⁷, a horvát elnökségnek meghatározó szerepe volt az előkészítő tevékenység lebonyolításában a munkacsoportok, a COREPER és az Általános Ügyek tanácsának ülésain keresztül. Miután január és február során a tagállamokkal befejezték a kétoldalú konzultációkat, az Európai Tanács elnöke 2020. február 14-én új javaslatot terjesztett elő, de erről nem sikerült megállapodniuk az állam- és kormányfőknek a 2020. február 20-21-én tartott rendkívüli ülésén. A járvány és az azt követő egészségügyi és gazdasági válság miatt az Európai Tanács április 23-án videokonferencián vitatta meg a válságkezelést és megbízták az Európai Bizottságot egy válságkezelési alap létrehozásával.¹⁸ Ennek alapján az Európai Bizottság május 27-én helyreállítási tervet terjesztett be, mely a többéves pénzügyi keret mellett javasolta egy 750 milliárd euró értékű helyreállítási eszköz létrehozását. A tervezet bejelentése előtti napra a horvát elnökség összehívta az európai ügyekért felelős miniszterek konferenciáját a

kérdés megtárgyalásával kapcsolatosan, majd ugyanezen fórumot június 16-ra, az európai tanácsi vitát megelőzően is összehívta.¹⁹

Bár a többéves pénzügyi keretről szóló vitákat nem sikerült lezárni a horvát elnökség alatt, azokat a német elnökség folytatta, és december 10-én sikerrel le is zárta, mégis Horvátország szerepe meghatározó volt az előkészítő munkában, az Európai Tanács és Általános Ügyek Tanácsa ülésein túl az Állandó Képviselők Bizottságának Horvátország által vezetett ülésein, az ágazati munkacsoportokban történő egyeztetésekkel.

Az Európai Tanács 2019 december 12-i következtetéseiben felkérte a horvát elnökséget, hogy készítse elő az Európai jövőjéről szóló konferenciát és kezdje meg a tanácsi állásponttal kapcsolatos munkát. A két éves időtartamra tervezett konferencia fő célja, hogy az európaiak számára nagyobb beleszólást tegyen lehetővé az Európai Unió működésébe és tevékenységébe, melynek előkészítését a horvátok is elnökségi prioritásaik között tartották számon.²⁰ Az Európai Parlament 2020. január 15-i állásfoglalása²¹, továbbá a Bizottság január 22-i közleménye²² alapján Horvátország meg is kezdte az eszmecserét és egyeztetést az Állandó Képviselők Bizottságában és az Általános Ügyek Tanácsában az Európa jövőjéről szóló konferencia koncepciója, szerkezete, hatásköre és időzítése, valamint konszenzuson alapuló elvei és célkitűzései vonatkozásában. Zágráb elnöksége első két hónapjában jelentős előrehaladást ért el, márciustól kezdve azonban egyrészt a COVID járvány miatt, másrészt a tagállamok és a Tanács nézeteltérései következtében az előkészítő munka lelassult. Végül a több hónapos intenzív tárgyalások és ennek során a horvát elnökség erőfeszítései után a COREPER június 14-i ülésén megállapodás született a Tanács közös nyilatkozattal kapcsolatos álláspontjáról. A horvát elnökség utolsó napján pedig Plenkovics miniszterelnök a Bizottság és a Parlament elnökével közösen videokonferenciát tartott, mely a konferencia megvalósításában együttműködő három uniós intézmény összehangolt álláspontjának bizonyítékeként szolgált és a német elnökségnek átadta az intézményközi tárgyalások folytatásának feladatát.²³

A horvát elnökség időszakára esett az Egyesült Királyság kilépése az Európai Unióból, melynek utolsó lépései, hogy január 29-én az Európai Parlament, január 30-án pedig az Európai Unió Tanácsa is megerősítette a kilépés dokumentumát és ezzel lehetővé vált, hogy az Egyesült Királyság 2020. január 31-én éjfélkor rendezett módon léphessen ki az Európai Unióból. Február 1-től egészen 2020. december 31-ig tartott az ún. átmeneti időszak, melynek során az Egyesült Királyság továbbra is alkalmazta az EU joganyagát, így a gyakorlatban része maradt a belső piacnak és a vámunióknak. Ezen időszak alatt a legfőbb feladat az EU és az Egyesült Királyság jövőbeli partnerségről szóló megállapodás létrehozása volt, melynek első lépései során a horvát elnökség meghatározó szerepet játszott. Február 25-én az Általános Ügyek Tanácsa elfogadta a tárgyalási irányelveket és a tárgyalások megkezdéséről szóló határozatot. Az első tárgyalási fordulót március 2-5 között tartották és a horvát elnökség idején összesen négy fordulóra került sor (április 20–24., május 11–15., június 2–5.), bár ezeken 2020 első felében lényeges előrelépést

nem sikerült elérni a Bizottság által március 18-án kiadott az EU és Egyesült Királyság közötti jövőbeli partnerségről szóló megállapodás tervezetével kapcsolatban.²⁴

Horvátország számára az elnökségi feladatok ellátása összekapcsolódott az újonnan felálló intézményekkel való együttműködés kialakításával. Ennek egyik első lépéseként az elnökségi mandátum kezdete előtt, 2019. december 5-én az Európai Parlament Elnökei Konferenciájának zágrábi látogatása valósult meg, melyet maga David Sassoli, az EP elnöke vezetett, s mely grémium találkozott a Horvát Köztársaság kormányával, és külön ülésen Plenkovic miniszterelnökkel. A szokásos gyakorlatnak megfelelően Horvátország képviselte az Európai Unió Tanácsát az Európai Parlament plenáris ülésein. 2020 első felében az EP kilenc plenáris ülést tartott, melyek közül hét eseményen a horvát elnökség személyesen is részt vett, míg a fennmaradó két alkalommal az utazási korlátozások miatt kivételes eljárással a Tanács nevében a horvát elnökség írásbeli nyilatkozatot tett. Horvátország elnökségi meghívás alapján részt vett számos EP bizottság ülésén, több bizottsági elnök és előadó konzultáció folytatott Zágrábban, azonban a tervezett tevékenységek egy részét a járvány miatt törölték, illetve átszervezték. Az elnökséget megelőzően, 2019 októberében a Gazdasági és Szociális Bizottság elnöksége Zágrában járt és megbeszéléseket tartott a kormány tagjaival, majd januárban miniszteri szinten ismertették a horvát elnökség prioritásait a Gazdasági és Szociális Bizottsággal²⁵, februárban pedig a Régiók Bizottságával. Utóbbival a járvány következtében csak video kapcsolat létesítése volt lehetséges, de mindkét intézmény az elnökség kiemelt témáiról számos tanáccsal látta el a horvátokat olyan kérdésekről, mint a demográfiai kihívások, az éghajlatváltozás finanszírozása. A Horvát Köztársaságban a Számvevőszék elnöke is tett munkalátogatást, még a járvány kitörése előtt, februárban.

A Tanács horvát elnöksége idején több megbeszélés is zajlott az EU-tagállamok diplomáciai képviselőivel, akár fizikai jelenléttel, akár video összeköttetés formájában: miniszterelnöki szinten két alkalommal, május 22-én és június 29-én, külügyminiszteri találkozót hatszor szerveztek (január 31., február 27., március 14., április 29., május 4., május 11.). A Horvát Köztársaság diplomáciai és konzuli képviselői pedig a fogadó államokban az elnökség programjának bemutatását és népszerűsítését végezték, részben kulturális programok szervezésével. Az elnökség tevékenységéről havi jelentéseket készítettek, s ezek segítségével beszámolhattak az EU intézményeinek és tagállamainak az elvégzett feladatokról.

A horvát elnökséggel egyidejűleg két fontos uniós tevékenység is fűződött az államhoz. Egyrészt 2019 novemberében Horvátország vette át a Duna Régió Stratégia elnökségi feladatait, melynek célkitűzései, különös tekintettel a területi kohézióra és a makrorégiók szerepére multiplikátor hatással bírtak az EU elnökség vonatkozásában.²⁶ Hasonlóan fontos szerepe volt annak, hogy 2020-ban Fiume, mint első horvát város nyerte el (az írországi Galway városával együtt) az Európa Kulturális fővárosa címet, melynek fókuszában a sokszínűség és multikulturalizmus, a víz, a munka és a migráció álltak, de

a járvány jelentősen akadályozta a program teljesítését. A Bizottság kérésére az Európai Parlament és a Tanács 2020. december 23-i határozatában azonban biztosította a két várost, hogy a kulturális főváros programjai 2021. április 30-ig átvihetőek.²⁷

Összefoglalás

A horvát elnökség munkájának értékelése sokféle szempontból megtörténhet. Ha számokban szeretnénk kifejezni, akkor meghökkentő mennyiségű találkozó, ülés, konferencia fémjelzi a féléves tevékenységet. Ezek közül a legfontosabbakat kiemelve az Európai Tanács két alkalommal ülésezett és egy rendkívüli ülést is tartott, a Miniszterek Tanácsának 17 személyes jelenléttel megrendezett formális és öt informális találkozója volt Horvátországban. A járvány kitörése jelentős változásokat hozott a programokban, melyek egy részét törölték, a legtöbb azonban online formában megrendezésre került. Így az Európai Tanács öt videokonferenciája és két csúcstalálkozó (EU-Nyugat-Balkán, EU- Keleti Partnerség) is videokonferencia útján került megtartásra. 66 informális miniszteri konferencia – ebből 55 a horvát elnökség elnökletével és 11 videokonferencia a Külügyek Tanácsa formációjában a külügyi és biztonságpolitikai főképviseelő vezetésével – valósult meg. Az Európai Unió Tanácsának előkészítő üléseit számbavéve, több mint 50 COREPER ülésre, 13 kerekasztalra az állandó képviselők szintjén és az IPCR (Integrált politikai válságkezelési mechanizmus) keretében 6 technikai értekezletre került sor. A Mezőgazdasági Különbizottság 11 ülést tartott, míg összesen 916 munkacsoport ülés munkáját koordinálta a horvát elnökség és harminc háromoldalú megbeszélést tartottak. Nem volt kevesebb a jogszabályi aktusok száma sem, hiszen 33 harmonizált jogszabály – melyek közül 22 a COVID 19 járvány okozta válság orvoslásához kapcsolódik – került elfogadásra. Az Európai Parlament plenáris ülésein Horvátország hét alkalommal képviselte a Tanácsot.²⁸

Sok szempontból elmondható, hogy az Európai Unió Tanácsának horvátországi elnöksége az egyik legnehezebb volt az EU történetében, hiszen új intézményi és jogalkotási ciklusban zajlott, a félévvel korábban megválasztott új Európai Parlament a 2019. december 1-én hivatalba lépett új Európai Bizottság és más intézmények új vezetői tevékenységének kezdetével esett egybe. A 2019-2024 közötti stratégiai programhoz igazodó prioritások, valamint a 2021-2027 közötti új hétéves uniós költségvetésről folytatott tárgyalások meghatározták az elnökségi feladatok kereteit és egyben összetettebbé is tették azt. Ehhez társult az Egyesült Királyság EU-ból való kilépése miatti bizonytalanság, illetve a jövőbeni kapcsolatokról szóló összetett tárgyalások horvát elnökség idején való megindítása.

A COVID-19 járvány jelentősen hátráltatta horvát elnökséget és új, összetett dimenzió következtében az elnökségi feladatok egy része is alárendelődött a válságból való közös uniós kilábalás keresésének. A Zággrábot és környékét március 22-én sújtó pusztító földrengés példátlan helyzetet teremtett, hiszen még soha nem fordult elő,

hogy az elnökség fővárosát ilyen természeti katasztrófa érte volna. Horvátország viszonylag rövid idő alatt alkalmazkodott az új körülményekhez és a válságos működési módhoz, biztosítva a Tanács munkájának folytonosságát.

Az elnökségi program prioritásainak megvalósítása mellett a horvát elnökség az uniós polgárok biztonságára és a válságra adott válasza összpontosított, sikerrel. A válság és az többi kapcsolódó kihívás ellenére Horvátország teljesítette az elnökség legfontosabb feladatait mind a négy vállalt tematikus pillérben és a Tanács tevékenységének különböző területein. Az eredmények láthatóak az összes tanácsi formációban, az elfogadott tanácsi következtetésekből és jogalkotási aktusokban, beleértve azokat is, amelyeket a COVID 19 válságra sürgősséggel fogadtak el válaszként. Bár a horvát elnökségnek jelentősen megváltozott körülmények között kellett feladatait ellátnia, az elért eredmények bizonyítják, hogy képes volt alkalmazkodni és sikeresen teljesíteni az uniós elnökségi feladatokat. Horvátország első tanácsi elnökségének fontos stratégiai, politikai, diplomáciai és adminisztratív dimenziója volt, az Unió figyelme fél éven keresztül az országra irányult és jobban megismerte a nyugat-balkáni államot, miközben a horvát állampolgárokhoz is sokkal közelebb vitte az európai projektet.

Jegyzetek/Notes

¹ Lőrinczné Dr. Bence Edit PhD, habilitált főiskolai tanár, Humánfejlesztési Tanulmányok Tanszék, tanszékvezető, Kodolányi János Egyetem. Email: lbedit@kodolanyi.hu

² A Tanács határozata (2007. január 1.) a Tanács elnöki tisztsége betöltési sorrendjének meghatározásáról (2007/5/EK, Euratom) EU Hivatalos Lapja L 1/11.

³ A Tanács 2016/1316 határozata (2016. július 26.) a Tanács elnökségének gyakorlásáról szóló európai tanácsi határozat végrehajtási rendelkezéseinek megállapításáról és a Tanács előkészítő szerveinek elnöki tisztségéről szóló 2009/908/EU határozat módosításáról. EU Hivatalos Lapja L 208/42.

⁴ Lőrinczné Bence Edit (2020) Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében. Akadémiai Kiadó. Budapest.

⁵ Council of the European Union (2018) 18-month Programme of the Council (1 January 2019 - 30 June 2020) Brussels, 30 November 2018. 14518/18.

⁶ Vlada Republike Hrvatske (2020) Izvješće o aktivnostima i rezultatima hrvatskog predsjedanja Vijećem Europske unije (1. siječnja 2020. – 30. lipnja 2020.)

⁷ Programme of the Croatian Presidency of the Council of the European Union.

⁸ Priorities of the Croatian Presidency of the Council of the European Union

⁹ Council of the European Union (2020) The Council's response to the crisis. The Council's response to crises (IPCR) - Consilium (europa.eu)

¹⁰ Council of the European Union (2020) 3751st Council meeting Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs Health issues. Brussels, 13 February 2020.

- ¹¹ European Commission (2020) A more credible, dynamic, predictable and political EU accession process - Commission lays out its proposals. Brussels. 5 February 2020.
- ¹² Council of the European Union (2020) Council conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process - the Republic of North Macedonia and the Republic of Albania. Brussels, 25 March 2020.
- ¹³ European Council (2020) EU and Western Balkans partners meet to prepare their summit in Zagreb. 2020.
<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/02/16/remarks-by-president-charles-michel-before-the-eu-western-balkans-informal-meeting/>
- ¹⁴ European Western Balkans (2020) EU-Western Balkans Summit 2020: As it happened. 2020.
<https://europeanwesternbalkans.com/2020/05/06/live-updates-eu-western-balkans-summit-2020/>
- ¹⁵ Lőrinczné Bencze Edit (2020) A Zágrábi Csúcstól a Zágrábi Csúcsig: az Európai Unió bővítési politikájának változásai a Nyugat-Balkán vonatkozásában. Európai Tükör. XXIII. évf. 2020/2. 75–98.
- ¹⁶ Council of the European Union (2020) Council Conclusions on Eastern Partnership policy beyond 2020. Brussels, 11 May 2020. 7510/1/20 REV 1
- ¹⁷ Európai Tanács (2019) Az Európai Tanács ülése 2019. december 12. EUCO 29/19
- ¹⁸ Európai Tanács (2019) Az Európai Tanács tagjainak videokonferenciája, 2020. április 23. Az Európai Tanács tagjainak videokonferenciája - Consilium (europa.eu)
- ¹⁹ Council of the European Union (2020) Video conference of ministers for European affairs, 26 May 2020. Video conference of ministers for European affairs - Consilium (europa.eu); Council of the European Union (2020) Video conference of ministers for European affairs, 16 June 2020. Video conference of ministers for European affairs - Consilium (europa.eu)
- ²⁰ Európai Tanács (2019) Az Európai Tanács ülése (2019. december 12.) – Következtetések. Brüsszel, 2019. december 12. EUCO 29/19
- ²¹ Európai Parlament (2020) Az Európai Parlament 2020. január 15-i állásfoglalása az Európa jövőjéről szóló konferenciára vonatkozó európai parlamenti álláspontról (2019/2990(RSP))
- ²² Európai Bizottság (2020) A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak az Európa jövőjéről szóló konferencia megtervezése. Brüsszel, 2020.1.22. COM(2020) 27 final.
- ²³ Vlada Republike Hrvatske (2020) Izvješće o aktivnostima i rezultatima hrvatskog predsjedanja Vijećem Europske unije (1. siječnja 2020. – 30. lipnja 2020.)
- ²⁴ Európai Unió Tanácsa (2020) Tárgyalások az Európai Unió és az Egyesült Királyság között a jövőbeli kapcsolatokról. Tárgyalások az Európai Unió és az Egyesült Királyság között a jövőbeli kapcsolatokról - Consilium (europa.eu)
- ²⁵ ECOFIN Council - 21 January 2020 ECOFIN Council - January 2020 (europa.eu)
- ²⁶ The EU Strategy for the Danube Region Croatian Presidency Programme for 2020. Programme-of-the-Croatian-EUSDR-presidency-2020.pdf (danube-region.eu)
- ²⁷ European Parliament and Council (2020) Decision No 445/2014/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 establishing a Union action for the European Capitals of Culture for the years 2020 to 2033 and repealing Decision No 1622/2006/EC
- ²⁸ Croatian Presidency of the Council of the European Union (2020) Draft Calendar.

Felhasznált irodalom/References

- A Tanács határozata (2007. január 1.) a Tanács elnöki tisztsége betöltési sorrendjének meghatározásáról (2007/5/EK, Euratom) EU Hivatalos Lapja L 1/11.
- A Tanács 2016/1316 határozata (2016. július 26.) a Tanács elnökségének gyakorlásáról szóló európai tanácsi határozat végrehajtási rendelkezéseinek megállapításáról és a Tanács előkészítő szerveinek elnöki tisztségéről szóló 2009/908/EU határozat módosításáról. EU Hivatalos Lapja L 208/42.
- Council of the European Union (2018) 18-month Programme of the Council (1 January 2019 - 30 June 2020) Brussels, 30 November 2018. 14518/18.
- Council of the European Union (2020) The Council's response to the crisis. The Council's response to crises (IPCR) - Consilium (europa.eu)
- Council of the European Union (2020) 3751st Council meeting Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs Health issues. Brussels, 13 February 2020.
- Council of the European Union (2020) Council conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process - the Republic of North Macedonia and the Republic of Albania. Brussels, 25 March 2020.
- Council of the European Union (2020) Council Conclusions on Eastern Partnership policy beyond 2020. Brussels, 11 May 2020. 7510/1/20 REV 1
- Council of the European Union (2020) Video conference of ministers for European affairs, 26 May 2020. Video conference of ministers for European affairs - Consilium (europa.eu);
- Council of the European Union (2020) Video conference of ministers for European affairs, 16 June 2020. Video conference of ministers for European affairs - Consilium (europa.eu)
- Croatian Presidency of the Council of the European Union (2020) Draft Calendar. ECOFIN Council - 21 January 2020 ECOFIN Council - January 2020 (europa.eu)
- European Commission (2020) A more credible, dynamic, predictable and political EU accession process - Commission lays out its proposals. Brussels. 5 February 2020.
- European Council (2020) EU and Western Balkans partners meet to prepare their summit in Zagreb. 2020. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/02/16/remarks-by-president-charles-michel-before-the-eu-western-balkans-informal-meeting/>
- European Parliament and Council (2020) Decision No 445/2014/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 establishing a Union action for the European Capitals of Culture for the years 2020 to 2033 and repealing Decision No 1622/2006/EC
- European Western Balkans (2020) EU-Western Balkans Summit 2020: As it happened. 2020. <https://europeanwesternbalkans.com/2020/05/06/live-updates-eu-western-balkans-summit-2020/>
- Európai Tanács (2019) Az Európai Tanács ülése 2019. december 12. EUCO 29/19
- Európai Tanács (2019) Az Európai Tanács tagjainak videokonferenciája, 2020. április 23. Az Európai Tanács tagjainak videokonferenciája - Consilium (europa.eu)

- Európai Bizottság (2020) A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak az Európa jövőjéről szóló konferencia megtervezése. Brüsszel, 2020.1.22. COM(2020) 27 final.
- Európai Parlament (2020) Az Európai Parlament 2020. január 15-i állásfoglalása az Európa jövőjéről szóló konferenciára vonatkozó európai parlamenti álláspontról (2019/2990(RSP))
- Európai Unió Tanácsa (2020) Tárgyalások az Európai Unió és az Egyesült Királyság között a jövőbeli kapcsolatokról. Tárgyalások az Európai Unió és az Egyesült Királyság között a jövőbeli kapcsolatokról - Consilium (europa.eu)
- Lőrinczné Bencze Edit (2020) Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lőrinczné Bencze Edit (2020) A Zágrábi Csúcstól a Zágrábi Csúcsig: az Európai Unió bővítési politikájának változásai a Nyugat-Balkán vonatkozásában. Európai Tükör. XXIII. évf. 2020/2. 75–98.
- Programme of the Croatian Presidency of the Council of the European Union.
- Priorities of the Croatian Presidency of the Council of the European Union.
- The EU Strategy for the Danube Region Croatian Presidency Programme for 2020. Programme-of-the-Croatian-EUSDR-presidency-2020.pdf (danube-region.eu)
- Vlada Republike Hrvatske (2020) Izvješće o aktivnostima i rezultatima hrvatskog predsjedanja Vijećem Europske unije (1. siječnja 2020. – 30. lipnja 2020.).
- Vlada Republike Hrvatske (2020) Izvješće o aktivnostima i rezultatima hrvatskog predsjedanja Vijećem Europske.
- Vlada Republike Hrvatske (2020) Izvješće o aktivnostima i rezultatima hrvatskog predsjedanja Vijećem Europske unije (1. siječnja 2020. – 30. lipnja 2020.).

Hegedüs Norbert¹

**Migrációs trendek a mediterrán országok
viszonylatában**
Migration Trends in Mediterranean Countries

ABSTRACT

Migration coincides with the development of humanity. Europe has always been affected by migration, but in 2014 and 2015, the whole of Europe was hit by a refugee crisis unprecedented since World War II. This also affected Hungary, and in 2015 Hungary faced migratory pressures for the first time and it was difficult to respond. As a result of migratory pressure, a security border was built on the southern border of Hungary. Due to the fence, the Hungarian government was attacked several times.

In this paper I would like to briefly present which directions and which routes from migrants come to Europe. I also briefly show how migration routes change and rearrange even within a well-defined route. I'd like to introduce what migration trends have developed over the years. Based on the Frontex I present in tabular form the number of refugees on each migration route by years.

I would also like to briefly highlight the reasons for migration particularly in the case of the Mediterranean countries. In particular I briefly summarize the steps taken by Hungary in dealing with refugees on the southern border.

Keywords: migration routes, migration triggering factors, Mediterranean countries, Hungary fence, migration data

ABSZTRAKT

A migráció közel azonos idejű az emberiség fejlődésével. Európa ugyan mindig is érintett volt a migrációs folyamatokat tekintve, azonban 2014-es és 2015-ös évben az egész kontinenst a második világháború óta nem tapasztalt menekültválság érte el. A jelenség Magyarországot is érintette, hazánk 2015-ben nézett először szembe olyan mértékű migrációs nyomással, amelyre nehéz volt választ adni. A migrációs nyomás hatására Magyarország déli határszakaszán egy ideiglenes biztonsági határzár épült fel, amely miatt számos támadás érte a magyar kormányt.

Jelen írásomban szeretném röviden bemutatni, hogy milyen irányokból és útvonalakon érkeznek, illetve érkeztek a migránsok Európába. Azt is röviden bemutatom, hogy akár egy jól definiált útvonalon belül is, hogyan változnak és rendeződnek át a migrációs útvonalak, illetve az évek alatt milyen migrációs trendek alakultak ki. Táblázatos formában, éves elosztásban bemutatom a Frontex által közölt adatok alapján az egyes migrációs útvonalakon fellépő menekültek számát.

Továbbá szeretnék röviden rávilágítani, hogy főként a mediterrán országok eseteiben melyek a migrációt befolyásoló okok. Végül röviden összefoglalom, hogy Magyarország milyen lépéseket tett a déli határon megjelenő menekültek kezelésével kapcsolatban.

Kulcsszavak: migrációs útvonalak, migrációt kiváltó tényezők, Mediterrán országok, határzár, migrációs adatok

Bevezetés

Migrációval kapcsolatban számos fogalommal és definícióval találkozhatunk, hiszen maga a migráció egyidős az emberiséggel. Már az ősember is vándorolt az élelem, a víz, illetve egy biztonságosabb barlang vagy menedék elérése miatt. A felsorolt okok jól rámutatnak arra a tényre, hogy a migrációnak számos oka lehet, és bizony nem egy ördögtől való dolog. Egyfelől alapvető emberi szükséglet, másfelől pedig a kíváncsiságon kívül szinte minden esetben egy jobb és könnyebb élet reményében zajlik. Egyértelműen leszögezhető, hogy a migráció esetében az ember mozgásáról, vándorlásáról, illetve lakóhelyének megváltozásáról beszélhetünk. A migrációnak nagyon sok formáját és csoportosítását lehetne felsorolni, úgymint külső vagy belső migráció, szabad akaraton vagy kényszer szülte migráció, kifelé vagy befelé irányuló migráció, tömeges vagy egyéni migráció stb.

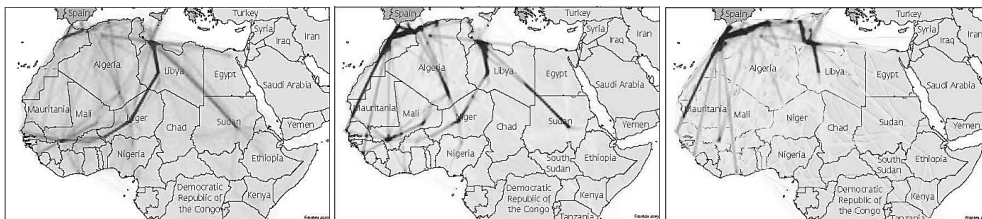
Voltak és most is vannak tényezők, amelyek nagyban befolyásolják a migrációs folyamatokat. Az egyik ilyen fő tényező az emberiség technikai fejlődése, amely napjainkban is nagyban befolyásolta, illetve befolyásolja a migrációs trendeket. A közlekedési eszközök fejlődése annak költsége és hatékonysága, illetve a globalizáció szintén nagy hatással vannak a migrációs folyamatokra. Szintén alapvető tényezők a gazdasági, a geopolitikai, illetve a kulturális és vallási változások, amelyek egy-egy generáció alatt is nagy változásokon mennek át. Egy térség társadalmi konfliktusai, a háborús övezetek kialakulása szintén migrációhoz vezet, amelyek kiváltó okai legtöbbször vallási, kulturális, illetve területszerzési okokra vezethetők vissza.

Mivel jelen írás alapvetően a mediterrán útvonalak alakulásáról, illetve Magyarországon ezen migrációt fékező tevékenységére fókuszál ezért szeretném bemutatni nagyon röviden az ok-okozati összefüggéseket és a 2015-ös Magyarország határán megjelenő migrációval kapcsolatban tett lépések fontosabb momentumait és statisztikai adatait.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy jelen írás terjedelmére tekintettel számos alapvető fogalom nem kerül tisztázásra. Itt legfőképpen a migráns, illegális migráns, bevándorló stb. kifejezésekre gondolok. Ritecz Györgynek jelent meg egy kiváló írása „Minden legyen az ami, a krumplileves legyen krumplileves.”² címmel, melyben számtalan alapvető fogalom tisztázásra kerül.

Az Európát érintő migrációt alapvetően el lehet különíteni egy kontinensen belüli és kívüli migrációra. A kontinensen kívüli migráció esetében döntően az afrikai és ázsiai kontinensről érkeznek menekültek.

Mielőtt a migrációs útvonalak taglalásába merülnék, mindenképpen fontosnak tartom, hogy néhány szót ejtsek az afrikai kontinensről, amely népességének változása nagyban befolyásolja a migrációs trendeket. Az afrikai kontinensen zajló epidemiológiai változás alapvetően determinálja a kontinensről érkező migrációt, és így rendkívül nagy hatással van Európára. A kontinens lakosságát tekintve a világon a legdinamikusabban növekszik. Míg 1950-ben a lakossága csupán Európa lakosságának közel 50%-át tette ki addigra ez a szám 2021-re már 170% fölé kúszott. Ezt konkrét számokkal kifejezve azt jelenti, hogy míg az afrikai kontinens lakossága 1950-ben 237 millió fő volt addigra ez a szám napjainkra meghaladja a 1373³ millió főt, vagyis 70 év leforgása alatt majdnem hatszorosára nőtt a kontinens lakossága. Habár területi kiterjedését tekintve nem egy kis területű kontinensről van szó, de azt sem szabad elfelejteni, hogy az észak-afrikai Szahara a világ legnagyobb sivataga. Ahogy a népesség eloszlása úgy a gazdasági fejlettség is nagyon eltérő a kontinensen belül. Míg Észak- és Dél-Afrika fejlettebb, addig a közép-, kelet- és nyugat-afrikai régiók jóval elmaradottabb térségei a kontinensnek. Líbia, mint Afrika egyik ásványkincsekben leggazdagabb országa például a belső migrációt felfogó országok közé tartozott egészen Kadhafi hatalmának a megdöntéséig. Napjainkban azonban Líbia az Európába irányuló migráció egyik legfontosabb tranzitországa.

1. ábra

Afrikán belüli migrációs útvonalak 2017–2019

Forrás: Frontex⁴

A fenti Frontex éves riportjainak ábráiból jól látszik, hogy milyen módon változtak meg az észak- és közép-afrikai migrációs útvonalak 2017 és 2019 között. Míg 2017-ben nagy számban keltek át a kockázatosnak tekinthető Szaharán, addig 2018-ban felerősödött az Afrika nyugati partvonalán történő áthaladás, mígnem 2019-re már, mint központi útvonal szinte teljesen el is tűnt. Szembetűnő, hogy Afrika legnépesebb országából, Nigériából induló migráció mértéke is csökkenő tendenciát mutat. Ennek egyik legfőbb oka, hogy az amúgy három ellenségesen elkülönülő részből álló országban a vallási és az etnikai alapú véres zavargások konszolidálódást mutattak.

Elemezve a fenti ábrákat nyilvánvaló tény, hogy a migráció elsődleges célpontja Afrika európai határa (Ceuta és Melilla), illetve az Európához legközelebbi tengeri átkelési pontok. Az afrikai kontinens szárazföldön két ponton kapcsolódik egymáshoz, ami nem

más, mint a Ceuta és Melilla. Mindkét város Spanyolország része. Ceuta már az ókorban is fontos stratégiai szerepet töltött be a Gibraltári szorosoz való közelsége miatt. A Marokkóval közös határon fekvő településen már 1993-ban kiépítettek egy 3 méter magas védelmi kerítésrendszert, amelynek célja az volt, hogy megakadályozzák az országba történő migrációt. Két évre rá 1995-ben Spanyolország schengeni térséghez történő csatlakozása miatt két újabb kerítéssort húztak a meglévővel párhuzamosan. Mindkét kerítés magasságát 2005-ben megduplázták és így 6 méterre növelték. A 2005-ös modifikációnak oka az volt, hogy migránsok százai próbálták átjutni a kerítésen, amely próbálkozások több emberéletet is követeltek. Ezt követően Spanyolország megerősítette a határőrizetét és a hadsereget is bevonta a feladatba az ott működő úgynevezett civil gárdával. Az Európai Unión belül is számos vita és kritika érte a spanyol kerítésrendszert. „Új szégyenfal”, „Aranyfüggöny”, „Európai fal”, „Európa erődje” és még hasonló elnevezésekkel találkozhatunk a két enklávé kerítése kapcsán.

Jelen tanulmányban a 2004-ben alapított Európai Határ- és Partvédelmi Ügynökség vagyis közismertebb nevén a Frontex éves elemzéseinek adatai alapján kerülnek bemutatásra az Európát érintő migráció főbb jellemzői. Érdekességképpen érdemes megemlíteni, hogy 2016-ban az ügynökség addigi migrációs ellenőrzési szerepköre a határigazgatással bővítésre került, és ezáltal egyre komolyabb szerepet vállal a határokon átnyúló bűnözés elleni közdelemben is.

Az Európai Tanács által az alábbi migrációs útvonalakat különíthetjük el:

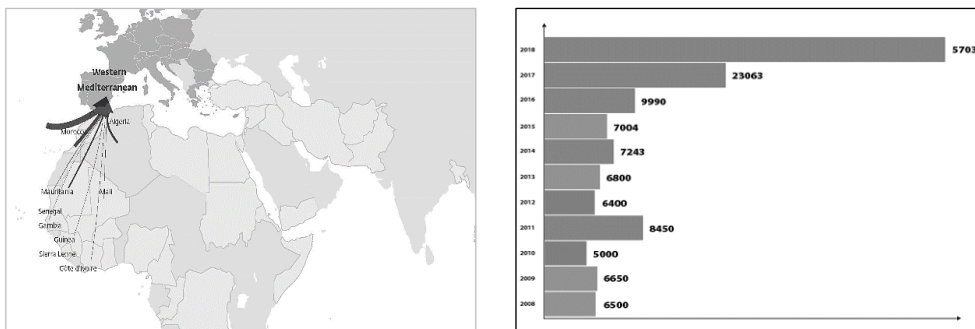
- Nyugat-Mediterrán és Nyugat-Afrikai útvonal⁵;
- Közép-Mediterrán útvonal⁶;
- Kelet-Mediterrán útvonal⁷;

A Frontex a fenti útvonalakon kívül még az alábbi útvonalakat definiálja:

- Nyugat-Balkán útvonal⁸;
- Keleti útvonal (Északi-sark útvonal)⁹;

Nyugat-Mediterrán útvonal

A Nyugat-Mediterrán útvonal a már eddig is tárgyalt Marokkó irányából a Gibraltári szoros irányába Spanyolország felé érkezők által kedvelt útvonal. A főbb kibocsátó államok Mali, Algéria, Marokkó, Mauritánia, Szenegál. 2008 és 2015 között közel konstans létszámról beszélhetünk. Ennek egyik fő oka a már korábban említett háromsoros-kerítés, és egy a 2001-ben kiépített SIVE védelmi rendszer elriasztó hatása. A rendszer a parton elhelyezett radarállomásból és kamera rendszerekből áll, amelyek folyamatosan adatot és információt szolgáltatnak egy központba, ahol elemzés után indításra kerülnek a mentő-, illetve az elfogó egységek.

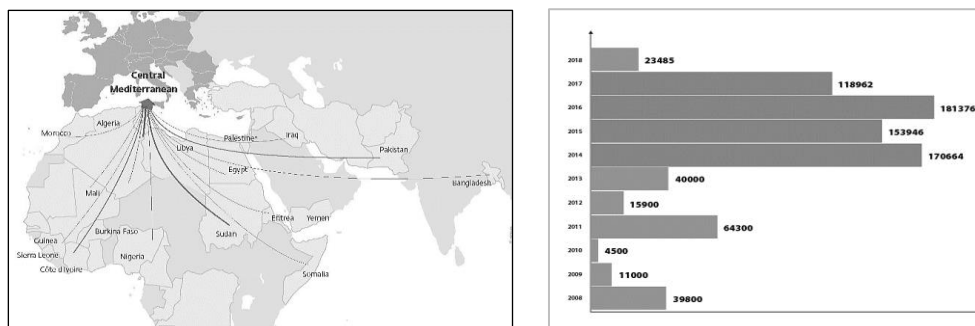
2. ábra

Nyugat-Mediterrán útvonal és évenkénti megoszlása

Forrás: Frontex¹⁰

Itt fontos még megemlíteni az úgynevezett nyugat-afrikai útvonalat is. Sokszor összemósodik a két útvonal mivel mindkét esetben Spanyolország felől érkezőkről beszélhetünk. A nyugat-afrikai útvonal esetében azonban a Spanyol fennhatóság alá tartozó Kanári-szigetek, mint tranzitállomás a köztes cél.

Közép-Mediterrán útvonal

3. ábra

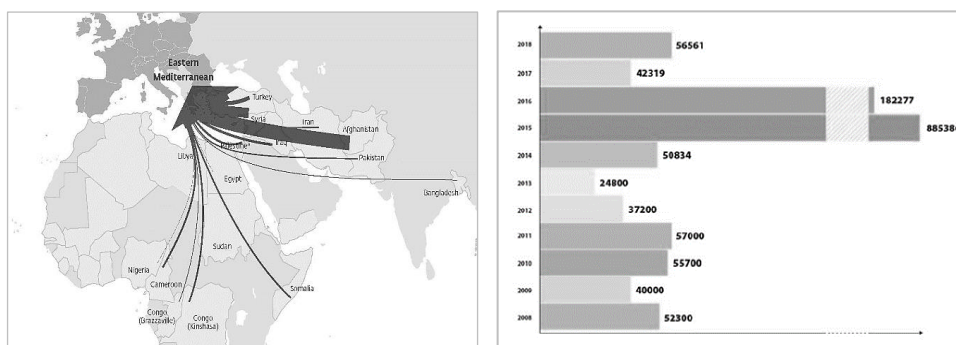
Közép-Mediterrán útvonal és évenkénti megoszlása

Forrás: Frontex¹¹

A Közép-Mediterrán útvonal az egyik legkedveltebb útvonal, amelyen keresztül a legnagyobb számban érkeznek migránsok Európába. Itt jellemzően Afrika mélyebben fekvő országaiból érkeznek, főként Líbiába az Európát megcélzó személyek. Mivel Líbiában erre szakosodott embercsempész hálózatok működnek, ezért mint a 3. számú ábrán is jól látható a legközelebbi cél Olaszország déli partja. Egyes becslések szerint 2018 óta az átkelések alkalmával már több mint 201 ezren veszítették életüket, és váltak a

hullámok áldozatává. A legtöbb esetben nem direkt úton jutnak el Szicíliába. Sokszor először a tunéziai partoktól mindössze 113 kilométerre fekvő Lampedusa szigetéig jutnak csak el. A tíz kilométer hosszú és 4 kilométer széles szigeten sokszor több mint 1500 menekült tartózkodott, amely létszám negyede a sziget lakosságának. Az olasz hatóságok már 1992-ben létrehoztak itt egy idegenrendészeti tábort. Az évek során oly mértékben növekedett a szigeten a bevándorlók száma, hogy többször ki kellett üríteni a táborokat. Talán az egyik leghíresebb katasztrófa a 2013. október 3.-i hajószerecséltenség volt, amikor a sziget partjai mellett kigyulladt egy embercsempész hajó és 368 fő menekült fulladt a tengerbe. Ezt követően az olasz kormány elindította a Mare Nostrum (Mi tengerünk) műveletet, amely kutatást és mentést foglal magába, és alapvető célja minél több emberélet megmentése. Egyes becslések szerint a 2014-es évben több mint 150 ezer embert mentettek ki a hullámok karmaiból az olasz hatóságok. Mivel rendkívül sikeres volt a művelet, ezért ismét felkapottá és csalogatóvá vált a Közép-Mediterrán útvonal a bevándorlók és az embercsempészek számára. A 3. számú ábra jól tükrözi, hogy 2014-től milyen mértékű növekedés volt tapasztalható ezen az útvonalon.

Kelet-Mediterrán útvonal

4. ábra

A Kelet-Mediterrán útvonal és évenkénti megoszlása
(Forrás: Frontex¹²)

A 2015-ös évben a Kelet-Mediterrán útvonalon történő migrációs folyamat rendkívül megerősödött. Ennek egyik legfőbb oka a Szíriában 2012-ben kibontakozó konfliktus volt. A kezdeti polgárháború néhány év alatt nemzetközivé bontakozott ki, amelynek számos oka volt. A szomszédos országokkal, Törökországgal és Irakkal megromlott az ország kapcsolata. Továbbá szíriai iszlamista szervezetek megjelenésével és a terrortámadások miatt USA ISIS elleni harcában Szíria is célponttá vált, és 2014 őszén az Amerikai Egyesült Államok és számos szövetséges ország Észak-Szíriában bombázásokat hajtott végre az Iszlám Állam ellen. Szíria a fenti okok miatt

kérte Oroszország segítségét. Szíriából nagyon sokan menekültek Törökországba és Libanonba. Fontos megemlíteni, hogy Libanonban az egy főre jutó menekültek száma a világon a legmagasabb, 2015-ben elérte a 30%-ot². Ez azt jelentette, hogy 2015-ben minden negyedik lakos menekült volt, amely tényező nagymértékben determinálja az ország gazdasági helyzetét. A Kelet-Mediterrán útvonalon alapvetően Görögországon, Bulgárián és Cipruson keresztül érkeznek a bevándorlók Európa irányába. A Kelet-Mediterrán útvonal magába foglalja a Balkáni útvonalat is, amely viszont hazánkat is érinti. Magyarországot a bevándorlók csupán csak tranzitországnak tekintik, azon keresztül kívánnak eljutni Nyugat-Európába. Magyarország tehát 2015-ben nézett szembe a migrációs áradattal, amelyet nem tudott megfelelően kezelni.

A korábban Ukrajnán, Románián és Szerbián keresztül érkezők mozgástere 2014-re szinte Szerbiára korlátozódott. Ennek egyik oka az ukrán-orosz konfliktus miatt az ukrán útvonal bezáródott, míg másik az, hogy Románia nagymértékben szigorította a határvédelmi rendszerét, mivel várhatóan 2021-2022-ben Horvátországgal karöltve felvételt szeretne nyerni az európai schengeni övezetbe. A fentiek miatt a migránsok Görögországból Macedóniába majd onnan Koszovón vagy Szerbián keresztül próbálnak eljutni Nyugat- és Észak-Európa felé. Hazánkat és a balkáni államokat tehát a migránsok nem célországnak, hanem csak tranzitországnak tekintik. Ez azt jelenti, hogy nem kívánnak letelepedni, illetve munkát vállalni ezekben az országokban, hanem pusztán csak áthaladni rajta, mivel elsődleges célországuk Németország, Ausztria, Svájc, Csehország, illetve a Benelux államok.

2015-ös évben a déli határon, azon belül is elsősorban a szerb-magyar határszakaszon rendkívül felerősödött a migrációs nyomás, ezért a magyar kormány 2015 júniusában a szerb-magyar határszakaszon a zöldhatár átjárhatóságának megszüntetése érdekében egy 4 méter magas és 175 kilométer hosszú, határőrizetű célú, ideiglenes kerítés létrehozását rendelte el. A szerb-magyar zöldhatár 2015. szeptember 15-i teljes lezárását követően kevesebben próbálkoztak az átjutással, de kevesebben is tudtak az akadályokon észrevétlenül áthatolni. A próbálkozások számának drasztikus csökkenéséhez persze az is hozzájárult, hogy az embercsempészek azonnal reagáltak a helyzet megváltozására. Bár a gyors telepítésű akadályok mögött a kerítés kiépítése még nem fejeződött be, az embercsempész útvonal részben a horvát-magyar határszakaszra helyeződött át. Erre válaszul a magyar kormány 2015. szeptember 21-én azonnali hatállyal elrendelte Magyarország schengeni határával azonos külső határán, a zöldhatár átjárhatóságának megszüntetése érdekében a határőrizeti célú ideiglenes biztonsági határzár létesítésének előkészítését és megépítését. Ez azt jelentette, hogy a műszaki határzár kiépítése innentől a horvát-magyar határszakaszra is kiterjedt, ahol 2015. október 16-ra mintegy 120 kilométeres hosszúságában telepítettek egy sor kerítést és/vagy gyors telepítésű drótkadályokat. Ezzel tulajdonképpen megvalósult a migrációs szempontból nehezebben védhető, könnyebben átjárható szerb-magyar és horvát-magyar határszakaszok lezárása. Az „illegális migránsok” innentől kezdve csak a 2015 szeptemberében konténerekből kiépített tompai és röszei tranzitónákon, illetve a 2015

októberében a horvát-magyar határon felhúzott beremendi és letenyei tranzitónákon keresztül léphettek be Magyarország területére.

Az 1. táblázat jól tükrözi a Magyarország déli határára nehezedő migrációs nyomást.

Illegális határsértések a magyar határon		
Év	Fő¹³ (ORFK adatok)	Fő¹⁴ (Frontex Kelet- balkáni útvonal adatok)
2015	391014	764033
2016	19720	130325
2017	21426	12179
2018	6447	5869
2019	16829	15152
2020	32836	
2021	12375	

1. táblázat

Illegális határsértők a magyar határon, és a kelet-balkáni útvonalon
(Forrás: Frontex és ORFK)

A táblázat jobb oldali oszlopa a Frontex kelet-balkáni útvonal-adatait, míg a középső oszlop az Országos Rendőrfőkapitányság Határrendészeti Főosztályának adatait tartalmazza. Az adatokat elemezve jól kitűnik, hogy a 2015-ös évben nagyságrendekkel nagyobb létszámú illegális határsértő érkezett Magyarországra. Fontosnak tartom megemlíteni és egyben tisztázni, hogy az illegális szó arra utal, hogy ezen személyek mind megsértve a magyarországi határozat akartak hazánkon keresztül eljutni Nyugat-Európába.

Összegzés

A nyugati médiában nagy port kavart Magyarország kerítésépítése, a nyugati média hevesen támadta Magyarországot és annak kormányát. Sajnálatos módon a 2014-ben Bulgáriában megkezdődött kerítésépítést már közel sem érte ennyi bírálat és kritika. Azt sem feszegették sokan, hogy Ausztria, a Szlovéniával közös határán felhúzott egy rövid kerítést, valamint azt, hogy az osztrák állam az érintett határszakaszon található telektulajdonosoktól egy 4 méter széles terepszakaszt vett bérbe az osztrák rendőrség és a hadsereg járőrözéséhez.

Sajnálatos módon a 2015-ös, hazánkat is érintő migrációs válság rámutatott arra, hogy az Európai Uniónak nincs egységes menekültügyi válságkezelési stratégiája. Minden tagállam önálló menekültügyi felfogást követ, és a dublini rendszer elavult. Továbbá örök érvényű igazság, hogy a bajt a kiinduló pontjában kell kezelni, vagyis az adott ország vagy térség migrációt kiváltó okait kellene csökkenteni vagy megszüntetni. Ez azt jelenti, hogy komolyabban be kellett volna avatkozni a szubszaharai térség

egyensúlyának helyreállításába, és Libanon stabilitására nagyobb hangsúlyt kellene fordítani. Ugyancsak ez mondható el Szíria esetében is. Továbbá Törökország jelenlegi status quo-ját is érdemes megvizsgálni. Törökország szerepe rendkívül fontos a szíriai menekültek feltartóztatásában. Az Európai Unió Tanácsának legfrissebb adatai szerint jelenleg 3,6 millió regisztrált szíriai menekült van Törökországban¹⁵. A Tanács 2015-ben és 2018-ban 3-3 milliárd eurót folyósított Törökországnak. 2020 év elején Görögország támogatására pedig 700 millió¹⁶ euró került folyósításra. Az EU és Törökország közötti 2016-os megállapodásnak köszönhetően a 2019-es évre a migrációs létszámot tekintve csaknem 90%-os visszaesés volt tapasztalható a korábbi 2015-ös évhez képest. De továbbra sem szabad megfeledkezni arról, hogy ezzel a probléma nincs megoldva, pusztán csak tüneti kezelésről beszélhetünk. Amint Törökország úgy dönt, hogy megnyitja a kapuit a migránsok előtt, úgy Európát egy korábbinál sokkal nagyobb áradat fogja elérni.

Jegyzetek/Notes

¹ Magyar Honvédség, PTE Földtudományok Doktori Iskola

² <http://www.pecshor.hu/periodika/XVII/ritecz.pdf>

³ https://www.ksh.hu/interaktiv/grafikonok/vilag_nepessege.html

⁴ https://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2020.pdf

⁵ <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/eu-migration-policy/western-routes/>

⁶ <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/eu-migration-policy/central-mediterranean-route/>

⁷ <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/eu-migration-policy/eastern-mediterranean-route/>

⁸ <https://frontex.europa.eu/we-know/migratory-routes/western-balkan-route/>

⁹ <https://frontex.europa.eu/we-know/migratory-routes/eastern-borders-route/>

¹⁰ https://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2020.pdf

<https://frontex.europa.eu/we-know/migratory-routes/western-mediterranean-route/>

¹¹ https://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2020.pdf

<https://frontex.europa.eu/we-know/migratory-routes/central-mediterranean-route/>

¹² https://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2020.pdf

<https://frontex.europa.eu/we-know/migratory-routes/eastern-mediterranean-route/>

¹³ [www. police.hu](http://www.police.hu)

¹⁴ https://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Risk_Analysis/Risk_Analysis_for_2019.pdf

https://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2020.pdf

<https://frontex.europa.eu/we-know/migratory-routes/western-balkan-route/>

¹⁵ https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/frit_factsheet.pdf

¹⁶ <https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2020/03/04/statement-on-the-situation-at-the-eus-external-borders/>

Felhasznált irodalom/References

Dercsényi Dávid: Mi a bajuk a görögöknek Orbán csodafegyverével? Forrás: http://hvg.hu/itthon/20150925_Mi_a_bajuk_a_gorogoknek_Orban_csodafegyve (Letöltés dátuma: 2021.07.07.)

Miklósi Gábor: Illegális bevándorlók Magyarország kapujában. Forrás: http://index.hu/kulfold/2012/05/24/illegalis_bevandorlok_magyarorszag_kapujaban (Letöltés dátuma: 2021.07.05.)

Molnár Anna: A menekült- és migrációs kérdés nemzeti és uniós szintű politikai aspektusai Olaszországban; Magyarország és a 2015-ös európai migrációs válság, Dialóg Campus Kiadó, Budapest 2015 pp: 191-210

MTI: Idén már több mint 380 ezer menekült lépte át a magyar határt. Forrás: http://hvg.hu/itthon/20151016_Iden_mar_tobb_mint_380_ezer_menekult_lept (Letöltés dátuma: 2021.06.28.)

Ördög Tibor: A balkáni migrációs útvonal Mediterrán Világ (33-34). pp. 108-125

Sarkadi Zsolt: Az uniós vezetők 3 milliárd eurós segélycsomagot küldenének Törökországnak, hogy Ankara ebből kezelje a migránsválságot; <https://444.hu/2015/10/16/az-unios-vezetok-3-milliard-euros-segelycsomagot-kuldenenek-torokorszagnak-hogy-ankara-ebbol-kezelje-a-migransvalsagot> (Letöltés dátuma: 2021.07.05)

Rédei, Mária: Mozgásban a világ. A nemzetközi migráció földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest (2007)

Szente-Varga Mónika: A migráció és a menekültügy kérdése Spanyolországban; Magyarország és a 2015-ös európai migrációs válság, Dialóg Campus Kiadó, Budapest 2015 pp: 211-217

Szuhai Ilona – Tálas Péter: A 2015-ös európai migrációs és menekültválság okairól és hátteréről; Magyarország és a 2015-ös európai migrációs válság, Dialóg Campus Kiadó, Budapest 2015 pp: 9-34

Szűcs Gyula: A magyar kerítés Horvátországba tereli a menekülteket; http://index.hu/belfold/2015/08/20/horvatorszag_szerbia_kerites_menekultek/ (Letöltés dátuma: 2021.07.01.)

www.frontex.hu

www.police.hu

Kiss Márton¹

**Rodostó képének változásai a politikai földrajz
homlokterében**
**Changing Images of Rodostó Through
Political Geography**

ABSTRACT

The name of Rodostó (today Tekirdag, Turkey) for Hungarians is almost united in the 18th century living and fighting II. with Ferenc Rákóczi (1676-1735) and his emigration. As Miklós Bercsényi called the “Ostorod” memory space, over time it became part of Hungarian memory not only actually but also imaginatively. The reburial of the prince and his comrades-in-arms raised the question of what the image of Rodostó meant to the Hungarians. In these disputes, Rodostó simultaneously meant a specific geographical unit; the place of remembrance of Hungarian history (connected with Rákóczi et al.) and, in a symbolic sense, both the struggle for his homeland. In the 20th century, because of world political events, the place repeatedly changed its “identity” for both Turks and Hungarians. The aim of the study is to present the role of Rodostó in Hungarian “memorial geography” with both its political changes and its symbolic nature. The sources used cover contemporary (20th century) press materials, literary works, and speeches that have been given about Rodostó – or about it – over the years.

Keywords: remembrance, Rákóczi Ferenc, Mikes Kelemen, Rodostó, political geography

ABSZTRAKT

Rodostó (ma Tekirdag, Törökország) neve a magyarok számára szinte egybeforr a 18. században élő és harcoló II. Rákóczi Ferencel (1676–1735) és emigrációjával. A Bercsényi Miklós által csak „Ostorod”-nak nevezett emlékezeti tér az idő előrehaladtával nem csak ténylegesen, hanem képzeleti módon is a magyar emlékezet részévé vált. A fejedelem és bujdosótársainak újratemetése felvetette a kérdést, hogy mit is jelentett a magyarság számára Rodostó képe. E vitákban Rodostó egyszerre jelentett egy meghatározott földrajzi egységet; a magyar történelem emlékezeti helyét (Rákóczi és társaihoz kötődve), valamint szimbolikus értelemben a hazáért való küzdelem egyaránt. A 20. században a világpolitikai események hatására a hely többször is „identitást” váltott úgy a törökök, mint a magyarok számára. A tanulmány célja, hogy Rodostónak a magyar „emlékezeti földrajzban” betöltött szerepét bemutassa annak politikai változásaival és szimbolikus természetével egyaránt. A felhasznált források a korabeli (20. századi) sajtóanyagokra, irodalmi munkákra és azokra a beszédekre terjednek ki, amelyeket Rodostóról – vagy azzal kapcsolatban – mondtak az évek során.

Kulcsszavak: emlékezet, Rákóczi Ferenc, Mikes Kelemen, Rodostó, politikai földrajz

Bevezetés

A magyar történelmi kánon egyik legjobban ismert alakjának tekinthető II. Rákóczi Ferenc (1676-1735) életével több nagyobb monográfia is foglalkozott az idők során. Maga II. Rákóczi Ferenc személye mindig is kiemelt helyet foglalt el a magyar emlékezetben. A mai fogalmainkkal „emigrációként” meghatározott csoportot először II. Rákóczi Ferenc hozta létre, amikor is 1711 elején elhagyta az országot külföldi segítség reményében. Az orosz támogatás elmaradása után a fejedelem először Lengyelországban, majd Franciaországban (Grobois), végül pedig Törökországban telepedett le Rodostóban. A Bercsényi Miklós által csak „*Ostorod*”-nak nevezett falu lett az első magyar politikai emigráció egyik első emlékezeti helye, amit később további csoportok idéztek fel vándorlásuk során.²

A rákövetkező századokban alkotott Rákóczi-történetek kisebb-nagyobb lelkesedéssel emlékeztek meg Rákóczi személyéről, fenntartva ezzel a diskurzust. A 20. századi (1906) kassai újratemetés és elszakítottság nagy nyomot hagyott a magyar emlékezetben. A 21. században is fennmaradt ez az érdeklődés személye iránt, amire bizonyíték, hogy a magyar országgyűlés először 2013-ban, majd öt évvel később (2018-ban) is Rákóczi-emlékévet hívott életre, hogy ezzel adózzanak a fejedelem emléke előtt.³

Székfű Gyula dokumentumok segítségével bizonyítja, hogy a fejedelem „diplomáciai” lépéseket tett, hogy a kor összes háborújában valahogyan képviselni tudja a magyarok érdekét. Véleménye szerint ez azonban egy délibáb, mivel a magyarságot ugyanis nem Rákóczi és emigráns köre, hanem az itthon maradt emberek képviselték a későbbiekben. Ezzel Székfű nem csak a korszak, hanem a 19. századi küzdelmek történetét és értékelését is adja. Rákóczi és Kossuth emigrációja ugyanis – bár céljaiban nemesség és öntudatosság is megjelent, de – nem képviselte a magyar népeiséget. Rákóczi személyének ilyen fajta megismerése így nem csak egy lesz a történelmi tapasztalatok közül, hanem útmutató lehet a magyarság számára szinte bármikor. Az pedig, hogy a 19. század második felében kiépülő magyar történettudomány életében Szalay László és köre helyett Thaly Kálmán állt a kormányrúdhhoz. Ezzel pedig egy olyan csoportot választottak meg, akik az emigrációt fontosabbnak tartották, mint az itt maradó magyarságot és annak elképzeléseit.⁴

Pierre Nora szerint a különböző emlékezeti helyek (*lieux de mémoire*) összefonódása élővé tehetik a történelmet, erősítve az identitást és az együttélést. Szimbolikus összetevőnek tekinthetjük a győztes-vesztes ellentétet, ami az állami és helyi emlékezetnek tekinthető. A vesztesekhez köthető emlékezeti helyek mindig érzelmeikkel teljesek, amit Nora „forró emlékezetnek” nevez. Ilyenek lehetnek a hősi múlt képviselői. Az állami (győztes) emlékezet fentről kikényszerítve jön létre – nemzeti autoritásból vagy formális testülettől fakadóan. A „Mi” pillanataink kiemelkedőek a közös identitás számára, amihez legtöbbször a történelmi tapasztalatokat használják fel.⁵ A különböző emlékezeti helyek összefonódása élővé tehetik a történelmet, ezzel

erősítve az identitást és az együttélést. A vesztesekhez köthető emlékezeti helyek mindig érzelmekkel teliek (forró emlékezet) – ilyenek lehetnek a hősi múlt képviselői. Az állami (győztes) emlékezet felülről kikényszerítve jön létre – nemzeti autoritásból vagy formális testülettől fakadóan.⁶

Gerry O'Reilly írásában az „*International Coalition of Sites of Conscience concept*” szervezete által kiadott szabályzásokkal foglalkozott. Ebben az emlékezés négy területét jelölték meg, mint vizsgálendő témákat. Az első a hivatalos igazság, vagyis a közvélemény általánosan elfogadott (vagy tagadott) gondolkodása arról, ami történt. A második a narratív igazság, amelybe egyaránt betartozik az áldozatok, a szemtanúk és az elkövetők magyarázata is. A harmadikat nevezhetjük társadalmi igazságnak, vagyis a főbb döntéshozók által ütköztetett és megszilárduló emlékezeti kép. A negyediket röviden „gyógyító emlékezetnek” nevezhetjük, amely kettős céllal bír: egyrészt segít begyógyítani a régi sebeket, egyben meg kívánja akadályozni azt, hogy az újból megtörténjen.⁷

Rákóczi emlékezetének változásai Kassán

Kassa a Rákóczi-szabadságharc idején többször is előkerült, a leghíresebb ezek közül az 1706-os események voltak. Jean Rabutin császári tábornok ostroma után a város örömmel fogadta Rákóczit, a bevonulását maga is megörökítette röviden emlékirataiban.⁸

Rákóczi szerepe legközelebb újra temetésekor került elő a századforduló idején. A magyar függetlenségi mozgalmaknak Kossuth Lajos temetése után egyre nagyobb vágyott céljuk volt a fejedelem és társainak hazaszállítása. A politikai csatározásokban kiemelkedett Thaly Kálmán, aki oroszlánrészt vállalt a viták során. Rákóczi Ferenc és társai ellen ugyanis törvényt hoztak még 1715-ben.⁹ Az ezt módosító törvénycikkely a súlyos ellentétek eltűnésére hivatkozva függesztette fel a korábbi törvényt.¹⁰ A politikai vitáktól erősen terhelt II. Rákóczi Ferenc személye ugyanis már az udvar számára is vállalható – mondhatni történelmi - szereplővé vált, ráadásul még törvényt is módosítottak ez ügyben. A közös Habsburg-magyar kormányzás számára ugyanis kulcskérdésnek tűnt, hogy milyen módon tudják majd emlékezetpolitikájukat közösen kialakítani. Ehhez olyan személyekre lett volna szükség, akik mindkét fél érdekeit képviselik. Rákóczi elismerésével ugyanakkor a Habsburg uralkodó I. Ferenc József inkább a birodalmába tartozó nemzetiségeknek kedvezett, mintsem saját dinasztiájának. Rákóczi személye ugyanis ekkor és a későbbiekben is a Kárpát-medencében élő nemzetiségek számára is elfogadott volt (kivéve a szerbek és a horvátok esetében). Az újratemetésre két részletben került sor, először Budapesten (1906. október 28.), majd másnap reggel Kassán (október 29.). Az ünneplő tömeg már a vasútállomáson várta a megérkező vonatot, majd Thaly Kálmánnal az élen indultak el a Szent István bazilikába. Ezen a helyszínen Samassa József bíboros tartott ünnepi istentiszteletet a fejedelem és bujdosótársainak emlékére. A lépés jelentőségét mutatja, hogy ez egyszerre volt a hazafi érzések támogatása, aktuálpolitikai gesztus és egyben – és talán ez a legfontosabb – egy magyar történelmi személy méltó eltemetése.¹¹

Az 1938-as megemlékezés Kassán

1938. november 2-án Bécsben meghozott ítélet (első bécsi döntés) szerint Magyarország megkapta Kassát, Ungvárt, Munkácsot és annak környékét, több terület pedig Szlovákiánál maradt. Az előzetes tárgyalások a magyar és csehszlovák fél között nem járt sikerrel, így a helyzetet a német döntőbíráskodás alakította így. A döntéssel így közel 12 ezer négyzetkilométert csatoltak az országhoz, több mint másfél millió lakossal, ami- ben szinte az egész ország egyetértett és örömet fejezte ki később.¹² 1938-ban emléké- rmet adtak ki a „visszatért” országrész számára. A Felvidékkel kapcsolatos akciók során egy emlékérmét adtak ki, amin II. Rákóczi Ferenc arcmása volt látható.¹³

Az első kép egy levelezőlap, amelyen Kassa látképe látható. A rajta ábrázolt emlé- kek többsége magához II. Rákóczi Ferenchez köthető: lovas portréja mellett láthatjuk a dóm mellett található emléktábláját, valamint Rákóczi sírját. A kép bal oldalán talál- ható meg az ország kormányzója, Horthy Miklós, aki Rákóczihoz hasonlóan fehér lo- von, jobb irányba néz. A szimbolikus összehasonlítás mintegy erősíteni kívánná a te- rület (Kassa) feletti hatalom jogosságát, egyben legitimációt adva.¹⁴

A második tétel egy festmény, amely „A felszabadulás emlékére” címet viseli. Ezen ismét együtt található II. Rákóczi Ferencet és Horthy Miklóst, mint a nép vezetői. A festmény szimbolikája hasonlít a korábbiakban bemutatott képeslaphoz: két oldalon magyar katonákat láthatunk (kuruc katona zászlóval a baloldalon; hon- védet zászlóval a jobb oldalon), a képen magyar zászló alatt vonuló katonasággal. Közelebről nézve a képet láthatóvá Kassa látképe a baloldalon, valamint egy hegy- tetőn álló vár. A festmény középpontjában Horthy Miklós található, aki mögött a felhők közül – szinte angyali módon – található meg II. Rákóczi Ferenc alakját lovas katonái társaságában.¹⁵

A harmadik képen a ruszinoknak szóló plakátot láthatjuk, „Szabadságot ruszin testvéreinknek” felirattal. Az előtérben látható családot egy magyar katona vigyázza, a háttérben pedig – a Nap helyén – található II. Rákóczi Ferencet.¹⁶ A történeli párhuzam ebben az esetben szinte adja magát, elegendő a fejedelem emlékirataihoz fordulnunk, ahol olvashatunk az „orosz módra keresztet vető” népeességéről. A ruszi- nok közül többen Rákóczi jobbágyai voltak, akik szinte örömmel csatlakoztak moz- galmához (Rákóczi 1979, 203). A három ábrázolás összevetéséből kiderül, hogy II. Rákóczi Ferenc személyét megpróbálták felhasználni az első bécsi döntés (1938) utáni területszerzések megindoklásához. A magyar történelem szereplőjének ilyen- fajta felidézése a propagandisztikus célok mellett a terület szimbolikus visszafogla- lását is célozhatta, vagyis a terület feletti uralom „visszaszerzését”. A korabeli véle- kedések szerint ezek a területek (például Kassa) csak ideiglenesen volt távol a ma- gyar hazától, így az 1938-as események történetesen helyreállították a korábbi álla- potokat. Horthy Miklós és II. Rákóczi Ferenc személyének összehasonlítása a to- vábbi kutatások izgalmas területe lehet a későbbiekben.

Rodostó, mint a politikai emigráció jelképe

Mikes életútjának legfontosabb részét képezik azok az évek, amelyeket Rákóczi mellett töltött. Ezekről a napokról – évekről – kitűnő ábrázolást közölt híres Törökországi leveleiben, amely viszonylag hamar megjelent magyar nyelven is.¹⁷ A 19. század során Mikes irodalmi képe nem vált egyértelműen a politikai emigráció metaforájává, mivel Rákóczi szerepe ennél erősebb volt. 1828-ban Vörösmarty Mihály panaszolta, hogy Rákóczi sírjával senki sem foglalkozik, pedig előszeretettel forgatta az említett Törökországi leveleket.¹⁸

Ebben változást az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése utáni időszak hozott, amikor nem csak a politikai vezetőréteg (például Kossuth Lajos és követői) hagyták el az országot, hanem több irodalmár is hasonló útra lépett. Jósika Miklós – aki később Rákócziról is írt regényt – számos helyen tett olyan utalásokat, amelyeket Mikesnél találhattunk. A magyar területen maradt költők – köztük Arany János vagy Lévy József – Mikes-képét a száműzöttség bemutatására használták, mint a politikailag megbízható és hű fegyverhordozóét.¹⁹ Mikes szempontjából ugyanakkor az elszakíttóság érzése Zágonnal kapcsolatban jelent meg, nem pedig a magyar nemzettől való távolságot jelentette. Ilyen értelemben Mikes emlékezetképe egy földrajzi alapon nyugvó elméletet jelentett, így kultuszának alakulása valódi politikaföldrajzi aspektussal is bírt.²⁰ A kiegyezés (1867) után kiépülő liberális magyar állam számára az újratemetés rítusa nagy fontossággal bírt. Batthyány Lajos (1870), Deák Ferenc (1876) és Kossuth Lajos (1894) után II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetése (1906) következett. Ez nem csak az állam szempontjából volt jelentős esemény, hanem a kultusz földrajzi alapjait is megváltoztatta.²¹

A 20. század során ez a kultusz tovább alakult, noha nem szorosán követte a politikai változásokat. Az első világháború utáni forradalmi időszakban és különösen az 1919-es Tanácsköztársaság után kialakuló emigrációban Mikes emlékezete és képe nem bírt akkora súllyal, hogy rá hivatkozzanak. Ez alól kivételt jelentett Márai Sándor munkássága, aki többször is emigrációban tartózkodott a 20. század első felében. Ő a 19. századi hagyományokat folytatva beszélt Mikes hazautazásáról, egyben bemutatta a költői Rodostó-képet: „*A magyar író mindig egyfajta számkivetésben él: néha itthon, néha Rodostóban*”.²² E kép erős köteléket feltételez a magyar haza és a törökországi emigráció között, politikai értelemben sorsközösségről is beszélhetünk.

A második világháború utáni emigrációs hullámok – 1944–1945, 1947–1948 és 1956 – esetében e kép már újabb értelmezéseket is kapott. Az Amerikába emigráló Wass Albert Levél című munkájában (1948) ismét felidézi Rodostó képét. „*Egy új Rodostó álmaim virrasztom idegen télben, idegen tanyán. És hallgatom a tenger mormolását, mint bús elődöm, Mikes Kelemen*”.²³ E kép újszerűsége abban rejlik, hogy a Mikes-kultuszról nem az addig megszokott módon nosztalgikusan, hanem haraggal

telve beszél azokról, akik elvették tőle saját hazáját.²⁴ A narratívák többsége eddig Mikest (és Rodostót) a magyar nemzeti egység keretein belül képelték el, vagyis az emigráció (és annak földrajzi tere) a magyar földrajzi tér részét képezte annak ellenére, hogy viszonylag távol helyezkedett el Magyarország tényleges határaitól. Ebben változást az újabb emigrációba vonult írógeneráció okozott, amelynek tagjai nem elégedtek meg hazájuk emlékének fájdalmas felidézésével, hanem újat kívántak teremteni saját maguk jogán. Az 1956-ban kivándoroltak többsége koránál fogva nem profeszszionális íróként távozott országából, így nekik az emigrációban kellett íróvá válniuk. Kibédi Varga Áron kiemelte, hogy Mikes is törökországi emigrációjában vált igazi magyar íróvá, így az emigrációt választók számára is követendő minta lehet. Kibédi Varga Mikes (és Rodostó) kapcsán rámutat arra, hogy az emigrációba kerülők számára – legyen az önkéntes vagy kikényszerített – Rodostónak nem a kínszenvedések metaforájának, hanem a kilátástalannak tűnő helyzetből való kilábalás képének kell lennie. Rodostó képe politikai értelemben is átalakuláson esett át: már nem a magyar politikai vezetés kényszerű bujdosóhelyeként, hanem egy „felkészülési” helyként aposztrofálták, míg úgy is, ha valaki nem akart már „hazajönni”. Rodostó – és egyben Mikes – kultusza már nem kötődött egyértelműen Rákóczihoz, aki eddigre a viszontagságok tudatos elfogadjának és felvállalójának szerepében tetszelgett.

Rákóczi-emlékezet jelei Kassán és Rodostón

Rákóczi Ferenc életéhez számos neves cselekedet és helyszín kapcsolódott már saját korában is. Az idő előrehaladtával egyre több emlékezeti hely jött létre Rákóczihoz és köréhez kapcsolódóan. Ezek összegyűjtése eddig csak sporadikus módon történt meg, egészen a legújabb Rákóczi-évfordulóval összefüggésben kiadott gyűjteményig.²⁵ Jelen munkában ezt a munkát kívánjuk alapul venni, hogy összehasonlítótá tegyünk Rodostó (ma Tekirdag, Törökország) és Kassa Rákóczi-emlékhelelyeit. A kiadványban számszerűleg 20 különböző emlékezeti pontot találhatunk Rákóczival kapcsolatban. A megoszlás tekintetében többségében vannak a törökországi emlékek a szlovák területen lévőekkel (12 és 8 darab).

A hagyományos Rákóczi-emlékezethez társított Rodostó (*Tekirdag*) területén több emlékezeti tér is egymásba csúszott. A szimbolikus emlékezeti tér nem egyedül Rákóczi Ferenchez köthető, hanem egy komoly kultuszhelyhez hasonlóan több rétegből áll. A hazakerülő bujdosók közül két további személy körül alakult ki emlékezeti réteg: az egyik Thököly Imre (1657-1705), a másik pedig felesége Zrínyi Ilona (1643-1703), aki Rákóczi Ferenc édesanyja volt. Szempontunkból az utóbbi válik érdekessé, mivel mindkettőjüket egy helyre temették Törökországban, majd Kassára is együtt kerültek. Számára 1943-ban szerveztek emlékűnnepet Magyarországon, gondolva hányatatott sorsára és önmaga vállalt emigrációjára.²⁶

A másik csoportba a már említett „bővített” Rákóczi-emlékezethez tartozó személyek kerültek, mint például Bercsényi Miklós, Esterházy Antal és a fejedelem íródeákja, Mikes Kelemen. Utóbbi személye nem csak a történelemből és az emlékezetből ismert, hanem a magyar irodalomtörténet számára is kimagasló teljesítménnyel bíró szereplője volt. Leghíresebb munkája, a *Törökországi levelek* már saját korszakában is kiemelkedő magyar nyelvű munka volt, amelynek értékelése a mai napig állandónak mondható.

A Rákóczi-emlékezet materiális – és egyben térbeli – megvalósulásainak többsége egy adott földrajzi térhez köthető: a Magyar utcához (*Macar Sokağı*) és az ott található Rákóczi-házhoz és környékéhez. Az épület előtti utcát később Rakoczi Caddesi-vé, vagyis Rákóczi sugárúttá nevezték át. A Rákóczi-ház megismerése és egyben felújítása a 20. század húszas éveiben gyorsult fel igazán. Ennek során Tahy László, isztambuli magyar követ 1927-ben indult el megvásárolni Rákóczi Ferenc hajdani ebédlőházát. A romos állapotban lévő épületet lebontották, majd Möller István tervei alapján Gridi Papp Imre építész vezetésével építették újjá 1932-ben.²⁷ A ház megújulása egyben az első világháború utáni kapcsolatépítés fázisában lévő Magyarország és Törökország közötti diplomáciai kommunikáció első lépését jelentette. Ennek volt jelen Gömbös Gyula magyar miniszterelnök 1933-as látogatása is, amiről egy tábla emlékezett meg. Ezt örökölte meg a magyar Filmhíradó is, ahol idézték Gömbös beszédét is.²⁸ A Rákóczi-ház (és egyben múzeum) húsz évvel később újabb táblát kapott, amelyen már a „Magyar Népköztársaság” nyilvánította magáénak Rákóczi emlékezeti terét.²⁹ Az épület következő felújítására 1982-ben került sor, amelyet az Országos Műemléki Felügyelőség vezetésével hajtottak végre.³⁰ Szimbolikus tett már utal arra, hogy Rákóczi eredeti emlékezeti tere (Rodostó) és annak eszközei hogyan kerültek át egy új térre (Kassa), szinte kiürítve törökországi emlékhelyét. Az emlékezeti terek elhagyatottá válása nem példanélküli, ami során – az esetek többségében – ez egy újabb emlékekkel töltődnek fel. A szimbolikus térfoglalás esetére kitűnő példákat találhatunk a magyar történelemben Szigetvár esetében, ahol Szulejmán és Zrínyi Miklós „párviadalát” értelmezték ilyen küzdelemnek. Ennek érdekessége, hogy az újabb kutatások mellett a mai napig érezhető bizonyos fokú érzelmi többlet a területtel kapcsolatban, mindkét fél magáénak érezve Szigetvár emlékezeti terét.³¹ Hasonló kutatások jelenleg is zajlanak az 1526-os mohácsi csata emlékezeti tereivel kapcsolatban, ami szintén több rétegből áll úgy a résztvevők, mint a történelmi események szempontjából egyaránt. Ez ugyanis két nagyobb katonai csatát is magában foglal, a mohácsi és a harsányhegyi csatákat. A Balkánon is találhatunk példákat az emlékezeti terek feletti irányítással kapcsolatban, mint például a rigómezei csata emlékezete a különböző vallási felezetek és államok esetében vagy például az úzvölgyi katonai temetőknél tapasztaltak.³²

Rákóczi rodostói emlékezetének kiürülése nem járt ilyen vagy ehhez hasonló változásokkal, hanem egy újabb magyar személlyel töltődött fel – mégpedig Mikes Kelemenével (1690-1761). A székely származású kisméretű fiatal korában került Rákóczi udvarába, majd követte fejedelmét a száműzetésbe. A rodostói emigrációban kezdi el írni leveleit képzeletbeli nagynénjéhez, ami forrásként is szolgálhat a korszak megértéséhez. Életének különlegességét az is adja, hogy halálának helyét nem lehet megjelölni, így a róla szóló emlékezet nagy mértékben támaszkodik a szimbolikus emlékezet elemeire. Rákóczi hamvainak hazaszállítása során felmerült, hogy Mikest is hasonló kegyben részesítsék, azonban ez nem történhetett meg a hamvak hiányában. Így ő maradt hátra hírmondónak, hogy a kuruc korra és Rákóczira emlékeztesse az embereket. Az összegyűjtött emlékezeti jelek közül három műalkotás és egy park viseli Mikes nevét, utalva ezzel a kultusz feltöltődésére (9, 11 és 12. emlékjel).

Kassa esetében a legfőbb Rákóczi-emlékezetet két szakralizált épület adja. Az egyik a kassai dóm volt, amely a város vallási életének középpontját jelentette. A középkorban épület Szent Erzsébet-dóm volt Rákóczinak és társainak a nyugvóhelye, ami ilyen értelemben a magyar nemzeti emlékezetének sarokkövét jelentette és jelenti a mai napig. Ide került a legtöbb Rákóczi-emlék, mint például a különböző résztvevők epitáfiumai vagy Dudits Andor Rákóczi-freskója, amelyek esztétikai szempontokból is kiemelkedőek.³³ Kassa másik Rákóczi emlékezeti terét a „Rodostói ház” környéke jelenti. Ennek alapját az 1938-as kassai események képezik, amikor már hírek jelentek meg egy lehetséges „Rákóczi-ház” létrehozásáról. A 20. század második felének említett politikai viharai miatt a kérdés sokáig lekerült a napirendről. A múzeumot végül 1991. június 21-én nyitották meg a közönség előtt. Jelenlegi formájában a Kelet-Szlovákiai Múzeum állandó kiállítóhelyeként funkcionál. Különlegessége, hogy az építmény – számos megtalált ereklye felhasználásával – szinte tökéletes másolata a Rodostóban található (eredeti) Rákóczi-emlékezeti térnek. A bejáratnál lévő szobor a dómnál található dombormű modellje volt, így került végül jelenlegi helyére a múzeumhoz. A kassai Rákóczi-emlékezet nem csak a magyarok, hanem a szlovákok számára is nagy jelentőséggel bírt és bír a mai napig.³⁴

Rákóczi megemlékezések Magyarországon a 21. században

A magyar kormányzat többször is intézkedést hozott II. Rákóczi Ferencre és a Rákóczi-szabadságharcra való megemlékezésre. 2011-ben fogadták el azt a határozatot, miszerint minden év május 6-át – a többéves kuruc ellenállás tiszteletére – emléknaprá nyilvánította.³⁵ E programkörhöz hozzátartozott a Mikes-emlékév szervezése is, ami az író alálának 250. éves fordulóját ünnepelte meg. Az eseményre készült weboldal alapján jól végigkövethető a megemlékezések formavilága, amely főként a tudományos rendezvényeket és könyvkiadást jelentette.³⁶

A Rákóczi-szabadságharc kitörésének háromszázéves évfordulóján (2003-ban) Magyarországon a körülményekhez képest szerényebb ünnepségsorozatot tartottak. Az elmaradást számos tényező együtt állása okozta. Az egyik, hogy az ünnepség megszervezésére létrehozott első bizottságot a 2002-es parlament választások eredményei után feloszlatták, pedig kisebb-nagyobb eredményeket már sikerült elérniük. Az új kormányzati struktúra keretében létrehozott Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma ekkoriban kezdte meg az emlékezeti kérdésekkel foglalkozó szervezetének a Nemzeti Évfordulók Titkárságának megszervezését. A szervezet feladata főként a koordináción és a pályázatiíráson alapult, így több szervezet is fordulhatott hozzájuk támogatásért. Munkájukat több megemlékezés is fémjelzte, mint például Balassi Bálint, József Attila, Batthyány Lajos, Kazinczy Ferenc és Erkel Ferenc születésének, illetve az 1956-os forradalom és szabadságharc, valamint Mátyás király trónra lépése jubileumi évfordulójának megszervezése (2004 és 2010 között). A kormányhatározatból jól látható, hogy Rákóczi emlékéve kimaradt a megemlékezések közül, mivel a hivatal egy évvel később kezdte meg a működését (Nemzeti Emlékezet Programja). A Rákóczi-szabadságharcra való megemlékezés esetében a magyar kormány 1052/2003. (VI. 13.) számú határozatában nem konkrét célokat fogalmazott meg, hanem az ünnepség fenntartását célozta 2003 és 2011 között. Ennek során hazai és a határon túli helyszíneken is megemlékezéseket kell tartani az ott élő magyarság számára.³⁷

Az országban több megemlékezés is történt, Medgyessy Péter miniszterelnök a tarpai rendezvényen vett részt Juhász Ferenc honvédelmi és Németh Imre földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszterekkel (Rákóczi-ünnepség 2003). A Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett „Haza, Egység, Szabadság” jelszóval meghirdetett és Rákóczi személyének szentelt kiállításon Görgey Gábor a nemzeti kulturális örökség minisztereként képviselte a kormányzatot.³⁸

Törökországban eseménysorozatot rendeztek ebben az évben, amelynek keretében Rákóczi-ról is megemlékeztek Rodostóban. Ennek fő alakítói az ankarai magyar követség és az isztambuli főkonzulátus voltak. Az eseményen részt vett a török és a magyar kultuszminisztérium helyettes államtitkárai, Tekirdag (Rodostó) megye kormányzója, Rodostó prominens személyei és számos magyar tiszteletbeli konzul. A rendezvényesorozat több kulturális eseménnyel és egy emléktábla megkoszorúzásával záródott. A rodostói emlékezeti térben természetesen más dátumok is szerepet játszottak a megemlékezések szervezésekor. Rákóczi és társainak Törökországba való utazása (1717) teremtette meg a török emigráció emlékezeti terét, így ennek megünneplése komoly szerepet játszik az emlékezés szempontjából. 2017-ben az ankarai magyar nagykövetség részvételével tartottak rendezvényt az ünnepelésre. Az eseményen a magyar nagykövet, egy államtitkár és a Magyar Kulturális és Baráti Társaság vezetője vett részt.³⁹

A korábbiakban láthattuk, hogy több kiadvány jelent meg ekkor a fejedelemről, vagyis az emlékezete ismét a közbeszéd részévé vált. A magyar országgyűlés 2018.

november 27-én hozott és a 2019-es évet II. Rákóczi Ferenc emlékévvé nyilvánította.⁴⁰ A Rákóczi-emlékévhöz kapcsolódóan Rodostóban is tartottak megemlékezéseket. Erre Sárospatak és Kecskemét küldöttsége közösen utazott el, amely során a Rákóczi Múzeum előtti utca visszakarta „II. Rákóczi Ferenc” nevét.⁴¹

Összefoglalás

II. Rákóczi Ferenc személye és emlékezete a magyar nép számára különleges helyen állt és áll a mai napig. A 21. században létező Rákóczi-emlékezet egy folyamatosan velünk élő és átalakuló tradíció volt, amelyet a politikai rendszerek – olykor alapjaiban való megváltozása – sem gyengíthetett meg. Rákóczi emlékezetének első helyeit 18. századi emigrációs állomásai jelentették, így például a törökországi Rodostó (Tekirdag), amely Rákóczi halálának helyeként a legfontosabbá vált. Az országtól távol lévő emlékezeti tér a 19. században került ismét a politika látóterébe, amikor több küldöttség érkezett a hamvak lokalizálására. 1906-ban végül sikerült Rákóczi és társainak földi hamvait hazájába visszazállítani, így kerülhetett Kassára a fejedelem és társainak maradványa. Kassa esetében az emlékezet tér 1918 után – kisebb időszakok ellenére – ismét külföldre került, így az országos belül Rákóczi-emlékezet mindig is érzékenyen reagált annak helyzetére. A hátrahagyott Rodostóban Rákóczi helyett egy újabb személy jelent meg az emlékezés alapjaként, mégpedig a zágoni Mikes Kelemen és kultusza. A magyar emlékezetpolitika szempontjából látható, hogy Rodostó nem egyedül és kizárólagos csak Rákóczi emlékezetét jelenti, hanem a nála szolgáló, de külön entitásként is értelmezhető Mikes-kultuszának helyét is egyben. Rodostó és annak szlovákiai mása (Kassa) együtt alkotja azt a Rákóczi-emlékezetet, amely nem csak az anyaországban élő magyaroknak, hanem a külföldön élők számára is hivatkozási alap lehet.

Melléklet

A Rákóczi-szabadságharc emlékezeti pontjai Kassán és Rodostón

Kassai emlékek

1. II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársainak epitáfiumai

Rákóczi és bujdosótársainak síremlékeit a 19. században találták meg a magyar tudományos követségek. A földi maradványokat és az emlékjeleket 1906-ban szállították Galatába az ottani lazaristák templomába. Innen szállították végső nyughelyükre a maradványok mellett az eredeti sírfeliratokat is, hogy az újratemetés teljes legyen. Ennek során Zrínyi Ilona, Esterházy Antal, Bercsényi Miklós és Sibrik Miklós síremlékét szállították haza, eredeti helyükre pedig új emléktáblákat állítottak.

2. Dudits Andor: Rákóczi-freskó (1916)

Az eredeti pályázatot Dudits Andor nyerte meg, aki 1914 júliusa és 1915 novembere között festette meg művét. A művész munkájában Rákóczi életének bemutatását célozta, amely a születéstől a halálig ábrázolta Rákóczi életét. A stilizált életű freskója mellé kettő emléktáblát kívánt helyezni. A munka és a két említett emlékjel elhelyezését az időközben kirobbanó első világháború, valamint az 1920-as impériumváltás akadályozta meg. Jelenlegi állapotába a 2011-2012-es felújításoknak köszönhetően került.

3. II. Rákóczi Ferenc domborműve (1938)

A Szent Erzsébet-székesegyház északi falára helyezett műalkotást július 24-én adták át ünnepélyes keretek között. Ez később átkerült a Rodostó-ház (Múzeum) területére (ld. 6. emlék).

4. II. Rákóczi Ferenc emléktáblája (1915)

1915-ben állított táblát a sekrestye bejáratánál helyezték el, 1990-ben a templom felújításánál leszerelték és a jelenlegi helyzet szerint a helyi cserkészcsapat tulajdonában van.

5. Rodostó-ház (1940-1943; 1991)

A törökországi Rákóczi-ház mása, ahová számos bútort és egyéb használati terméket is eljuttattak. Az épület 1943-ra elkészült, azonban a háború után az épület nem nyerhette el végső formáját. 1991-ben sikerült megnyitni itt a múzeumot és a Rákóczi-kiállítás, azóta a Kelet-Szlovákiai Múzeum része.

6. II. Rákóczi Ferenc dombormű (1991)

A Rákóczi-dombormű (ld. 3. számú emlékjel) mintájául szolgáló szobor, amit a készítő özvegye hagyott a múzeumra.

7. II. Rákóczi Ferenc szobra (2006)

A jubileumi-évhez kötődő emlékünnepe során (a fejedelem születésének 330. évfordulóján) állított szobor.

8. II. Rákóczi Ferenc emléktáblája (2007)

A Rákóczi-szabadságharc és az itt tartott szenátusi ülés 300. éves évfordulóra emlékező emléktábla a Kassai Magyar Református Egyházközség és a debreceni Pro Patria Alapítvány által állított tábla.

Rodostói emlékek

1. Magyarok kútja (1812)

Rákóczi és követői a 18. században török földre érkezve ennek környékén kaptak szállást. Már Rákóczi is emlékhelyt állított a forrásnak, ahol szomjukat olthatták a bujdosók. Ezt később többször megrongálták az idők során, legutoljára 1992-ben újították fel ismét.

2. Rákóczi bujdosótársainak emléktáblái (1906)

Az 1906-ban hazaszállított kuruc vezetők (Bercsényi Miklós, Esterházy Antal, Sibrik Miklós) síremlékei helyére állított emléktáblák (ld. Kassa 1. emlékjele)

3. A II. Rákóczi Ferenc Emlékház és Múzeum emlékjelei 1. – az 1931. évi újjáépítésről (1933)

Tahy László isztambuli követ 1927-ben megvásárolta II. Rákóczi Ferenc korábbi ebédlőházát, amely igen romos állapotban volt. Több munkatársat fogadva végül egy évvel később készültek el az épülettel, amelynek oldalára magyar és török nyelvű táblát helyeztek el. Utóbbi 1945-ben a felújítások idején leszerelték és nem is helyezték vissza eredeti helyére.

4. II. Rákóczi Ferenc emléktáblája (1953)

A Rákóczi-szabadságharc kitörésének 250. évfordulóján – az országos ünnepekkel párhuzamosan – itt is új emléktáblát állított a politikai vezetés, mégpedig a „Magyar Népköztársaság” feliratával.

5. A Rákóczi Emlékmúzeum létesítésének emléktáblája (1968)

Az 1931–32-ben felújított épületben létesülő Múzeum kiállításáról való megemlékezés. A táblát Péter János, a Magyar Népköztársaság külügyminisztere adta át.

6. Az 1982-es felújítás emléktáblája

Az 1931-32-es építkezés és a régi épület felújításának emlékre állított tábla. Ide helyezték az 1905-ben időközben Kassára szállított berendezési tárgyak másolatait.

7. Kisfaludi Stróbl Zsigmond: II. Rákóczi Ferenc szobra

8. Somogyi József II. Rákóczi Ferenc szobra (1986)

9. Kis Sunyi István: Mikes Kelemen szobra (1992)

10. Sait Rüstem: II. Rákóczi Ferenc (1994)

A szigetvári Szulejmán szultán emlékművével egyidőben a rodostói Rákóczi-szobrot is felújították egy egyezmény keretein belül. A Béke és Szabadság Parkban áll több hasonló emlékjellel együtt.

11. Mónus Béla: Mikes Kelemen (2000)

A Béke és Szabadság Parkjában található Rákóczi-szoborhoz (ld. 10.) közelben helyezték el Mikes Kelemen ábrázoló alkotást 1994-ben, amelyet a zágoni emlékmű ihletett.

12. Györfi Sándor: Mikes Kelemen (2012)

Mikes síremlékének hiányában sokáig nem volt lehetőség a megemlékezések megszervezésére. Ezen a 2012. június 15-én átadott „Mikes Kelemen Park” kívánt változtatni. ahol egy jelképes síremléket emeltek Mikesnek.

Jegyzetek/Notes

¹ PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola.

² *Misszilis levelek 1759-1761*. In: Mikes Kelemen művei. Budapest, 1978. 36. levél.

³ Kiss Márton: *A Rákóczi-kultusz alakulásának száz éve (1920–2019)*. Századvég, 2021. 2:149-174.

⁴ Glatz Ferenc: *Történeti kultusz és történetírás. Reflexiók Szekfü száműzött Rákóczihoz*. Történelmi Szemle, 1976. 1-2. szám., 64-101.

⁵ Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között*. Ford. K. Horváth Zsolt. Aetas, 1999, 142.

⁶ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Budapest, 2004.

⁷ Gerry O'Reilly: *Introduction: Approaching Sites of Memory. Places of Memory and Legacies in an Age of Insecurities and Globalization*. Dublin, 2020. 17.

⁸ II. Rákóczi Ferenc: *Vallomások, emlékiratok*. Budapest, 1979.344.

⁹ 1715: XLIX. törvénycikk. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500049.TV> (utolsó hozzáférés: 2021. 07. 15.).

¹⁰ 1906. évi XX. törvénycikk <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90600020.TV> (utolsó hozzáférés: 2021. 07. 15.).

¹¹ Halász Hajnal - Katona Csaba - Ólmosi Zoltán: Ünnepélyes újratemetés - II. Rákóczi Ferenc és társai. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/unnepelyes_ujratemetes_ii_rakoczi_ferenc_es_tarsai (utolsó hozzáférés: 2021. 07.14.)

¹² Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2010. 246.

¹³ Babucs Zoltán: *Nincs lehetetlen. Nyolcvan esztendővel ezelőtt vonult be a Magyar Királyi Honvédség a Felvidékre*. Trianoni Szemle, 10. (2018), 3-4:172.

¹⁴ <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1376132/?list=eyJxdWVyeSI6ICJrYXNzYSByXHUwMGUxa1x1MDBmM2N6aSBob3J0aHkifQ&img=0> (utolsó hozzáférés: 2021. 07. 15.).

¹⁵ Babucs Zoltán: *A Felvidék és Kárpátalja hazatérésének emlékalbuma*. Budapest, 2019, 235.

- ¹⁶ Babucs 2019, 273
- ¹⁷ Hites Sándor: *Száműzetésbe születni. Mikes és a magyar irodalmi emigrációk*. Magyar Tudomány, 143. (2012) 3:285-291.
- ¹⁸ Mihalik Sándor: Kassai Rodostó. Szépművészet, 2. (1941), 4. szám 84.
- ¹⁹ Hites: *Száműzetésbe...* i. m. 285.
- ²⁰ Hites: *Száműzetésbe...* i. m. 286.
- ²¹ Alexander Vari: The nation in the city: ceremonial (re)burials and patriotic mythmaking in turn-of-the-century Budapest. Urban History, 40. (2013), 2:202-225. 203.
- ²² Márai, 1994, 224., közli Hites: *Száműzetésbe...* i. m. 286.
- ²³ Wass, 1998, 94.; közli Hites: *Száműzetésbe...* i. m. 287.
- ²⁴ Hites: *Száműzetésbe...* i. m. 287.
- ²⁵ Ilyés Gábor: „Hazánk szentje, szabadság vezére”. II. Rákóczi Ferenc és az általa vezetett szabadságharc emlékjelei Boristól Rodostóig. Nyíregyháza, 2020.
- ²⁶ Péchy-Horváth Rezső: 1943 — Zrínyi Ilona emlékévk. Dunántúl, 33. (1943), 195:4. (aug. 29).
- ²⁷ Fodor Gábor - Kovács Máté Gábor - Kövecsi-Oláh Péter: *A Rodostói Rákóczi-ház megvásárlásának körülményei. Adalékok a magyar-török kapcsolatok 20. századi történetéhez*. Építés – Építészettudomány. 46. (2017), 1-2:117-143.
- ²⁸ *A rodostói Rákóczi-ház felavatása*. 1933. október. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=813> (utolsó hozzáférés: 2021. 07. 14).
- ²⁹ *Emlékkönyv Rodostóban*. Magyar Nemzet, 9. (1953), 175:2, (július 28).
- ³⁰ *Beszámoló az Országos Műemléki Felügyelőség 1976-1983. években végzett munkáiról*. Műemlékvédelem, 28. (1984), 3:161-166.
- ³¹ Pap Norbert: *Magyarország és a Balkán - kapcsolati terek és helyek*. Pécs, 2018.
- ³² Reményi Péter – Pap Norbert: Encounters Between Islam and Christianity: Mohács and Kosovo Polje. In: Gerry O'Reilly: Introduction: Approaching Sites of Memory. Places of Memory and Legacies in an Age of Insecurities and Globalization. Dublin, 2020. 285-305.
- ³³ Reisz T Csaba: *II. Rákóczi Ferenc alakja Dudits Andor festőművész munkásságában*. In: *Rákóczi emlékkönyv*. Szerk.: Bódvai András. Budaörs, 2020. 179-208.
- ³⁴ <https://www.vsmuzeum.sk/> (utolsó hozzáférés: 2021. 07. 14).
- ³⁵ Országgyűlési Határozat, 2011. május 3. (Irományszám: H/3044). <https://www.parlament.hu/irom39/03044/03044.pdf> (utolsó hozzáférés: 2021. 07. 13).
- ³⁶ <http://mikes.ektf.hu/> (utolsó hozzáférés: 2021. 04. 23.).
- ³⁷ A Kormány 1052/2003. (VI. 13.) Korm.határozata a Rákóczi-szabadságharc kitörése 300. évfordulójának megünnepléséről. Magyar Közlöny, 2003. 67. szám (június 13), 5132.
- ³⁸ II. Rákóczi Ferenc emlékkiállítás. Magyar Nemzet, 66. (2003), 111. szám. május 14. 15.
- ³⁹ <https://ankara.mfa.gov.hu/news/megemlekezes-ii-rakoczi-ferenc-fejedelem-toeroek-foeld-re-lepesenek-300-evfordulojarol> (utolsó hozzáférés: 2021. 07. 14.)
- ⁴⁰ 32/2018. (XI.27) határozata. Magyar Közlöny, 2018. 186. szám. 34111. <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK18186.pdf> (utolsó hozzáférés: 2021. 07. 14).
- ⁴¹ Magyar Külpolitikai Évkönyv, 2009.

Felhasznált irodalom/References

- 32/2018. (XI.27) határozata. Magyar Közlöny, 2018. 186. szám. 34111. <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK18186.pdf> (utolsó hozzáférés: 2021. 07. 14).
- A Kormány 1052/2003. (VI. 13.) Korm.határozata a Rákóczi-szabadságharc kitörése 300. évfordulójának megünnepléséről. Magyar Közlöny, 2003. 67. szám (június 13), 5132.
- A Kormány 1127/2003. (XII. 17.) Korm. határozata a Magyar Köztársaság Nemzeti Emlékezet Programjáról (2004–2010). Magyar Közlöny, 2003, 147. szám. 11513-11514.
- Babucs Zoltán: A Felvidék és Kárpátalja hazatérésének emlékalbuma. Budapest, 2019.
- Babucs Zoltán: Nincs lehetetlen. Nyolcvan esztendővel ezelőtt vonult be a Magyar Királyi Honvédség a Felvidékre. *Trianoni Szemle*, 10. (2018), 3-4:165-173.
- Beszámoló az Országos Műemléki Felügyelőség 1976-1983. években végzett munkáiról. *Műemlékvédelem*, 28. (1984), 3:161-166.
- Emlékünnepély Rodostóban. *Magyar Nemzet*, 9. (1953), 175:2, (július 28).
- Fodor Gábor – Kovács Máté Gábor – Kövecsi-Oláh Péter: A Rodostói Rákóczi-ház megvásárlásának körülményei. *Adalékok a magyar-török kapcsolatok 20. századi történetéhez. Építés – Építészettudomány*. 46. (2017), 1-2:117-143.
- A Rodostói Rákóczi-ház megvásárlásának körülményei. *Adalékok a magyar-török kapcsolatok 20. századi történetéhez. Építés – Építészettudomány*. 46. (2017), 1-2:117-143.
- Gerry O'Reilly: *Introduction: Approaching Sites of Memory. Places of Memory and Legacies in an Age of Insecurities and Globalization*. Dublin, 2020.
- Glatz Ferenc: Történeti kultusz és történetírás. Reflexiók Szekfű száműzött Rákóczihoz. *Történelmi Szemle*, 1976. 1-2. szám., 64-101.
- Halász Hajnal - Katona Csaba -Ólmosi Zoltán: Ünnepélyes újratemetés - II. Rákóczi Ferenc és társai. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/unnepelyes_ujratemetes_ii_rakoczi_ferenc_es_tarsai (utolsó hozzáférés: 2021. 07.14.).
- Hites Sándor: Száműzetésbe születni. Mikes és a magyar irodalmi emigrációk. *Magyar Tudomány*, 143. (2012) 3:285-291.
- II. Rákóczi Ferenc emlékkiállítás. *Magyar Nemzet*, 66. (2003), 111. szám. május 14. 15.
- II. Rákóczi Ferenc: Vallomások, emlékiratok. Budapest, 1979.
- Ilyés Gábor: „Hazánk szentje, szabadság vezére”. II. Rákóczi Ferenc és az általa vezetett szabadságharc emlékjelei Boristól Rodostóig. Nyíregyháza, 2020.
- Jan Assmann: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában. Budapest, 2004.
- Kiss Márton: A Rákóczi-kultusz alakulásának száz éve (1920–2019). *Századvég*, 2021. 2:149-174.
- Magyar Külpolitikai Évkönyv 2009. Budapest, 2010.
- Márai Sándor: Csillag [1942]. In: Márai Sándor: Vasárnapi krónika. Gondolat, Budapest, 1991, 221–224.
- Mihalik Sándor: Kassai Rodostó. *Szép művészet*, 2. (1941), 4. 84-87.
- Misszilis levelek 1759-1761. In: Mikes Kelemen művei. Budapest, 1978. 36. levél.
- Országgyűlési Határozat, 2011. május 3. (Irományszám: H/3044). <https://www.parlament.hu/irom39/03044/03044.pdf> (utolsó hozzáférés: 2021. 07. 13).

- Pap Norbert: Magyarország és a Balkán - kapcsolati terek és helyek. Pécs, 2018.
- Péchy-Horváth Rezső: 1943 – Zrínyi Ilona emlékévk. Dunántúl, 33. (1943), 195:4. (aug. 29).
- Pierre Nora: Emlékezet és történelem között. Ford. K. Horváth Zsolt. Aetas, 1999.
- Rákóczi-ünnepség Medgyessyvel. Népszabadság, 61, (2003), 115. szám. május 19. 4. oldal
- Reményi Péter – Pap Norbert: Encounters Between Islam and Christianity: Mohács and Kosovo Polje. In: Gerry O'Reilly: Introduction: Approaching Sites of Memory. Places of Memory and Legacies in an Age of Insecurities and Globalization. Dublin, 2020. 285-305.
- Reisz T Csaba: II. Rákóczi Ferenc alakja Dudits Andor festőművész munkásságában. In: Rákóczi emlékkönyv. Szerk.: Bódvai András. Budaörs, 2020. 179-208.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2010.
- Wass Albert: Levél [1948]. In: Wass Albert: A bujdosó imája: Összegyűjtött versek. Püski, Budapest, 1998, 94-98.

Szalai Gábor¹

**A görög–török lakosságcsere és annak hatása
a csehszlovák–magyar lakosságcsere²
The Greco–Turkish Population Exchange and
its Effect on the Czechoslovak–Hungarian Population
Exchange**

ABSTRACT

In-Between Europe, a region of small nations stretching from Finland to Greece and from Czechia to Moldova has been characterized by ethnic variety, blending and fragmentation for centuries. Although peace treaties following World War I sought to reorganize the region towards nation states, the main reason for instability of this area was that the borders of nations and states did not coincide in many cases, so there was the risk that ethnic diversity of the population would shatter the frameworks of these states.

Therefore, in the first half of the 20th century, states in Central and Southeastern Europe having heterogeneous ethnic composition used the means of population exchange on several occasions. Their goal was to create an ethnically homogeneous state and, in many cases, to repatriate compatriots living as minorities. The efforts of these states were often supported or not opposed by the international community. Hence, in a number of cases, governments concluded agreements due to constraint, impingements against minorities and their disenfranchisement.

Among population exchanges based on similar principles the present study examines the antecedents (political, economic and social motivations behind the negotiations and the decision) and the implementation of the Greco-Turkish population exchange, as well as the impact of the agreement established by these two countries on the Czechoslovak-Hungarian population exchange. Besides, it wishes to highlight the similarities between them.

By means of this examination the study seeks answers to the following questions. To what extent had the Greco-Turkish population exchange agreement, the first one among this kind of treaties having a precedent character, turned out to be an example to follow later, i.e. to what extent had the consequences and edifications of the population exchange been taken into account, whether it had an impact on the establishment and effectuation of the Czechoslovak-Hungarian population exchange agreement? How had these two population exchanges contributed to the desired ethnic homogenization of the states concerned, and in particular of those proposing population exchange.

Keywords: population exchange, ethnic homogenization, Megali Idea (Great Idea), Beneš decrees

ABSZTRAKT

A Finnországtól Görögorszáig és Csehországtól Moldováig terjedő kisnemzeti régiót, Köztes-Európát évszázadok óta etnikai sokszínűség, kevertség és töredezettség jellemzi. Az első világháborút követő békék ugyan a nemzetállamiság irányába igyekeztek átrendezni a régiót, ám a térség instabilitásának legfőbb oka mégis az volt, hogy a nemzetek és az államok határai sok esetben nem estek egybe, így fennállt a veszélye annak, hogy a lakosság etnikai diverzitása szétfeszíti az egyes államok kereteit.

A 20. század első felében, Közép- és Délkelet-Európa heterogén etnikai összetételű államai emiatt több alkalommal is éltek a lakosságcsere eszközével. Céljuk az etnikailag homogén állam megteremtése, illetve sok esetben a kisebbségi sorban élő nemzetársak hazatelepítése volt. Ezen államok erőfeszítéseit sok esetben a nemzetközi közösség is támogatta, vagy nem ellenezte. Az egyezményeket így a kormányok több esetben kényszer, a kisebbségek elleni túlkapások és jogfosztó rendelkezések hatására kötötték meg. A hasonló elveken nyugvó lakosságcserek közül jelen tanulmány a görög–török lakosságcsere előzményeit (a tárgyalások és a döntés mögötti politikai, gazdasági és társadalmi motivációkat) és végrehajtását vizsgálja, illetve a két ország közötti megállapodás hatását a csehszlovák–magyar lakosságcsere, valamint a két lakosságcsere közötti hasonlóságokra kíván rámutatni.

A fenti vizsgálat segítségével a tanulmány az alábbi kérdésekre keresi a választ: Az első ilyen típusú és precedensértékű megállapodás, a görög–török lakosságcsere-egyezmény mennyiben bizonyult követendő példának a későbbiekben, azaz a lakosságcsere következményeit és tanulságait mennyiben vették figyelembe, volt-e hatása a csehszlovák–magyar lakosságcsere-megállapodás megszületésére és végrehajtására? A két vizsgált lakosságcsere mennyiben járult hozzá az érintett és legfőképpen a lakosságcserét indítványozó államok kívánt etnikai homogenizációjához?

Kulcsszavak: lakosságcsere, etnikai homogenizáció, Nagy Eszme (Megali Idea), Beneš-dekrétum

A görög–török lakosságcsere előzményei

Az 1830-ban függetlenné váló Görögország legfőbb célja a történelmi „Nagy-Görögország” létrehozása, a görögök (ortodox vallásúak) által lakott területek egyesítése (enószisz) volt. Az ország területe a függetlenség kivívását követően 1923-ig több alkalommal is változott, 1864-ben a Jón-szigetekkel, 1881-ben pedig Thesszáliával bővült. A Balkáni-háborúkat követően Kréta, Dél-Epirusz, Macedónia déli része és (a Dodekanézosz kivételével) az Égei-szigetek is az ország részévé váltak. Az 1919-es neuillyi béke Görögországnak ítélte Nyugat-Trákiát, az 1920-as sévres-i béke pedig Kelet-Trákiát és a Szmirna központú kis-ázsiai területeket. A görög–török háborút lezáró 1923-as lausanne-i döntés értelmében azonban a kelet-trákiái és kis-ázsiai területek végül visszakerültek Törökországhoz.³

A területi változások ellenére, mind Görögországban, mind Törökországban voltak nemzetiségek által lakott területek. A Görögországban élő törökök (mohamedánok) száma viszonylag alacsony, mintegy 400 ezer fő volt. Számukra a fent említett határváltozások jelentős hatással voltak. A legnagyobb számban Thesszália északi részén, különösen Macedóniában Szaloniki, Kozáni, Dráma, Széresz és Kavála környékén, illetve Nyugat-Trákiában éltek.

A törökországi görögök (ortodoxok) száma, az 1914-es török népszámlálás adatai szerint mintegy 1,8 millió fő volt, akik főként a tengerpartok mentén éltek. A legjelentősebb, mintegy másfél milliós csoport a nyugati partok mentén, Bursától Rodosz környékéig és a síkságokon élt. Trabzonban és környékén pedig mintegy 150-200 ezer főt írtak össze. A fenti területeken túl a belső központokban, Kappadókia görög falvaiban, valamint a nagyobb városokban, így Konstantinápolyban is jelentős számú görög (ortodox) lakosság élt.⁴

A kisebbségekkel kapcsolatos problémák azonban (bár inkább vallási, mint nemzetiségi különbségekről volt szó) nem ugyanolyan körülmények között jelentkeztek Görögországban, mint Törökországban, hiszen míg az előbbieket esetében csak néhány százezer békés polgár volt érintett, addig az utóbbi esetében közel 2 millióan. Míg Görögország a nemzettársai által lakott területek egyesítésére, addig a 19. századtól folyamatos területi veszteségeket elszenvedő és a területén élő nemzetiségekkel harcoló Oszmán Birodalom egy etnikailag homogén állam megteremtésére, az Oszmán Birodalom „eltörökösítésére” törekedett. A 20. század elejétől a török vezetők közül egyre többen támogatták azt az elképzelést, hogy az oszmán egységet a keresztényektől való „megszabadulás” révén kell helyreállítani.

Az Oszmán Birodalom 1914. május 18-án tett javaslatot a Kis-Ázsia nyugati partján és Trákiában élő görög és a görög fennhatóság alatt élő török kisebbség (makedóniai és epiroszi muzulmánok) önkéntes jellegű kicserélésére. A görög kormány azonban a tárgyalások és az egyezmény megkötésének feltételeként az 1913-ban kezdődő és 1914-ben intenzívvé váló, kis-ázsiai és trákiiai görögök erőszakos kitelepítésének és üldözésének azonnali leállítását szabta, valamint a kivándorlás önkéntességének tiszteletben tartását. Továbbá el kívánta érni, hogy a lakosságcsere által érintett görögök és törökök létszáma azonos legyen, illetve azt, hogy a lakosság cseréjét a két országban egyidejűleg hajtsák végre. A görög fél véleménye szerint ugyanis a két állam csak így tudja a területére érkező jelentős számú népesség letelepítésével járó problémákat megoldani. A török delegáció azonban elutasította a görög kormány érvét, mondván a lakosságcsere megvalósítása független kell legyen a kivándorlók számától.⁵

A kérdést vizsgálva nehéz eldönteni, hogy a török fél azért kezdte-e el a görög kisebbség üldözését, hogy tárgyalóasztalhoz kényszerítse a görög kormányt, így érve el a lakosságcsere-egyezmény megkötését, vagy a lakosságcsere ötlete csupán alkaléknak szolgált az üldözések fedezésére. A lakosságcsere javaslatokor ugyanis a Porta indítékainak többsége politikai és stratégiai, nem pedig humanitárius volt, ahogy azt

állították. A legfőbb törekvés a Birodalom területén élő görög kisebbségtől történő megszabadulás volt, melynek leghatékonyabb módja a politikai erőszak alkalmazása, nem pedig egy önkéntes lakosságcsere-egyezmény megkötése volt, melynek tárgyalásakor a görög fél akár saját feltételekkel is felléphet.

Görögország a határain túl élő görög kisebbség kérdésében nem számíthatott külső támogatásra. Korábbi szövetségesi támogatásának hiányában elviekben is ki volt zárva, hogy fegyverrel szerezzen érvényt álláspontjának. Mivel a görög kormány nem tudta megakadályozni a Porta törekvéseit a görögség kitelepítésével kapcsolatban, valamint hiábavalóak voltak az üldözések leállítására tett erőfeszítései is, így az oszmánok által támasztott feltételek elfogadása volt az egyetlen lehetőség, hogy a kis-ázsiai nemzettestvérek ne maradjanak magukra.

A makedóniai és epiroszi törökök, illetve a trákiai és kis-ázsiai görögök kicseréléséről szóló egyezmény megkötésére végül 1914 májusában került sor. A szerződés értelmében a lakosságcsere önkéntes jellegű, a vagyoni kérdéseket a két ország között pedig tárgyalásos úton rendezik. Az egyezmény végrehajtása az időközben kitört első világháború miatt lekerült a napirendről, azonban a görög kisebbség török hatóságok részéről történő üldözése tovább folyt (1915-ben a hatóságok közel félmillió görög lakost deportáltak a Birodalom belső területeire).⁶ A görög hadsereg 1922-es kis-ázsiai veresége pedig a Törökország nyugati részén élő görögök nagy részének elmenekülését eredményezte. Így 1922-re Törökország keresztény lakosságának kérdése elrendeződni látszott. A kérdés végleges rendezésére azonban 1923-ig kellett várni.

A görög–török lakosságcsere-egyezmény megszületése, végrehajtása és következményei

A nemzetiségi kérdés rendezésére az első világháború, illetve a török revíziós harcok lezárása után nyílt lehetőség. A török delegáció a béketárgyalások során továbbra is követelte a megmaradt keresztények Törökországból történő eltávolítását és a Görögországban tartózkodó mohamedánok hazatelepítését. Az 1923. július 24-én aláírt lausanne-i béke a törökök számára területileg kedvezőbb volt, az 1920-as sèvres-i békében görögöknek ítélt Kelet-Trákia Edirnével együtt visszakerült Törökországhoz, így a görög–török határ a Marica folyó lett és Törökország visszakapta Szmirna városát és annak környékét is.

A görög–török lakosságcsere-szerződés aláírására végül 1923. január 30-án, Lausanne-ban került sor. A kötelező érvényű egyezmény értelmében a görögországi törököknek és a törökországi görögöknek is el kellett hagynia addigi lakóhelyét és az „anyaországába” kellett költöznie. Mindkét állam területén egy-egy mentesített kategóriát határoztak meg: a konstantinápolyi, illetve az Imbrosz és Tenedosz szigetén élő görögök, másik oldalon pedig a nyugat-trákiai muzulmánok (törökök) maradhattak lakóhelyükön.⁷ Nyugat-Trákia három megyéjében (Xanthi, Rodopé, Komotini) így kb.

100 ezer muzulmán (a terület lakosságának mintegy 30%-a) mentesült a kitelepítés alól. Az egyezmény számtalan problémát vetett fel, melyek közül a legnagyobb a nyelvi akadályok leküzdése volt. A kitelepített kis-ázsiai ortodox keresztények között sokan török-ajkúak, míg a görögországi muzulmánok közül sokan görög-ajkúak voltak, nem beszélték annak az országnak a nyelvét, ahová betelepítették őket.⁸

A Balkán-háborúk és az 1925 között zajló kényszeremigráció (kivándorlás, kitelepítés) során 1.290.000 görög (ortodox) személy volt kénytelen elhagyni Törökországot (mintegy 1.100.000 az 1923-as lausanne-i szerződés előtt), míg a másik oldalon 480.000 török (muzulmán) kényszerült Görögország elhagyására (125.000 fő a lausanne-i egyezmény előtt).⁹ 1925-ös adatok szerint mintegy 200.000 görög nemzetiségű maradt Törökországban, ám számuk napjainkra 5000 fő körülire csökkent.¹⁰ A lausanne-i döntés óta Görögországot is több tízezer török hagyta el, így a Balkán-félsziget egyik leghomogénebb államává vált.

Általánosságban elmondható, hogy sem Görögország, sem Törökország esetében nem volt könnyű megtalálni azt a vidéket, ahol olyan feltételeket kaphattak volna az újonnan érkezők, amelyek közel hasonlóak ahhoz a tájhoz, ahonnan jöttek, hiszen a kitelepítés által érintettek között voltak hegyvidéki és alföldi emberek, illetve halászok is. A lakosságcsere által érintett népcsoportoknak az új lakóhely megfelelő környezetének kiválasztása földrajzi és demográfiai leltárt tett volna szükségessé, amely sok időt és gondosságot igényelt volna, ez azonban sem Görögország, sem Törökország esetében nem állt fenn.

A menekültek és kitelepítettek rövid idő alatt történő befogadása és letelepítése jelentős gazdasági, társadalmi és politikai problémákat okozott a görög kormány számára, hiszen az ország lakossága rövid idő alatt több mint egymillió fővel emelkedett. A törökök által kiürített ingatlanok az érkezők alig 40 százalékának voltak elegendőek. Egy olyan szegény nemzetre hárult az érkezők élelmezése és elhelyezése, amely katonai vereségtől és a kaotikus politikai események sorozatától szenvedett.¹¹ Tovább nehezítette a helyzetet, hogy az 1912 és 1925 között érkező menekültek és kitelepítettek között meglehetősen magas volt a nők, az özvegyek és az árvák aránya. Az újonnan érkezők között sokan az Oszmán Birodalom nagyvárosaiból származtak, fejlettebb gazdasági-kulturális színvonalhoz voltak szokva, többen tőkét, üzleti- és vállalkozói érzéket, gazdasági fejlődéshez szükséges dinamizmust is hoztak magukkal. Az újonnan érkezők között voltak olyan szakmát képviselő kézműves mesteremberek is, amely szakmák Görögországban ismeretlenek vagy alig ismertek voltak, például Bursa selyemfonói, valamint a központi és a keleti régió szőnyegkészítői.¹² Az áttelepített keresztények többsége azonban földműves volt, akiknek a száma Görögországban korábban nem volt túl magas, hiszen a görögök mindig is a tengert és a kereskedelmet részesítették előnyben és előszeretettel éltek a városokban. Macedónia medencéiben égető szükség is volt a földeket megművelő emberekre, hiszen a kitelepített törökök jelentős része földműves volt. Görögországnak így előnye szár-

mazott azokból a bevándorlókból, akik származási országukban a legjobb földműveseknek számítottak, és sokat tettek a szőlő, az olajbogyó, a füge és a gyapot termesztésének görögországi előmozdításáért.

Törökország esetében ugyan az újonnan érkezők száma egyharmada, egynegyede volt a görögországinak, és így a keresztények távozása bőséges teret hagyott a hazatelepített törökök számára, valamint a telepítési műveletet is rendezettebben és nem a menekülés közben hajtották végre, a dolgok mégis rosszabbul mentek, mint Görögországban. A kitelepítettek közül többen akarattal ellenére hagyták el a lakóhelyüket. Számos család nem kívánt egy romos, háború sújtotta országba átköltözni, és a törökországi körülmények, amelyek fogadták az érkezőket sem javítottak a helyzeten, a telepítések végrehajtásával megbízott adminisztráció pedig sok esetben alkalmatlannak bizonyult és nem tudott megbirkózni a feladattal. Számos esetben az újonnan érkezők eloszlása véletlenszerűen valósult meg, az érkező csoportok karavánjának célállomását gyakran megváltoztatták, a kijelölt településeken pedig semmilyen előkészület nem történt, így még 1924 őszén is több család várt a házkiutalásra. A helyzetet súlyosbította, hogy több településen kifosztották (még az ablakokat és az ajtókat is kibontották) vagy felgyújtották a keresztények elhagyott házeit, így azokba az újonnan érkezők nem költözhetek be így máshová kellett továbbküldeni őket. További nehézséget okozott, hogy mivel a keresztény lakosság távozása több település esetében is 18 hónappal a muszlimok megérkezése előtt történt, és ez idő alatt a kormány nem tett lépéseket az üres házak (többnyire törékeny szerkezetű fa- és földépítmények) karban- és fenntartására, így azok állapota folyamatosan romlott, sok pedig romossá vált és teljesen újjá kellett építeni. Az Európából érkező bevándorlók megérkezése előtt, több településen a kiürített lakások közül a legjobbakat, az elhagyott ingatlanokért felelős török adminisztráció hallgatólagos beleegyezésével gyakran olyan emberek foglalták el, akiknek ehhez nem volt joguk. Így a hazatelepített muszlimok nagy részének meg kellett elégedniük a rögtönzött szállásokkal.¹³

Szemben Görögországgal Törökország a lakosságcsereivel mind lakosságszámában (több mint egymillió fő), mind gazdasági potenciálban sokat veszített. A veszteség sokkal súlyosabb, ha figyelembe vesszük a távozó népcsoportok sajátosságait és gazdasági karakterét, hiszen a görögök kitelepítésével (és az örmények üldözésével) a társadalom gazdaságilag legfejlettebb rétege hagyta el az országot.¹⁴ A görögök Kis-Ázsia nyugati része iparának, mezőgazdaságának, valamint kereskedelmének legenergikusabb elemei voltak. Az Európából érkező muszlimok ugyan szorgalmasabbak és vállalkozó szelleműebbek voltak, mint a kis-ázsiai őshonos törökök, de nem tudták pótolni azt a szakértelmet és tudást, amely a görög családokkal együtt távozott az országból. A keresztények kivándorlásának következményei hamar és élesen érezhetővé váltak és hamar nyilvánvalóvá vált az ipari hanyatlás. A selyemgyárak száma a háború előtti 42-ről 23-ra, a munkások száma 3500-ról 1000-re, a nyers selyem (selyemhernyógubó) termelése 2.800.000 kilóról 850.000 kilóra csökkent. Kilikiában, Adanában és Tarsusban a szőnyeggyártás 50-60 000 keresztény

kezében volt, ami a keresztényekkel együtt eltűnt. Figyelemre méltó az is, hogy a gabonafélék exportja, amely a háború előtt Szmírnában 35 000 tonnát tett ki, 1923-ban teljesen megszűnt, és csaknem ezzel egyenlő import váltotta fel.¹⁵ A görög és örmény kereskedők távozása pedig teljesen felborította az ország gazdasági szerkezetét. Törökország tehát a keresztények elűzésével ugyan csaknem megvalósította a nemzeti egységet, a homogén nemzetállamot de ez az egység sokba került: az ajánlott gyógymód majdnem megölte a beteget.

A csehszlovák–magyar lakosságcsere előzményei

Csehszlovákia és Magyarország között a terület és a népesség kérdésének rendezetlensége Trianonig, illetve a müncheni konferenciáig nyúlik vissza. Az 1938. szeptember 29-én aláírt müncheni egyezmény pótvjegyzőkönyve úgy rendelkezett, hogy a magyar és a csehszlovák kormánynak három hónapon belül szükséges megegyeznie a magyar kisebbséggel kapcsolatos vitás kérdésekben. A magyar-csehszlovák tárgyalások 1938. október 9-én kezdődtek meg Komáromban.¹⁶ Az egyeztetések során a csehszlovák fél felvetette a lakosságcserét. Miután a két államnak nem sikerült megállapodnia német-olasz döntőbíráskodásra került sor. Az 1938. november 2-án Bécsben meghozott határozat (első bécsi döntés) értelmében 11.927 km²-nyi terület került vissza Magyarországhoz 1 millió 40 ezer főnyi lakossággal, melyből az 1938-as magyar népszámlálás szerint a lakosság 84%-a, az 1930-as csehszlovák népszámlálás szerint 59%-a volt magyar nemzetiségű. Mindkét országban maradtak tehát kisebbségi területek: Pozsony és Nyitra környékén mintegy 60.000 magyar élt, míg Magyarországon közel 200.000 szlovák.¹⁷

Beneš, Csehszlovákia elnöke már a müncheni döntés előtt lemondott, Angliába távozott és néhány politikustársával megalakította az emigráns csehszlovák kormányt, ahol 1941-ben arra a következtetésre jutott, hogy „az újjászülető Csehszlovákia jövőjének záloga a nem szláv kisebbségektől való megszabadulás”.¹⁸ 1943 decemberében a háború utáni Közép-Európa helyzetéről Moszkvában tárgyalva ismét hivatalosan is vázolta a homogén szláv „nemzetállamra” vonatkozó elképzeléseit. A csehszlovák külpolitikai tervezésben ugyanis fontos helyet foglalt el már a második világháború alatt az a felismerés, amely szerint a kelet-közép-európai térségben a Szovjetunióval, mint meghatározó nagyhatalmi tényezővel kell számolni, akinek hozzájárulása nélkül a térségben semmilyen nagy jelentőségű döntés nem születhet.¹⁹

Beneš a világháború befejezését követően Moszkván keresztül, 1945. április 3-án tért vissza Csehszlovákiába, mely azt eredményezte, hogy az új kormányprogram kidolgozásában és fő irányának meghatározásában a Klement Gottwald vezette moszkvai kommunista emigráció is döntő szerepet játszott.²⁰ Beneš az 1945. április 5-én Kassán nyilvánosságra hozott kormányprogramjában egyértelművé tette, hogy a magyar nemzetiségű lakosság nagy részét a kollektív bűnösség elve alapján hontalanságra kívánják ítélni. A kormányprogram kisebbségekre vonatkozó részei célul tűzték ki a homogén

csehszlovák állam megvalósítását. Megállapították, hogy a német és a magyar kisebbség a köztársaság ellen irányuló külső hódítás eszköze volt. Közülük ezért csak azokat illette meg az állampolgársághoz való jog, akik egyrészt 1938 előtt is állampolgárok, másrészt „antifasiszták” voltak. Így ezen elvek alapján érvénytelenítették a német és magyar nemzetiségű lakosság többségének állampolgári jogait, akik így külföldi állampolgároknak számítottak és gyakorlatilag illegálisan tartózkodtak Csehszlovákia területén. A kormányprogram gyakorlati végrehajtását a Beneš által kiadott elnöki dekrétumok szabályozták.²¹ Az 1945. augusztus 2-án megjelent 33. számú elnöki rendelet a magyarokat és a németeket kollektíven megfosztotta állampolgárságuktól, melyből hátrányok egész sora (nyugdíjak megvonása, az egészségügyi ellátásból való kizárás stb.) következett. Mindeközben megkezdődtek az országon belüli belső telepítések, illetve a nemkívánatos személyek országból történő kitoloncolása.

Az egyoldalú kitelepítés ellen felszólalva Arthur Schoenfeld, a budapesti amerikai misszió politikai vezetője június 12-én kiadott jegyzékében leszögezte, hogy az Egyesült Államok „nem tekinti igazolhatónak egy kisebbséget alkotó etnikai csoport minden tagjának állam elleni bűncselekmény elkövetőjeként való kezelését és etnikai hovatarozása miatt egy területről való elüldözését.” Álláspontja alapján a kisebbségek csak „fokozatosan”, „a nemzetközi jog elveit figyelembe véve” telepíthetők ki, és „egyetlen nemzet sem engedheti meg magának, hogy nemzetközi jóváhagyás, illetve megállapodás nélkül emberek nagy csoportjainak áttelepítéséhez fogjon”.²² Az amerikai álláspontot ismerve Gyöngyösi János külügyminiszter július elsején, Békéscsabán tartott beszédében nyíltan és élesen bírálta a csehszlovák politikát. Kijelentette, a magyar kormány soha „népcserét vagy kitelepítést nem kezdeményezne, ahhoz csakis nemzetközi megállapodás alapján járulna hozzá”. Azoknak a szlovákoknak az útjába azonban, akik önként távozni akarnak „a magyar kormány semmi akadályt nem gördít”.²³

Az országban élő magyarok és a németek kitelepítésének engedélyezését végül a csehszlovák kormány július 3-án jegyzékben kérte a szövetséges nagyhatalmaktól. A nagyhatalmak az 1945. július 17. és augusztus 2. közötti potsdami konferencián vitatták meg az ügyet. A több mint 3 milliós németység kitelepítését elfogadták, a magyarokét azonban – főleg az USA határozottan elutasító álláspontjának köszönhetően – elvetették. A csehszlovákiai magyarok nagy tömegeinek egyoldalú kitelepítése átmenetileg tehát lekerült a napirendről.

A potsdami konferencián született döntés következtében a magyarok egyoldalú kitelepítésének tervét felváltotta a lakosságcsere addig kevésbé hangoztatott terve. 1945 októberében Beneš már úgy nyilatkozott, hogy a magyar kérdés megoldása nem kitelepítés, hanem inkább a lakosság kicserélése alapján történhet.²⁴ A csehszlovák politikusok a lakosságcserevel kapcsolatos terveiket első alkalommal 1945. szeptember 3-án ismertették Gyöngyösi Jánossal. Dalibor Milos Krno által vázolt terv szerint első lépésben a csehszlovákiai magyarok és a magyarországi szlovákok cseréje történne meg, amit követne a magyarság fennmaradó részének áttelepítése.

Válaszában Gyöngyösi a kitelepítés és a népcseré elöl is elzárkózott. Kijelentette, hogy Magyarország még az utóbbit is csak akkor fogadja el, ha erre „nemzetközi döntés kényszeríti”, illetve utalt rá, hogy a 600 ezer csehszlovákiai magyarral nem lehet 60 ezer magyarországi szlovákot „párba állítani”. Vagyis a népcseré csak igen kis mértékben járulna hozzá a homogén csehszlovák nemzetállam kialakulásához, kivéve, ha a népcseré egyszersem „földcserét” is jelentene. Ha „Szlovákia – mint fogalmazott – a magyaroktól meg kíván szabadulni, akkor csupán a határt kell megfelelően kiigazítani, és nincs szükség a lakosok százezreinek kimozdítására”.²⁵

A csehszlovák és a magyar álláspont tehát összeegyeztethetetlen volt. A magyarok elleni megtorlások viszont folytatódtak és megkezdődött az állampolgárságtól megfosztott mintegy 10 ezer magyar cseh és morva területre történő áttelepítése. A nyomásgyakorlás hatására a lakosságcserevel kapcsolatos tárgyalások végül december 3-án, Prágában kezdődtek meg, de az álláspontok annyira távol álltak egymástól, hogy a tárgyalások december 6-án megszakadtak.

Miután a nagyhatalmak a két ország megegyezését tartották kívánatosnak a két állam delegáltjai ismét tárgyalóasztalhoz ültek és a megállapodás végül 1946. február 27-én megszületett. Az elfogadott egyezmény az addig kikristályosodott álláspontoknak megfelelően csak a lakosságcserevel foglalkozott. A magyarországi szlovákok önként jelentkezhetek, ingóságaikat magukkal viheték, és hátrahagyott ingatlanjaikért kártalanításban részesültek. Ugyanez vonatkozott a magyarokra is azzal a különbséggel, hogy őket az áttelepítésre úgy jelölték ki. A kitelepítendő magyarok kijelölése azonban a csehszlovák kormány kizárólagos jogává vált.²⁶

A csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény végrehajtása és következményei

Az egyezmény értelmében felállított Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB) 1946. március 4-én kezdte meg működését Magyarországon. A remélt százezrek helyett azonban csak 59.774 szlovák kitelepülővel lehetett számolni.²⁷ Az áttelepülésre jelentkező szlovákok alacsony száma óriási csalódást okozott Prágában és Pozsonyban. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a homogén csehszlovák nemzetállam megteremtéséhez a lakosságcsere távolról sem lesz elegendő. A csehszlovák kormány ezért fenntartotta a magyarok egy részének egyoldalú kitelepítésére vonatkozó tervét, illetve a magyarok más részének erőszakkal történő reszlovákizálását (asszimilálását).²⁸ 1946 nyarán tehát a szlovákiai magyarokra két jövő várt: Magyarországra történő áttelepülés vagy Csehszlovákiában maradva magyarságuk kényszerű feladása. A szlovákiai magyarok emiatt nagy várakozással tekintettek a párizsi békekonferenciára, melytől a magyarellenes csehszlovák politika módosításának a kikényszerítését, és sorsuk jobbra fordulását várták.

Az 1946. július 29-én kezdődő békekonferencián a csehszlovák fél javaslatot nyújtott be, mely szerint 200.000 magyart szeretnének a lakosságcsere-egyezmény keretén túl kitelepíteni, melyhez kérték a békekonferencia támogatását. Magyarország a 200 ezer magyar egyoldalú kitelepítésére adott válaszában jelezte, hogy a 200 ezer fő kitelepítésével Csehszlovákia korántsem válna homogén nemzetállammá. Az országban maradó további 400 ezer magyar csehszlovák hatóságok általi „reszlovakizálása” pedig minden nemzetközi norma szerint elfogadhatatlan. Végül utalt arra, hogy 200 ezer fő átvétele elviselhetetlen gazdasági terhet jelentene Magyarországra számára.²⁹ A békekonferencia ülésein tehát ismét egyfajta számháború alakult ki a csehszlovákiai magyarok és a magyarországi szlovákok számát illetően. Míg a csehszlovák fél a magyar kisebbségi lakosok számát 500 ezer, a szlovákokét pedig 450 ezer főben adta meg, addig a magyar delegáció 650 ezer, illetve 104 ezer főre hivatkozott. A csehszlovák indítványt, 200 ezer magyar egyoldalú kitelepítését az angolszász államok nem támogatták. A tárgyalások során több alkalommal is felmerült, hogy a magyarok kitelepítését a két ország közötti területcserével, illetve Magyarország számára történő területátengedéssel kellene egybekötni. A javaslatot a csehszlovák fél elvetette. Az álláspontok tehát nagyon távol álltak egymástól, a magyarok számára a kitelepítés, a csehszlovákok számára a határmódosítás volt elfogadhatatlan. Miután az angolszász államok képviselői a pozsonyi hídfő és a csehszlovákiai magyarok kérdését együtt kívánták tárgyalni és kezelni, így a csehszlovák delegáció számolt azzal, hogy ha az egyoldalú áttelepítésre vonatkozó indítványát fenntartja akkor az angolszász hatalmak és szövetségeseik nem fogják megszavazni a Pozsonnyal szembeni három falu átengedését sem. A csehszlovák fél ezt mérlegelve visszavonta az áttelepítésre vonatkozó indítványát, és elfogadta azt a kompromisszumos javaslatot, amit az új-zélandi küldött Desmond Patrick Costello terjesztett elő, mely szerint Magyarország tárgyalásokba fog bocsátkozni Csehszlovákiával abból a célból, hogy rendezze a Csehszlovákiában lakóhellyel bíró azon magyarok ügyét, akiket a lakosságcsere-egyezmény értelmében nem fognak Magyarországra áttelepíteni. Abban az esetben pedig, ha a békeszerződés életbe lépésétől számított hat hónapon belül nem jönne létre megegyezés, Csehszlovákiának joga lesz a kérdést a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjeszteni, és a végleges megoldás érdekében a Tanács segítségét kérni. A Magyar Területi és Politikai Bizottság végül az október 3-i ülésén ezt a formulát fogadta el egyhangúlag és ez a szöveg került be a magyar békeszerződés II. részének 5. cikkelyébe. A párizsi békeszerződés aláírására így végül 1947. február 10-én került sor.³⁰

A békeszerződés pontjai kiábrándítólag hatottak a csehszlovák politikusokra, hiszen a magyarok kitelepítését illető remények és tervek nem váltak valóra. A prágai kormány ezért úgy döntött, hogy felújítja a magyarok 1945 végén megkezdett, a lakosságcsere-tárgyalások miatt leállított cseh és morva területekre történő deportálá-

sát. A kormány úgy gondolta, hogy ezzel ugyanazt az eredményt érheti el, mint korábban: a határ menti magyar többségű területek fellazítását. A deportálások november 19-én hajnalban kezdődtek. Az akció összesen 393 községet érintett, főleg a galántai, párkányi, lévai, érsekújvári és zselizi járásokban. A deportáltak száma meghaladta a 40 ezret. A deportálások Magyarországon megdöbbenést váltottak ki, hiszen a csehszlovák kormány ezzel nyíltan megszegte a lakosságcsere-egyezményben vállalt kötelezettségét. A magyar kormány tiltakozó jegyzéket nyújtott át Prágában, valamint a nagyhatalmaknál is panaszt emelt. A tiltakozásokra a csehszlovák kormány nem reagált, így a magyar kormány 1946. december 16-án megszakította a lakosságcsere lebonyolításának előkészületeit.³¹

A külföldi kormányok tiltakozásai miatt a csehszlovák kormány 1947. február 25-én leállította a szlovákiai magyarok deportálását, mely lehetővé tette a magyar-csehszlovák tárgyalások újramegzárását. A megbeszélések 1947. március 2-7 között kerültek sor Prágában. Az álláspontok különbözősége ellenére március 23-án alacsonyabb szinten folytatódtak a tárgyalások Pozsonyban, ahol a magyar küldöttség beleegyezett a lakosságcsere egyhetes „próbaidőre” történő megkezdésébe, függetlenül a deportáltak jövőjének és más függőben lévő kérdéseknek a rendezésétől. Az első vonatok április 11-én indultak el. Az egy hét lejártával a lakosságcsere újabb egy hétre meghosszabbították, és ez így zajlott egész évben, sőt rövid téli szünet után 1948-ban is. A különböző források a kitelepített magyarok számát 90 és 77 ezer, míg az áttelepítésre jelentkező szlovákokét 73 és 60 ezer fő közé teszik.³²

A lakosságcsere megkezdését és a kitelepítésre jelentkezett szlovákok Magyarországon hagyott ingatlanainak számbavételét követően a magyar kormány számára nyilvánvalóvá vált, hogy a kitelepítendő felvidéki magyarok számára nem lesznek elegendők az áttelepülő szlovák nemzetiségű magyar állampolgárok ingatlanai. A magyar államnak emiatt nem volt más választása, mint igénybe venni a kitelepítendő dél-dunántúli németek (svábok) ingatlanait, így a legtöbb felvidéki család a régió három megyéjébe érkezett.

Aránytalanul sokan voltak a felvidéki kitelepítettek között értelmiségiek, magasabb iskolázott hivatalnokok és közalkalmazottak. A parasztság köréből is a tehetősebb, magasabb színvonalon gazdálkodó réteg kényszerült elsősorban távozásra.

A telepítési jegyzőkönyvek áttekintése és a lakosságcsereben résztvevőkkel készített interjúk alapján megállapítható, hogy a telepítések során a legnagyobb nehézséget a rokoni kapcsolatok, az azonos községből érkezők összetartozásának figyelembevétele okozta. Több település esetében is csekély számú elhelyezési lehetőség adódott, így a rokoni, vallási és községi összetartozás érvényesítése lehetetlennek bizonyult. Több település esetében is előfordult, hogy egy-egy felvidéki községből érkezetteket 8-10 magyarországi településen helyezték el, valamint egy-egy településre 10-15 felvidéki településről érkeztek családok, ami szinte minden település esetében azt eredményezte, hogy az érkező családtagok gyakran egymástól több száz kilométerre kerültek. Szintén problémát okozott, hogy

a Dél-Dunántúlra telepített református felvidékiek többségét katolikus falvakba költöztették, ahol nem volt meg az egyházi infrastruktúra (templom, oktatási intézmény, temető). A telepítési jegyzőkönyvek alapján megállapítható, hogy a kitelepítés egy-egy településről és a betelepítés egy-egy településre több ütemben történt, sok esetben több mint egy évig tartott, ami szintén a rokon, ismerősi kapcsolatok megszakadását eredményezte. Mindezen tényezők ahhoz vezettek, hogy az identitás, anyanyelv, kulturális örökség hiába tette volna lehetővé a zökkenőmentes beilleszkedést, az első generációé mégis tragikusan sikertelen volt. Elvándoroltak, bíztak a hazaköltözésben és emiatt nem nézték jó szemmel a fiatalok nem felvidékiekkel kötendő házasságát. Számos településen emiatt korán megkezdődött az országon belüli elvándorlás, így több településen ma már egyetlen felvidéki család sem él. Az elköltözés oka a legtöbb esetben a család egyesítés, a munkahely keresés, illetve az egykori szülőföldre közelebb, az északi határ mellé költözés volt. A beilleszkedési nehézségek legfőbb okai tehát a következők voltak: idegen környezet, felekezeti különbség, gazdálkodási nehézség, paraszti tulajdon visszaszorítása, szétszórtság, közösségi kohézió hiánya. A gazdálkodási nehézséget az jelentette, hogy a Csallóközéből érkező gazdák sok esetben nem tudták a dél-dunántúli dombsági területeken a magukkal hozott eszközeiket használni, illetve iparosként nem találtak megélhetést a falusi környezetben. Az 1948 után történt gazdasági fordulat, a magántulajdon háttérbe szorítása szintén hátrányosan érintette a felvidéki gazdákat, sokakat közülük kuláknak nyilvánítottak vagy a TSZ-ekbe kényszerítették. A fiatalabb nemzedék gondjait pedig az jelentette, hogy a háború után Csehszlovákiában bezárták a magyar iskolákat, emiatt a tanítás évekig szünetelt, amely nehezen behozható hátrányt okozott a felvidéki diákok számára és velük, a hiányos tudással rendelkező gyerekekkel szervezeten senki sem foglalkozott.

A csehszlovák-magyar lakosságcsere, szemben a görög-török lakosságcserevel, Szlovákia esetében nem eredményezett etnikai homogenizációt, hiszen a határmenti sávban, a 2011-es népszámlálás adatai szerint 458.467³³ magyar él. Ezzel szemben Magyarország esetében a lakosságcsere és a német nemzetiségűek egy részének kitelepítése tovább fokozta a homogenizációt.

Összefüggések

A görög-török, valamint a csehszlovák-magyar lakosságcsere előzményeiben, végrehajtásában és következményeiben több párhuzam is megfigyelhető. A lakosságcserekhez vezető tárgyalások során a görög és a magyar álláspont között számos hasonlóságot fedezhetünk fel. Mindkét ország elutasította a lakosságcserét, melynek háttérében, számos más tényező mellett az állt, hogy a lakosságcsere végrehajtásával megszűnt volna a területi követeléseket megalapozó, etnicitáson alapuló érv, mely a határon túl élő kisebbségi lakosok jelenlétére hivatkozott. A csehszlovák-magyar tárgyalásokon a magyar fél több alkalommal is javasolta az „embert földdel” kon-

cepciót, azaz Magyarországot határát valamelyest északabbra áthelyezni, hiszen a magyarok Szlovákiában jórészt a déli határ mentén, tömör tömbökben éltek. Az előzményeket illetően a másik szembevetendő hasonlóság, hogy a lakosságcsere-tárgyalások során a feltételeket diktálni próbáló fél (a török, illetve a csehszlovák) a várt eredmény kicsikarása érdekében ütkártyaként használta a nemzetiségek üldözését és egyoldalú kitelepítését, ezzel bírva rá a másik felet a tárgyalásokra. Mindkét állam az üldözéseket és a hátrányos megkülönböztetéseket azzal indokolta, hogy a kisebbségi lakosok elárulták az országot, üdvözltek a „megszálló” ellenséges katonaságot.

A lakosságcserek végrehajtását és következményeit illetően is számos hasonlóságot találhatunk. Míg Görögország és Magyarország demográfiai, társadalmi és gazdasági értelemben „nyert” a lakosságcserekkel, addig a cseh és a török fél vesztett azzal. Az előbbi két ország esetében a veszteség a kisebbségi helyzetben élő családok szenvedésében és meghurcoltatásában jelentkezett. Az otthonukból kimozdított családok mind a négy ország esetében nehezen tudtak új lakóhelyükön beilleszkedni, melynek oka a korábbtól eltérő földrajzi környezet, a korábbi megélhetési lehetőségek megszűnése és az eltérő gazdasági rendszerbe és társadalmi munkamegosztásba történő integráció nehézsége volt.

A két lakosságcsere diplomáciai összefüggéseire is számos példát találhatunk. Egyrészt a különböző diplomáciai jelentések és tárgyalási jegyzőkönyvek áttekintése alapján megállapítható, hogy Nagy-Britannia a Görögország és Törökország között született egyezményt egyértelműen pozitívan értékelte. Ugy vélem Beneš és politikustársai az angliai emigráció alatt minden bizonnyal találkozhattak ezzel az elképzeléssel, hiszen itt fogalmazták meg későbbi politikájuk koncepcióját. Másrészt a második világháborút követően a csehszlovák-magyar kérdés tárgyalásánál, a résztvevő államok küldöttei több alkalommal is hivatkoztak a görög-török lakosságcsere példájára. A párizsi békekonferencián, a magyar-csehszlovák kérdéssel foglalkozó bizottságban a lakosságcsere-egyezmény kérdése számos alkalommal előkerült. Samuel Hood angol küldött a kérdés kapcsán a görög-török lakosságcsere, mint lehetséges megoldásra hivatkozott. Megértését fejezte ki ugyan Csehszlovákia törekvése iránt, hogy véglegesen rendezze a magyar kisebbség problémájának kérdését, de határozottan elutasította az erőszakos kitelepítés lehetőségének békeszerződésbe foglalását. Felhívta a figyelmet arra, hogy a görög-török egyezmény a két kormány egyeztetése alapján jött létre, míg a tárgyalt esetben a magyar kormány ellenzi a lakosságcserét.³⁴ Vladimír Clementis csehszlovák külügyi államtitkár, a Bizottság előtt tartott beszédében szintén hivatkozott a görög-török egyezményre: „Tudjuk, hogy az áttelepítés, a 'transzfer' szó nem hangzik rokonszenvesnek sem az önök, sem a mi fülünknek, de cáfolhatatlan tény marad, hogy ezen az alapon oldották meg véglegesen és tartósan például a törökországi görög kisebbség problémáját.”³⁵ Jan Masaryk külügyminiszter 1946

augusztusában a Populaire-nek szintén úgy nyilatkozott, hogy a lakosságcsere csehszlovák gondolata a görög–török lakosságcsereére vezethető vissza.³⁶

Jegyzetek/Notes

¹ Szalai Gábor, tudományos segédmunkatárs: Pécsi Tudományegyetem, Szentágotthai János Kutatóközpont, Történeti és Politikai Földrajzi Kutatási Centrum, PhD-hallgató: PTE Földtudományok Doktori Iskola, aszalaigabor@gmail.com

² Jelen tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3-II kódszámú Új Nemzeti Kiválósági Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

³ Pándi Lajos (1995): *Köztes-Európa 1763-1993. Térképgyűjtemény*. Osiris-Századvég, Budapest, 706-707. o.

⁴ Armenian Activities in the Archive Documents 1914-1918, Volume I.

https://web.archive.org/web/20111007185405/https://www.tsk.tr/8_TARIHTEN_KESITLER/8_1_Ermeni_Sorunu/konular/ermeni_faaliyetleri_pdf/Arsiv_Belgeleriyile_Ermeni_Faaliyetleri_Cilt_1.pdf 629-630. o.

⁵ Balogh Ádám (2002a): *Lakosságcsere Görögország és Törökország között 1914-ben. Világtörténet*. 2002/1. tavasz-nyár. 39-41. o.

⁶ Uo. 43-44. o.

⁷ League of Nations. Treaty Series. Publication of Treaties and International Engagements Registered with the Secretariat of the League of Nations. Convention concerning the Exchange of Greek and Turkish Populations and Protocol, signed at Lausanne, January 30, 1923. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%2032/v32.pdf> 75-87. o.

⁸ Balogh Ádám (2013): *Fejezetek Görögország újkori történetéből – A szabadságharctól napjainkig*. Magyarországi Görögök Kulturális Egyesülete – Csongrád Megyei Helyi Csoport, Szeged, 75-77. o.

⁹ Balogh Ádám (2002): i.m. 44. o.

¹⁰ <http://hri.org/news/greek/apeen/2006/06-07-02.apeen.html#03>

¹¹ Raoul Blanchard (1925): *The Exchange of Populations between Greece and Turkey*. Geographical Review, Vol. 15, No. 3, 452-453. o.

¹² Balogh Ádám (2013): i.m. 77. o.

¹³ Raoul Blanchard (1925): i.m. 453-454. o.

¹⁴ Balogh Ádám (2002b): *Az 1930-as görög–török barátsági és semlegességi szerződés*. Documenta Historica 54. JATEPress, Szeged, 15. o.

¹⁵ Raoul Blanchard (1925): i.m. 455-456. o.

¹⁶ Gulyás László (2016): *A Horthy-korszak külpolitikája 4. kötet: A revíziós sikerek 1. A Felvidék és Kárpátalja visszatérése 1937-1939*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 133-154 o.

¹⁷ Sallai Gergely (2002): *Az első bécsi döntés*. Osiris Kiadó, Budapest, 146. o.

- ¹⁸ Janics Kálmán (1980): A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, München, 60. o.
- ¹⁹ Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 318-331. o.
- ²⁰ Szarka László (2007): A csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolását célzó dekrétumok és rendeletek. In. Popély Árpád – Štefan Šutaj – Szarka László (szerk.): Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 10. o.
- ²¹ Štefan Šutaj (2007) A magyar kisebbség Csehszlovákia világháború utáni politikájában. In. Popély Árpád – Štefan Šutaj – Szarka László (szerk.): Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 43-44. o.
- ²² Romsics Ignác (2006): Az 1947-es párizsi békeszerződés. Osiris Kiadó, Budapest, 103. o.
- ²³ A csehszlovákiai magyarok ügye nemzetközi kérdéssé lett. Gyöngyösi külügyminiszter beszéde Békéscsabán. Szabad Nép, 1945. július 4, III. évfolyam, 81. szám, 1. o.
- ²⁴ Romsics Ignác (2006): i.m. 92-93. o.
- ²⁵ G. Vass István (2005): Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1945. november 15. – 1946. február 4. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 177-178. o.
- ²⁶ Egyezmény Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában, Budapest, 1946. február 27. In. Popély Árpád – Štefan Šutaj – Szarka László (szerk.): Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 233-234. o.; Vadkerty Katalin (2007): A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéről. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 218-223 o.
- ²⁷ Kugler József (2000): Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön 1944-1948. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 47-74. old.
- ²⁸ Tóth Ágnes (1993): Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 160-161. o.
- ²⁹ Romsics (2006): i.m. 212. o.
- ³⁰ Krno (1992): 80-83. o.
- ³¹ Janics (1980): i.m. 228-232. o.
- ³² Vadkerty (2007): i.m. 303-304. o; illetve: Szabó A. Ferenc (1998): Egymillióval kevesebben... Emberveszteségek, népesedési tendenciák, és népesedéspolitika Magyarországon (1941–1960). Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Budapest, 78. o
- ³³ <http://portal.statistics.sk/files/table-10.pdf>
- ³⁴ Fülöp Mihály (1994): A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 175-176. o.
- ³⁵ Krno, Daribo M. (1992): i.m. 61. o.
- ³⁶ MTI hírachívum 1945-1949. 1946. 08. 16., 44 – www.archiv1945-1949.mti.hu

Felhasznált irodalom/References

- Armenian Activities in the Archive Documents 1914-1918, Volume I.
https://web.archive.org/web/20111007185405/https://www.tsk.tr/8_TARIHTEN_KESITLER/8_1_Ermeni_Sorunu/konular/ermeni_faaliyetleri_pdf/Arsiv_Belgele-riyle_Ermeni_Faaliyetleri_Cilt_1.pdf
- Balogh Ádám (2002a): Lakosságcsere Görögország és Törökország között 1914-ben. *Világtörténet*. 2002/1. tavasz–nyár. 37-46. o.
- Balogh Ádám (2002b): Az 1930-as görög–török barátsági és semlegességi szerződés. *Documenta Historica* 54. JATEPress, Szeged, 35. o.
- Balogh Ádám (2013): Fejezetek Görögország újkori történetéből – A szabadságharcról napjainkig. Magyarországi Görögök Kulturális Egyesülete – Csongrád Megyei Helyi Csoport, Szeged, 188. o.
- Egyezmény Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában, Budapest, 1946. február 27. In: Popély Árpád – Štefan Šutaj – Szarka László (szerk.): *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 232-240. o.
- Fülöp Mihály (1994): A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 237 o.
- G. Vass István (2005): Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1945. november 15. – 1946. február 4. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 739 o.
- Gulyás László (2008): *Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 504. o.
- Gulyás László (2016): *A Horthy-korszak külpolitikája* 4. kötet: *A revíziós sikerek* 1. A Felvidék és Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 249 o.
- Janics Kálmán (1980): *A hontalanság éve*. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945-1948. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, München, 321. o.
- Kugler József (2000): *Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön 1944-1948*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 260 o.
- Krno, Daribo M. (1992): *A békéről tárgyaltunk Magyarországgal*. Rákóczi Szövetség, Budapest, 150 o.
- League of Nations. Treaty Series. Publication of Treaties and International Engagements Registered with the Secretariat of the League of Nations. Convention concerning the Exchange of Greek and Turkish Populations and Protocol, signed at Lausanne, January 30, 1923.
<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%2032/v32.pdf> 75-87. o.
- Pándi Lajos (1995): *Köztes-Európa 1763-1993. Térképgyűjtemény*. Osiris-Századvég, Budapest, 798 o.
- Raoul Blanchard (1925): *The Exchange of Populations between Greece and Turkey*. *Geographical Review*, Vol. 15, No. 3, 449-456. o.
- Romsics Ignác (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Osiris Kiadó, Budapest, 279. o.
- Sallai Gergely (2002): *Az első bécsi döntés*. Osiris Kiadó, Budapest, 296. o.

- Štefan Šutaj (2007) A magyar kisebbség Csehszlovákia világháború utáni politikájában. In. Popély Árpád – Štefan Šutaj – Szarka László (szerk.): Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 35-47. o.
- Szabó A. Ferenc (1998): Egymillióval kevesebben... Emberveszteségek, népesedési tendenciák, és népesedéspolitika Magyarországon (1941-1960). Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Budapest, 234 old.
- Szarka László (2007): A csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolását célzó dekrétumok és rendeletek. In. Popély Árpád – Štefan Šutaj – Szarka László (szerk.): Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 7-33. o.
- Tóth Ágnes (1993): Telepitések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 219 o.
- Vadkerty Katalin (2007): A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéről. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 231 o.

Bózsó Péter Tamás¹

Izrael és a Kelet-Mediterrán gázvagyron Israel and the East-Mediterranean gas reserves

ABSTRACT

Gas fields with significant reserves discovered in the Eastern Mediterranean have transformed the geopolitics of the Levant Basin, changing Israel's former isolation, its "energy island" policy. Events have accelerated especially since 2020, when the Jewish state began exporting gas to Egypt, even though it had previously imported it from there. The goal of Israeli exports is to liquefy its gas in the Arab country and thus reaching even more distant markets via gas tankers. The beginning of the exploration of gas fields was marked by rivalry, especially in determining the borders of the maritime exclusive economic zones. Israel, Egypt and Cyprus, which already had explored exploitable gas assets, have successfully agreed on borders, because of the high-cost construction of extraction infrastructure, as they had something to lose. Israel still has a border dispute with Lebanon, which is more to blame for the domestic political tensions in the Arab country. Economic incentives for the exploitation of gas fields appear to be driving the countries of the region towards co-operation, as indicated by the establishment of the Eastern Mediterranean Gas Forum. The situation following Russia's invasion of Ukraine, in which the EU is seeking urgent alternatives to replace Russian gas imports, could give a political impetus to the construction of a gas pipeline connecting the region to European markets. Given the high economic risks, the Israeli state does not really want to be directly involved in this project.

Keynotes: East Mediterranean, geopolitics, Israel, LNG, natural gas

ABSZTRAKT

A Földközi-tenger keleti medencéjében felfedezett jelentős tartalékokkal rendelkező gázmezők átalakították a Kelet-Mediterrán térség geopolitikáját, megváltoztatva Izrael korábbi izolációját, „energiasziget” politikáját. Az események különösen 2020 óta gyorsultak fel, amikor a zsidó állam megkezdte gázexportját Egyiptomba, holott korábban éppen innen hozta be ezt az energiahordozót. Az Izraeli export célja, hogy a gázt az arab országban cseppfolyósítsák és így jusson el akár távolabbi piacokra is. A gázmezők feltárásának kezdetét rivalizálás jellemezte, különösen a tengeri, kizárólagos gazdasági övezetek határainak kijelölésében. A már feltárt és kitermelhető gázvagyonnal rendelkező Izrael, Egyiptom és Ciprus a kitermelési infrastruktúra nagy költségekkel járó kiépítése miatt – mivel van mit veszteniük – sikeresen megállapodott a határokon. Izraelnek továbbra is határvitája van Libanonnal, amiért inkább az arab ország belpolitikai feszültségei a felelősek. Úgy tűnik, hogy a gázvagyron kihasználásának gazdasági ösztönzői az együttműködés felé hajtja a térség országait, amit a Kelet Mediterrán Gázforum megalakulása is jelez. Az Oroszország ukrajnai inváziója után

kialakult helyzet, amiben az EU sürgős alternatívákat keres az orosz gázimportjának kiváltására, politikai lökést adhat a térséget az európai piacokkal összekötő gázvezeték kiépítésére. E projektben az izraeli állam, a nagy gazdasági kockázatokra való tekintettel, közvetlenül nem igazán kíván részt venni.

Kulcsszavak: földgáz, geopolitika, Izrael, Kelet-Mediterrán, LNG

Bevezetés

Izrael, egy mérföldkőnek számító megállapodással 2020 elején megkezdte a földgáz exportját Egyiptomba, és az arab ország azt reméli, hogy ezt a gázt cseppfolyósítva tovább exportálja, részint Európába, amivel regionális központtá válhat. Ez a megállapodás is jelzi, hogy jelentős változások következtek be a Földközi-tenger keleti térségében a földgázmezők 2000 óta tartó fokozatos felfedezése után, amelyek igazán az elmúlt évtizedben váltak látványossá. Ezt a folyamatot tovább erősíti és valószínűleg felgyorsítja az Oroszország Ukrajnai agressziója után kialakult helyzet, amiben az EU orosz gáztól való függőségének csökkentésében a Kelet Mediterrán gázmezők, és benne az izraeli export is szerepet játszhat, ahogy azt a zsidó állam is ambicionálja. Ezt az izraeli külügyminiszter Jair Lapid is megfogalmazta 2022 áprilisi athéni útján: „az ukrajnai háború megváltoztatja az európai és közel-keleti energiapiac szerkezetét. További gazdasági együttműködések is vizsgálunk, különös tekintettel az energiapiacra.”²

A természeti erőforrások a hozzájuk kapcsolódó társadalmi-gazdasági tartalmukkal átalakítják a térség nemzetközi kapcsolatait. Az új gáz és olajmezők felfedezésével megváltozik a korábbi *status quo*, és e folyamatban a rivalizálás és az együttműködés is szerepet kapott, de ez utóbbi tűnik nyerő stratégiának hosszabb távon. Timothy C. Lehmann szerint is ebben reménykedhetünk: „A globális energiaipar felépítése inkább a „szövetségi kapitalizmus” struktúrája, amelyben az árverseny és a rivalizálás átmeneti pillanatai rendszerint átadják a helyüket a megegyezésnek, amelyet a legnagyobb szereplők tárgyalnak le, legyenek azok állami vagy magán kézben, de általában mindkét szektor részvételével.”³ A jelenlegi feszült helyzetben, nemcsak a növekvő energiafogyasztás miatt, előtérbe került az energiabiztonság és az energiafüggetlenség, amennyiben ez utóbbi lehetséges.

Mivel a tengeri határok kijelölése a térségben nem befejezett folyamat, az új szénhidrogén mezők felfedezése rivalizálást váltott ki, hogy hol húzzák meg a végső, de legalább kölcsönösen tiszteletben tartott demarkációs vonalakat.

Az új mezők utáni „kincskeresés” hajsza a rivalizálásnak kedvez, míg a meglévő mezők kitermelése, illetve az ehhez kapcsolódó vezetékek üzemeltetése, és a fogyasztók ellátásbiztonságának fenntartása inkább az együttműködést segíti. Az agresszív viselkedés csak akkor kifizetődő, ha nincs vesztenivaló. A viták rendezése után kialakulhat az együttműködés, mivel a kitermelés és a szállítás hatalmas beruházásokat és hosszú távú stabilitást igényel. Úgy tűnik, hogy a rivalizálástól az együttműködés

felé történő elmozdulás zajlik a térségben, ami az exportórré vált Izrael esetében korábbi izolacionalista politikájának feladását is jelenti, mely másfajta kockázatokkal jár. Törökország konfrontatív szerepe a térségben is átalakulni látszik, ami Izrael számára is új opciót jelenthet, ha gázvezetékét építene.

Az országok lehetséges gázpolitikái a földrajzi adottságok tükrében

A klasszikus földgázpiacon földrajzi adottságok szempontjából Agnia Grigas szerint az országok három típusú politikát folytathatnak: a kínálati politikával rendelkező országok, a keresleti politikát folytató országok és a szállítási politikát folytatók.⁴ Ez a klasszikus felosztás feltételezi, hogy a szállítás fő módja a gázvezeték. Ebben a helyzetben a globális földgázpiac földrajzi régiókra tagolódik szét, ahol a vásárló országok az exportáló országok, vagy csak egy exportőr köré csoportosulnak, ami Kelet-Európában történt, ahol Oroszország a domináns szállító.

A földgáz cseppfolyósításának gyakorlatilag is elérhető lehetősége, az LNG-technológia áttörte ezeknek a regionális piacoknak határait, mivel alternatív módot kínál a gáz szállítására távolabbi területekről, hasonlóan az olajhoz az óceánokon és a tengereken közlekedő tankerekkel. A tengerparti kikötőkkel rendelkező országoknak így nincs szükségük csővezetésekre. Az LNG export- és importterminálok kiépítése azonban, a vezetékhalózat létesítéséhez hasonlóan, nagyobb beruházást igényel. Ezen létesítmények történetében először fix cseppfolyósító ill. visszagázosító üzemek épültek, de később - költséghatékony megoldásként - úszó terminálokat fejlesztettek ki, amelyek speciális hajók, és néha még cseppfolyós gáz szállítására is alkalmasak. A hajóra szerelt terminálok viszonylag könnyen áthelyezhetők.

Így a tengerparti országok esetében, a Földközi-tenger keleti medencéjében is, a gázpolitikák fenti osztályozása kibővíthető az LNG-terminálok kiépítésének politikájával. Ezek a létesítmények költségesek, és mivel gazdasági életképességükhöz kapacitásuknak el kell érni egy minimális szintet, az LNG-terminálok nagy termelési vagy fogyasztási piacokat szolgálhatnak ki. Emiatt az elsőként terminált építőknek szinte behozhatatlan előnye van saját környezetében.

Ezt jól példázza a litvániai Klaipėdában működő LNG újragázosítási terminál története. Ez az úszó terminál kezdte meg működését először, 2014. december 3-án, a kis piaccal bíró balti országok között, amelyek versengő projekteket is terveztek. Miután ez az első, a balti országokhoz képest hatalmas kapacitású terminál megkezdte működését, a többi LNG-terminál projekt pénzügyileg kockázatosná, sőt megvalósíthatatlanná vált. Ezt a folyamatot segítette, hogy e terminált körül kibővítették a regionális vezetékrendszert. A létesítményt 2019. december 11-én végül még

Finnországgal is összekötötték a Balticconnector vezetéken keresztül, amely a finnországi Inkko/Ingå és az észtországi Paldiski között a Finn-öböl mélyén fut. Finnországnak tehát Oroszország mellett már van alternatív földgázforrása is.

A kelet-mediterrán térségben Egyiptom volt az első ország, ahol LNG-terminál létesítésült. A SEAGAS terminált, mely Port Saidtól 60 kilométerre nyugatra található, 2004 decemberében avatták fel.

Izraelben van LNG terminál, a 2013-ban megnyitott Hadera Mélyvízi LNG terminál, amely visszagázosító, azaz csak a földgáz fogadására, importra alkalmas. Azonban az a kérdés még nyitott, hogy egy export terminált is létesítsenek-e a tengeri Leviathan mezőhöz kapcsolódva.

Gázmezők feltárása a Földközi-tenger keleti medencéjében

A legtöbb földgázfeltáráshoz szükséges erőforrással, beleértve a nemzetközi gazdasági, befektetési kapcsolatokat is, Izrael rendelkezik a térségben. Az ország katonai-biztonsági megfontolásokból nagymérvű energiafüggetlenségre is törekszik, mert olyan környezetben létezik, amely könnyen ellenségessé válhat vele szemben. Így az első tengeri gáz vagy olajmező felfedezésnek természetes jelöltje Izrael volt, de valójában a Palesztin Hatóság engedélyezte először a kutatást a British Gas cégnek, amely meg is találta a gázt 2000-ben. Ez az első mező, a Gaza Marine 30 kilométerre van a parttól, ahol a tenger mélysége 600 méter. Közepes méretű, és azt gondolták, hogy idővel fellendíti majd Gáza helyi gazdaságát és elősegíti a regionális együttműködést. Mivel Izrael másutt is sikerült gázt találnia, a gázai övezetben a kiaknázás lehetősége politikai okok miatt ellehetlenült. Később a British Gas felvásárolta a Royal Dutch Shell, amely 2018-ban úgy döntött, hogy lemond a mezőről. A Globes energetikai weboldal szerint „a mezőfejlesztés sikertelenségének fő oka a régió geopolitikai problémái voltak, amelyek ellehetlenítették a Shell törekvését bármilyen exportügylet aláírására.”⁵⁵ A Shell tárgyalta az Israel Electric Corporationnel, de nem született megállapodás, mert Izrael attól tartott, hogy a gázért fizetett pénzből a helyi hatóság a terrorizmust finanszírozná. A Shell megkereste Jordániát is, de a királyság szívesebben vásárolt gázt az izraeli Tamar mezőből. 2021 februárjában a Palesztin Hatóság egyetértési nyilatkozatot írt alá az Egyptian Natural Gas Holding Companyval (EGAS) a gázai tengeri mező és a szükséges infrastruktúra fejlesztésére. A megállapodás feszültséget okozott a Palesztin Hatóság és az elszigetelt várost ténylegesen kormányzó Hamász között. Mivel Egyiptom és Izrael kapcsolata 2021-ben sokat javult, a földgázexportban fennálló közös érdekek miatt, kevés a remény arra, hogy Gázában beindulhat a termelés.

1. táblázat
A főbb feltárt gázmezők
forrás: Atlantic Council. Global Energy Monitor

Feltárás	Név	Ország	Készlet (milliárd m ³)	Státusz
2000	Gaza	Palesztin Hatóság	28	
2009	Tamar	Izrael	280	termel
2010	Nílus Delta	Egyiptom	142	termel
2010	Leviathan	Izrael	622	termel
2011	Aphrodite	Ciprus	127	nyit
2011	Tanin	Izrael	37	termel
2013	Karish	Izrael	41	termel
2015	Zohr	Egyiptom	845	termel
2018	Calypso	Ciprus	170-227	
2019	Glaucus	Ciprus	142-227	

Izraelben 2000-ben fedezték fel az első kereskedelmileg jelentős tartalékkal rendelkező gázmezőt, a Mari-B-t, de a hazai kereslet kielégítésére még az Al-Arish-Ashkelon vezetéken keresztül kellett földgázt importálnia Egyiptomból 2008-tól 2012-ig. A zsidó állam úszó terminált is nyitott LNG fogadására: a Hadera terminált 2013-ban. Az ország két igazán nagy gázmezőjét, a Tamar és a Leviatán 2009-ben és 2010-ben fedezték fel, amit kisebb mezők követtek. 2018 végén a BP Statistical Review of World Energy jelentése szerint a bizonyított készletek mintegy 37-szeresen haladták meg Izrael éves fogyasztását. A Mari-B mező 2013-ra kimerült, de azóta a Tamar-mező termelése nagyrészt kielégíti a belföldi keresletet. E felfedezések megváltoztatták Izrael energiapolitikai státuszát, amely korábban „energiasziget” volt, vagyis hálózatai alig kapcsolódtak szomszédjaihoz, de a lehetségessé vált kivételhez ilyen kapcsolatokra is szüksége lett.

2011-ben a ciprusi exkluzív gazdasági övezetben, Izrael Leviathan mezőjétől mintegy 34 km-re nyugatra találtak egy nagyméretű gázmezőt az Aphroditét. Mivel e mezőnek a Yishai néven ismert része átnyúlik Izrael felségvizeire, vita alakult ki arról, hogy vajon a gáz kiszivattyúzása a mezőből csökkentené-e a készleteket az izraeli oldalon. A vitát lezárandó, 2021 márciusában kormányközi megállapodás született arról, hogy az érintett cégek egymás közt rendezik a kérdést, és csak ennek sikertelensége esteén avatkoznak be a kormányok. Később további nagy mezőket fedeztek fel Cipruson, a Calypso 2018-ban és a Glaucus 2019. Az ország 2019 novemberében írta alá első kitermelési engedélyét a Noble Energyvel, a Shellel és az izraeli Delelkel, az Aphrodité mezőre, 25-évre.

Egyiptomban a gáztermelés története a Szezi-öbölben található olajmezőkhöz kapcsolatosan kezdődött, melyeknek a feltárása 1868-ban kezdődött. A földgáztermelés

0.9 milliárd köbméterre rúgott 2020-ban. A Nílus-deltában, mely egyaránt tartalmaz tengeri és szárazföldi mezőket, az első felfedezések az Abu Madi mező majd az Abu Qir mező, 1967-ben. A delta gáztermelésre 7.4 milliárd köbméter volt 2020-ban.

A gáztermelést sivatagi kutak is segítik, melynek fő területe a Nyugati Sivata, ahol a kutatások 1962-ben kezdődtek. A sivatagi gáztermelés 11.9 milliárd köbmétert ért el 2020-ban.⁶

A mélytengeri kutatások 1995-ben indultak egy kampánnyal, melyben 689 kutat fúrta. Az itteni gáztermelés 40.8 milliárd köbmétert ért el 2020-ban. A tengeri gázmezők utáni kutatások történetében az igazi fordulópontot a hatalmas Zohr mező felfedezése jelentette, amelyet az ENI olasz energiavállalat 2015-ben tárt fel Egyiptomban. A kitermelési platformot gyorsan felépítették, és a termelés 2017 decemberében indult meg. Nem sokkal később Egyiptom már innen fedezni tudta hazai szükségleteit, és újraindult gázexportja Jordániába. Egyiptomban először a szárazföldi földgázkészleteket fedezték fel az 1960-as évek végén. Az 1980-as évek közepén megkezdődött az országos gázvezeték-hálózat kialakítása. Az ország 2003-ban nyitotta meg első exportvezetékét, az Arab Pipeline-t, ami Jordániába vezet. Egyiptom megkezdte az export céljára szolgáló LNG-terminálok építését is, elsőként a Földközi-tenger keleti térségben, ami helyzeti előnyt biztosít számára. A Damietta LNG export terminált, évi 6,9 milliárd köbméter kapacitással 2004 végén nyitották meg. Az első export rakomány 2005-ben hagyta el a terminált. A második export terminált az Idkut az Alexandriától keletre fekvő Beheirában, évi 9,9 milliárd köbméter kapacitással, 2005-ben avatták fel.

A gáz cseppfolyósítása a Damietta terminálon 2012 novemberében leállt, miután az országban politikai zavargások kezdődtek, ami Egyiptom szerint *vis maior* eset volt, és a terminálhoz érkező gázt átirányították, hogy fenntartsák Kairó gázellátását. A több területen fordulatot hozó évben, a Damietta 2021 februárjában újra megnyílt.

A Zohr-mező felfedezése megnövelte az egymás közelében található egyiptomi, izraeli és ciprusi mezők összkapacitását, amelyek együttesen jelentős, évi 19 milliárd köbméter nagyságú exportra adnak lehetőséget. Ez a duplája a Trans-Adriatic Pipeline (TAP) kapacitásának, amely Azerbajdzsánból szállít földgázt Görögországon, Albánián és az Adriai-tengeren keresztül Olaszországba. Az Európai Déli Gázfolyosó részét képező TAP 2020. november 15-én kezdte meg működését.

Törökország is lelkesen keresi a gázt a régióban, területi vitákat is provokálva, de úgy tűnik, hogy a közelmúltban nem itt, hanem a Fekete-tengeren talált földgázforrásokat. A Türkiye Petrolleri (TPAO) állami energiavállalat 2021 júniusában jelentette be, hogy 135 milliárd köbméter gázt talált az Amasra-1 tengeri mezőben, így a Törökországban feltárt lelőhelyek teljes készlete 540 milliárd köbméterre emelkedett.⁷ Az ilyen nagyléptékű felfedezések megváltoztathatják az ország jövőbeli politikáját, mivel lehetősége lehet hazai fogyasztásának jelentős részét saját forrásból fedezni.

SzírIA, 2013 decemberében 25 évre kutatási jogot adott a tengeri Block 2 területére az orosz SoyuzNefteGaz cég számára, amely azonban, a háborús események

kezdetén 2015-ben feladta ezirányú terveit.⁸ A háború dúlta Szíria nem fejtett ki aktív tevékenységet a felségvizein lévő esetleges gázmezők feltárására, de 2021 márciusában egy négyéves megállapodást írt alá a Capital Oil orosz céggel a kutatás megindítására, a Block 1 területre, amely magában foglal egy 750 négyzetkilométeres Libanonnal vitatott területet is.⁹

A gazdasági gondokkal és társadalmi feszültségekkel terhelt Libanon első kutatási tenderét 2013-ban nyitotta meg, de csak 2018-ban zárta le, amiben két terület a Block 4 és 9 talált gazdára. Mindkettőt a francia Total, az olasz Eni (mindkettő 40%-os részesedéssel) és az orosz Novatek konzorciuma (20%) nyerte meg. Eddig csak egy kutatófúrást végeztek a Block 4 területén, ami még nem vezetett kitermelhető mennyiség megtalálásához.¹⁰

2.táblázat

Az országok geopolitikai adottságai a Földközi tenger keleti medencéjében
(a szürke árnyalás a valószínű jövőbeli változásra utal)

forrás: a szerző összeállítása

	Vezetékek			LNG terminálok		Cégek	
	Export	Tranzit	Import	Első	Kihívó	Idegen	Saját
Izrael	+		+			+	+
Egyiptom	+		+	+		+	+
Ciprus						+	
Libanon			+			+	
Szíria						+	
Törökország		+	+				

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a meglévő egyiptomi LNG-terminálok is már nem elhanyagolható mértékű gáz exportálását teszik lehetővé a Földközi-tenger keleti medencéjéből. Izrael, Egyiptom és Ciprus rendelkezik már feltárt mezőkkel, míg a kitermelés eddig csak Izraelben és Egyiptomban indult el, és a források mennyisége, a hazai igények kielégítésén túl, exportáló országokká teszi őket. A kitermelés Cipruson is hamarosan beindulhat.

A gázmezők kutatása, a termelés beindítása tőkeigényes feladat, és a résztvevő cégeknek rendelkezniük kell a megfelelő technológiához való hozzáféréssel is. A térségben saját tengeri aktivitásra képes céggel Izrael és Egyiptom rendelkezik. Fontos, hogy az egyes országok milyen külföldi vállalatokkal működnek együtt, mivel ez hosszabb távon is kihat fejlődésükre. A vállalatok szerepét az alábbi táblában tekinthetjük át.

3. táblázat

Társaságok részesedése a mezőkben (2020 áprilisa)

* Operátor, forrás: European Council on Foreign Relations (tcf = trillió köbláb)

Ország	Mező	Készl (tcf)	Státusz	Tulajdonosok
Gáza	Marine	1	talált	BG 90%*
Izrael	Leviathan	22	termel	Noble (USA) 39.66%*
	Tamar	10.8	termel	Noble 36%*
	Karish		termel	Energiean (görög) 70% Kerogen Capital 30%
	Mari-B		leállt	Noble 47%*, Delek 30%, Avner Oil 23%
	Noa		leállt	Noble 47%*
Egyiptom	Zohr	30	termel	Eni 50%*; Rosneft 30%; BP 10%; Mubadala (Egyesült Emirátusok) 10%
	West Nile Delta	5	termel	BP 82.75%*; DEA (Németország) 17.25%
	Nour	2	termel	Eni 40%*; BP 25%; Mubadala 20%
	Nooros	2	termel	Eni 75%*; BP 25%
	Atoll	1.5	termel	BP 100%
	Baltim SW	0.7	termel	Eni 50%*; BP 50%.
Ciprus	Aphrodite	5-8	talált	Block 12: Noble 35%*; BG 35%; Delek (Izrael) 30%
	Calypso	6.4	talált	Block 6; Eni 50%*; Total 50%
	Glaucus	5-8	talált	Block 10: ExxonMobil 60%*; Qatar Petroleum 40%
	Cuttlefish		talált	Block 3: Eni 50%*; Total 30%; KoGas 20%
	Blocks 2, 9		kutat	Eni 60%*; Total 20%; KoGas 20%
	Block 11		kutat	Total 50%*; Eni 50%
	Blocks 8		kutat	Eni 50%*; Total 50%
	Block 7		kutat	Total 50%*; Eni 50%
Szíria	Block 1		kutat	Capital* (orosz) 100%
Libanon	Blocks 4, 9		kutat	Total 40%*; Eni 40%; Novatek (orosz) 20%
Törökország török Ciprus	Antalya, Cypriot Blocks 2, 7		kutat	Turkish Petroleum Company

Az izraeli piacra csak az amerikai cég tudott belépni, míg orosz cégek jelen vannak Szíriában és kisebb mértékben Egyiptomban és Libanonban. Ezen túl, francia, olasz, német cégeket láthatunk Európából, illetve katarai és emirátusiakat az Öböl térségéből.

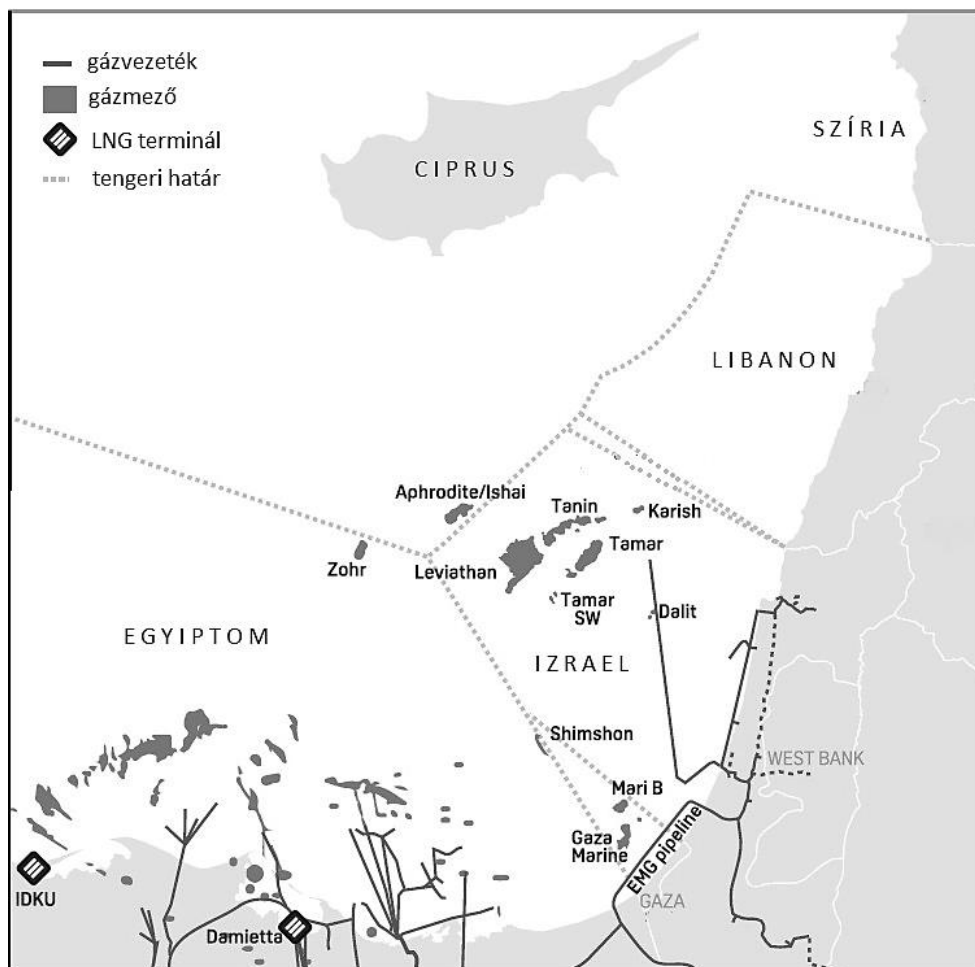
Rivalizálás: területi viták

Az országok kizárólagos gazdasági övezeteit (EEZ) elválasztó nemzetközi tengeri határok kijelölése nem teljesen egyértelmű folyamat, mivel a nemzetközi szabályozások elfogadása az országok belátásán alapul, és a rendelkezéseket többféleképpen is lehet értelmezni. Az 1982-es UNCLOS-megállapodás egy ország kizárólagos gazdasági övezetét olyan tengeri övezetként határozza meg, amely legfeljebb 200 tengeri mérföldre (370 km-re) terjed ki a partvonalától számítva. Mindazonáltal „a tengeri határviták megoldása azt jelenti, hogy minden egyes esetet az arra alkalmazandó nemzetközi jog alapján kell kezelni, összhangban olyan elvekkel, mint a „méltányos megoldás”, a „földrajzi szempontok tiszteletben tartása”, vagy a „levágásmentesség” (vagy a levágások elkerülése) és az „arányosság”.¹¹

Törökország, amely nem csatlakozott az UNCLOS-megállapodáshoz, úgy véli, hogy jogai vannak a kontinentális talapzata feletti vizekhez és erőforrásokhoz, figyelmen kívül hagyva a görög szigetek hasonló jogait a térségben, és e szigetek a fennhatóságát csak a közeli part menti vizekre fogadja el. A török igény szinte teljesen bekeríti Ciprust, amely ország a déli területek feltárására koncentrálna, hogy így lehetőleg elkerülje a török akciókat. A ciprusi probléma, benne a szeparatista, csak Törökország által elismert Észak-Ciprusi Köztársasággal, messze túlmutat e cikk keretein. A jelentős katonai erővel rendelkező, és annak felhasználására is kész ország a konfrontáció politikájába kezdett, remélve, hogy többet nyer, mint amit egy együttműködési stratégia – például közös gázvezeték építése – elutasításán veszíthet. Törökország, egy provokatív tengeri határmegállapodást is nyélbe ütött a katonai támogatását is élvező, nemzetközileg elismert líbiai kormánnyal 2019. november 27-én, ami közös tengeri határt jelöl ki, a szomszédos országok rovására, és így elvileg lehetetlenné tette bármilyen a térségből Európába induló gázvezeték megépítésének lehetőségét török beleegyezés nélkül.

Láthatjuk, hogy a határok eredményes kijelölése csak a szomszédos országok kölcsönös jóakarátán múlik. Az értékes földgázforrások feltárása egyértelműen a megegyezésre ösztönöz, mert a kitermelési és szállítási infrastruktúra kiépítése költséges és hosszabb távon biztonságos környezetet igényel, ugyanakkor jelentős haszonnal kecsegtet. Ez a helyzet – ahogy a feltárt mezők jelzik – Egyiptom, Izrael és Ciprus esetében.

1. térkép
Gázmezők és tengeri határok a Földközi-tenger keleti részén
forrás: S&P Global Platts

Izraelnek 1949-óta nincs kölcsönösen elismert határa Libanonnal, de gázmezők biztonságos kiaknázása miatt is szívesen venné, ha megegyezés születne, amit az Egyesült Államok is sürget, amikor Európa az orosz gáz kiváltásának forrásait keresi. A vitatott területet mintegy megfelezve az amerikai különleges megbízott Frederic Hof kínált megoldást még 2012-ben, és újabb lökést a tárgyalásoknak az USA energiaügyi megbízottja Amos Hochstein adott 2022 februárjában, ennél nagyobb területet ajánlva Libanonnak. Ezek a demarkációs vonalak mind kettészelik a még

feltáratlan Qana mezőt. Hochstein közös kitermelést javasolt, de ez a libanoni politikában jelentős befolyással rendelkező Hezbollahnak elfogadhatatlan lenne.¹²

Még épp Hochstein bejelentése előtt, Libanon emelte a tétet és egy új vonalat követelt, ami a 29-es számot kapta, ami teljes egészében Libanonnak követeli az Qana mezőt és kettészeli a Karish mezőt, melyet Izrael 2022 márciusában kötött rá a kitermelési vezetékhalózatára. Úgy tűnik, hogy a libanoni belpolitikai megfontolások, kudarcra ítélik a sikeres megállapodást, ami a jövőbeni gáztermeléssel hozzájárulhatna az ország fejlődéséhez.

Libanonnak tengeri határvitái vannak Szíriával szemben is.

Együttműködés: Izrael gázvezeték kapcsolatai

Izrael 2020. januárjában kezdte meg a földgáz exportálását Egyiptomba. Ez az egyik legfontosabb megállapodás azóta, hogy az országok négy évtizeddel ezelőtt, 1979-ben békét kötöttek. Juval Steinitz, akkori izraeli energiaügyi miniszter szerint a megállapodás „csak a kezdete” volt a két ország közötti együttműködésnek. Az egyiptomi Dolphinus Holdings vállalat 85 milliárd köbméter gázt vásárolt az izraeli Leviathan és Tamar mezőkről 15 éven keresztül, becslések szerint 19,5 milliárd dollárért. Az izraeli exportáló Delek Drilling akkori várakozásai szerint kezdetben évi 2,1 milliárd köbmétert szállítanak majd a Leviathanból, ami 2022 második felére 4,7 milliárd köbméterre emelkedik. A gázt a Sínai-félszigetre vezető víz alatti East Mediterranean Gázvezetéken (EMG), a korábbi nevén Ashkelon – El Arish vezetéken keresztül szállítják, a korábbi import szállítási irány megfordításával. Tervezik egy második vezeték létesítését is, ha az egyiptomi kereslet nő. „Az jelentős tény, hogy Izrael, Egyiptom és Jordánia most együttműködik, és már csatlakozik egy regionális gázszállító rendszerhez..., ami hozzájárul a békéhez és biztonsághoz a Közel-Keleten”, mondta Steinitz.¹³

Az Egyiptomba való exportkapacitások növelésére Izrael és Jordánia megállapodott 2022 februárjában, hogy az izraeli gázt, a jordániai Aqabán keresztül is eljuttatják Egyiptomba, az Arab Gázvezetéken keresztül, ami a gázkivitelt 50%-kal növeli. Izrael évi 3 milliárd köbméter gázt exportál Jordániába, egy 2016-os megállapodás alapján és az East Mediterranean Gázvezetéken (EMG) keresztül évi 5 milliárd köbmétert Egyiptomba, amit 2022-ben Izrael szeretne további 2.3-3 milliárd köbméterrel kiegészíteni az új útvonal használatával.¹⁴

Izrael 2020-ban nemcsak Egyiptomba, hanem Jordániába is megkezdte a gáz kivitelét, egy olyan frissen épített vezetéken keresztül, amely a Leviathan mezőt köti össze a Jordán fővárostól északra fekvő Mafraq városával, amivel a Jordán elektromos művek a NEPCO gázerőműveit fűtik.¹⁵ Érdeemes megjegyezni, hogy mindhárom csatlakozás az Egyiptomot Szíriával összekötő Arab Gázvezetékhez kapcsolódva történik.

Ezen kívül még egy gázvezeték vezet Izraelből Jordániába, de ez helyi jelentőségű, mivel nem kapcsolódik a Jordán rendszerhez, a Holt-tengernél lévő ipari üzemek az Arab Potash és a Jordan Bromine használják a gázt.

4. táblázat
Izraeli gázexport megállapodások
forrás: Izrael Energia Minisztériuma

Kezdet		Buyer	Source	mrd m ³
2017	Jordánia	ipari cégek a Holt-tengernél	Tamar	1.9
2017	Jordánia	NEPCO	Leviathan	45.0
2019	Jordánia	ipari cégek a Holt-tengernél	Tamar	1.3
2020	Egyiptom	Dolphinus	Leviathan	60.0
2020	Egyiptom	Dolphinus	Tamar	25.3

Láthattuk, hogy az utóbbi években Izrael kiépítette export gázvezeték kapcsolatait Egyiptommal és Jordániával, továbbá újabb egyiptomi exportvezeték építését is fontolóra veszi az igények függvényében. Ez feloldja az ország energiasziget jellegét és erősíti az együttműködési kényszerét a régió országaival.

Úgy tűnik, hogy a korábbi terv egy úszó LNG terminál létrehozására a Leviatan mezőn a politikailag megvalósítható, olcsó egyiptomi cseppfolyósítási lehetőség miatt lekerült a napirendről. Az izraeli Delek és az amerikai Noble Energy még 2019 júliusában jelentette be, hogy vizsgálják egy 3.7-7 milliárd köbméter kapacitású úszó terminál létesítésének lehetőségét a mezőn.¹⁶

Egy további opció, ha nagyszabású csővezeték építésébe kezd az európai piacokra, de legalábbis Ciprusra, hogy az ottani helyi termeléssel együtt esetleg egy új LNG exportterminálhoz csatlakozzon. Az Európába vezető gázkapcsolat megépítése Izrael számára vonzó, elsősorban biztonsági okokból.

Az európai piacokra vivő csővezeték tervek közül a legkiforrottabb elképzeléssel az EastMed rendelkezik. Az EastMed ötletét Benjámín Netanjahu izraeli miniszterelnök vetette fel 2010-ben, amikor az izraeli vizeken felfedezték a Leviatánt. A Földközi-tenger keleti részén fekvő gázkészleteket Görögországgal összekötő vezeték tervezett hossza 1900 km, tervezett kapacitása kezdetben évi 9-12 milliárd köbméter, amit később megdupláznának. A hosszú, többnyire víz alatti vezeték becsült költsége 6-7 milliárd euró, ami nem sokkal marad el az Oroszországot Németországgal összekötő 9,5 milliárd eurós Északi Áramlat vezeték költségeitől. Görögország, Izrael és Ciprus energiaminiszterei 2020 januárjában írták alá a végleges megállapodást a projekt támogatásáról, de a végső beruházási döntés várhatóan csak 2022-ben születhet meg, a gázszállítás pedig 2025-ben indulhat meg. A vezeték Ciprus és Kréta érintésével Görögországban csatlakozik az Olaszországba tartó Poseidon vezetékhez. E vezetéken keresztül az EastMed csatlakozhat még a Görögországot és Bulgáriát összekötő (IGB) gázvezetékhez, amelyet a tervek szerint 2022 júniusának végén

nyitnak meg és szeptemberben kezdi meg kereskedelmi gázszállításait. Az EastMed vezetékét összekötnék az izraeli belső hálózattal is.

Izraelnek a becslések szerint 1,000 milliárd köbméter gáztartaléka van, ebből a hazai fogyasztás a következő harminc évben úgy 400 milliárd köbmétert használna fel, a megmaradó 600 milliárd köbméter pedig a kivitt szolgáltathatja. A teljes gázvagytonból azonban csak mintegy harmadnyi, amit jelenleg feltártak. Izrael állama maga nem kutat gáz után, azt magáncégekre bízta. A legnagyobb probléma, hogy az EastMed projekt finanszírozása nincs megoldva. „Ez olyan, mint a 22-es csapdája - kommentálta Elai Rettig a Tel Aviv-i Bar-Ilan Egyetem politikatudósa - találni kell egy ügyfelet, aki vállalja, hogy kifizeti ezt a nagyon-nagyon drága vezetékét, de addig nem fizet, amíg nem látszik, hogy elég gázt találtak ahhoz, ami indokolja a beruházást. És addig nem fektetnek a gázkutatásba, amíg nem látszik, hogy valaki meg fogja venni.”¹⁷

Az ukrajnai orosz invázió előtt úgy tűnt, hogy az EastMed vezeték megépítése lekerül a napirendről, mivel az USA kormánya 2022 januárjában kijelentette, hogy – hivatalosan környezetvédelmi megfontolásokból – nem támogatja az építkezést, amivel csatlakozott Törökországhoz, ami hevesen ellenezte az elképzelést és olyan vezetékét szeretett volna, mely áthalad területén.

Izrael korábbi ciprusi nagykövete Michael Harari szerint „ennek a projektnek nagy geostratégiai jelentősége volt, mert sokkal közelebb hozhatja Izraelt, Görögországot és Ciprust. Azt gondolom, hogy az EastMed vezeték félretételének egyik oka az amerikai kormánzatnak az a megfontolás lehetett, hogy a régiót a török álláspont figyelembevételével stabilizálja.”¹⁸

Egy másik elképzelés a gáz Európába juttatására egy csővezeték megépítése Törökorszáig, és onnan tovább szállítani a gázt a már részben meglévő infrastruktúra felhasználásával. A korábbi energiaügyi miniszter Juval Steinitz szerint, a kb. 550 km hosszú török vezeték \$1.5 milliárd dollárba kerülne és két-három éve alatt készülné el, a görög EastMed pedig \$6 milliárdba és négy év alatt készülné el.

Ez a vezeték volt az egyik fő téma az izraeli elnök Isaac Herzog 2022 márciusi ankarai útján, mikor találkozott partnerével a török elnökkel Tayyip Erdogannal.

Úgy tűnik, hogy a kisebb költséggel járó szomszédos országokba vezető gázvezetékek építése és az export tovább folytatódik, amire közvetlen befolyása van az izraeli politikának, addig a nagyszabású és nagy költséggel járó Európába vezető export gázvezetékek építése inkább geopolitikai játszmák függvénye és a végső döntést az USA, és kisebb részben európai szövetségesei, hozzák meg, ha megfelelő finanszírozást tudnak biztosítani.

Együttműködés: Kelet-Mediterrán Gázforum

A tengeri földgázmezőket feltáró kelet-mediterrán országok együttműködés valószínűleg az Izrael és Ciprus között a tengeri határokat meghatározó 2010-ben létrejött kizárólagos gazdasági övezeteket kijelölő megállapodással kezdődött. 2013-ban Görögország, Izrael és Ciprus háromoldalú energiaügyi memorandumot írt alá az energia- és vízgazdálkodásról, ezt az együttműködést gyakran „energiaháromszögnek” is nevezték. Izrael, Ciprus és Görögország energiaügyi minisztere a három ország elektromos hálózatának összekapcsolásáról is döntött, amikor 2021. március 9-én Nicosiában egyetértési nyilatkozatot írtak alá egy 1500 km-es víz alatti elektromos kábel lefektetéséről Európa és Ázsia között.¹⁹

A térségben kialakult gázipari együttműködés olyan fokot ért el, hogy ennek nemzetközi fórumot is teremtettek, amikor Ciprus, Egyiptom, Görögország és Jordánia energiaminiszterei, valamint Olaszország és a Palesztin Hatóság képviselői 2019 januárjában találkoztak Kairóban, és informálisan megalapították a Kelet-Mediterrán Gázforumot (EMFG). 2020 szeptemberében alkották meg a szervezet alapszabályát, amely 2021. március 9-én lépett hatályba, a hivatalos munka megkezdésével. Franciaország csatlakozását 2021 márciusában hagytak jóvá, de a Palesztinai Hatóság megvétózta az Egyesült Arab Emírségek tagságát. Az EU és az USA állandó megfigyelők. Az EMFG központja Kairóban található. Az EMFG a Boston Consulting Group segítségével fejleszti stratégiáját, amelyet 2022 közepén kívánnak bemutatni.

Összegzés

A Földközi-tenger keleti medencéjében Izrael és a szomszédos országok tengeri gazdasági övezeteiben feltárt gázmezők a zsidó állam számára új geopolitikai távlatot nyitott, mivel az ország a gyakorlatban is exportórré vált. A kivitelre az Egyiptomba, illetve Jordániában való gázvezetékeket használja, illetve az egyiptomi gáz cseppfolyósító LNG terminálon keresztül a nagyobb regionális piacot is eléri. Az ország gázkészletének 40%-át, ellátásbiztonsági megfontolásból, saját célra tartalékolja.

Valószínű, hogy a kivitel fokozása érdekében újabb csővezeték építenek a közeljövőben az egyiptomi LNG terminálhoz. Libanonnal közös projekt, az arab ország belpolitikai feszültségei miatt, amelyek megakadályozzák a megegyezést a közös tengeri demarkációs vonalról, nem valószínű. Meglátásom szerint saját LNG terminál létrehozása, a saját készletek nagysága miatt, méretgazdasági megfontolásból a következő években nem lesz költséghatékony.

Az igazán érdekes kérdés, az orosz gázimportot súlytó európai szankciók miatt kialakult helyzet, amit magas árak és kielégítetlen európai kereslet jellemez, milyen nagyobb szabású export vállalkozásban, esetleg vállalkozásokban vehet részt az ország. Itt a meghatározó tényezők már globális geopolitikai jellegűek.

A döntő szempont tehát a nem gazdasági szereplők finanszírozási készsége lesz. „A magánbefektetőknek meg kell nézniük, hogy az EU hajlandó-e pénzt – állami pénzt, nem csak magánpénzt – fektetni ezekbe a törekvésekbe” – mondta Elai Rettig, energiageopolitikai és -biztonsági szakértő, a Bar-Ilan Egyetem politikatudományi adjunktusa. „Akármire is adják a pénzt, azt fogják megépíteni” – tette hozzá.²⁰

További szempont a nagyszabású tervek megvalósíthatóságához a feltárt gáz-készletek nagysága, hogy mennyiben képesek alternatívát nyújtani Európa nemkívánatos orosz gázimportjával szemben. A már idézett, korábbi izraeli nagykövet Michael Harari szerint bár a Földközi-tenger keleti részén található gáz vonzereje „egyértelmű és valóságos, az itteni mennyiségek nem elegendőek Európa szükségletei jelentős részének fedezésére, és ez nem fog megváltozni a következő egy-két évben”.²¹ A Nemzetközi Energia Ügynökség adatai szerint 2021-ben az orosz földgáz az Európai Unió (EU) gázimportjának mintegy 45 százalékát tette ki, 155 milliárd köbméter értékben, ami az EU teljes gázfogyasztásának közel 40 százaléka.

Jegyzetek / Notes

¹ PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Földtudományi Doktori Iskola

² Jonah Mandel: As EU eyes stopping Russian fuel imports, Israel sees an opening for its natural gas, *Times of Israel*, 2022. április 12, <https://www.timesofisrael.com/as-eu-eyes-stopping-russian-fuel-imports-israel-sees-an-opening-for-its-natural-gas/>.

³ Lehmann, Timothy (ed.): *The Geopolitics of Global Energy: The New Cost of Plenty*, Lynne Rienner, London 2017. 12.o.

⁴ Grigas, Agnia: *The New Geopolitics of Natural Gas*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., US. 2017, 13.o.

⁵ Shell relinquishes Gaza gas field rights, *Globes*, 2018. március 8, <https://en.globes.co.il/en/article-shell-relinquishes-gaza-gas-field-rights-1001226973>.

⁶ Fatma Ahmed: Digging Deeper for Egypt's Rich Rocks, *Egypt Oil & Gas*, 2021 szeptember 7., <https://egyptoil-gas.com/features/digging-deeper-for-egypts-rich-rocks/>.

⁷ Turkey announces significant new Black Sea natural gas discovery, *World Oil*, 2021. június 4. <https://www.worldoil.com/news/2021/6/4/turkey-announces-significant-new-black-sea-natural-gas-discovery>

⁸ Natalia Shurmina, Anastasia Lyrchikova: Russia's Soyuzneftegaz drops plans for offshore oil and gas exploration in Syria, *Reuters* 2015. szeptember 30. <https://www.reuters.com/article/us-russia-syria-oil-idUSKCN0RU02V20150930>.

⁹ Dario Sabaghi: Syria's oil and gas exploration deal with Russia threatens maritime dispute with Lebanon *Middle East Eye*, Bejrút, 2021. április 19. <https://www.middleeasteye.net/news/syria-lebanon-russia-oil-gas-exploration-deal-maritime-dispute>.

¹⁰ Haytayan, Laury and Sayne, Aaron: *Oil and Gas in Lebanon: Time to Rethink Expectations*, Natural Resource Governance Institute, New York, 2021, https://resourcegovernance.org/sites/default/files/documents/oil_and_gas_in_lebanon_time_to_rethink_expectations.pdf. 4. o.

¹¹ Erdogan, Ayfer: The Legal and Political Dimensions of the Eastern Mediterranean Crisis: What Is at Stake? *Insight Turkey*, 2021. vol. 23, no. 1, 80.o.

¹² Nicholas Noe: Sea border talks between Israel and Lebanon on verge of imminent collapse, *Responsible Statecraft*, 2022. május 15. <https://responsiblestatecraft.org/2022/04/12/us-should-prevent-collapse-of-sea-border-talks-between-israel-and-lebanon/>.

¹³ UPDATE 2-Israel starts exporting natural gas to Egypt under landmark deal, *Reuters*, 2020. január 15. <https://www.reuters.com/article/israel-egypt-natgas-idUSL8N29K1R8>.

¹⁴ Danny Zaken: Israel to begin exporting gas to Egypt via Jordan, *Globes*, 2022. február 16. <https://en.globes.co.il/en/article-israel-to-begin-exporting-gas-to-egypt-via-jordan-1001402590>.

¹⁵ Sara Seif Eddin: Why gas earmarked for Lebanon is not Egyptian, *Mada Masr*, 2022. február 23. <https://www.madamasr.com/en/2022/02/23/feature/politics/why-gas-earmarked-for-lebanon-is-not-egyptian/>.

¹⁶ Leviathan partners examine construction of floating LNG export terminal off Israel, *S&P Commodity Insights*, 2019. július 30. <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/natural-gas/073019-leviathan-partners-examine-construction-of-floating-lng-export-terminal-off-israel>.

¹⁷ Jonah Mandel: As EU eyes stopping Russian fuel imports, Israel sees an opening for its natural gas, *The Times of Israel*, 2022. április 12 <https://www.timesofisrael.com/as-eu-eyes-stopping-russian-fuel-imports-israel-sees-an-opening-for-its-natural-gas/>.

¹⁸ Joshua Marks: Can Israel solve Europe's gas problem? *Israel21c*, 2022. április 10. <https://www.israel21c.org/can-israel-export-gas-to-europe-we-asked-the-experts/>.

¹⁹ Israel connects to European electricity grid: Minister Dr Yuval Steinitz has signed memorandum of understanding for laying the world's longest underwater power cable, *Israel's Ministry of Energy*, 2021. március 9., https://www.gov.il/en/departments/news/electricity_080321.

²⁰ Joshua Marks: Can Israel solve Europe's gas problem? *Israel21c*, 2022. április 10. <https://www.israel21c.org/can-israel-export-gas-to-europe-we-asked-the-experts/>.

²¹ Uo.

Felhasznált irodalom / References

Erdogan, Ayfer: The Legal and Political Dimensions of the Eastern Mediterranean Crisis: What Is at Stake? *Insight Turkey*, 2021. vol. 23, no. 1, pp. 77–98. JSTOR, www.jstor.org/stable/26989818.

Grigas, Agnia: *The New Geopolitics of Natural Gas*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., US. 2017

-
- Haytayan, Laury and Sayne, Aaron: *Oil and Gas in Lebanon: Time to Rethink Expectations*, Natural Resource Governance Institute, New York, 2021, https://resource-governance.org/sites/default/files/documents/oil_and_gas_in_lebanon_time_to_rethink_expectations.pdf.
- Lehmann, Timothy (ed.): *The Geopolitics of Global Energy: The New Cost of Plenty*, Lynne Rienner, London 2017.
- Tagliapietra, Simone: (2020) *Eastern Mediterranean Gas: What Prospects for the New Decade?* Bruegel, 2020. február 25, <https://www.bruegel.org/2020/02/eastern-mediterranean-gas-what-prospects-for-the-new-decade/>.

Rezsneki Zsombor

„...az egész emberiség javára”

A NASA története

„...for the Benefit of all Mankind”

The History of NASA

ABSTRACT

The best known and most efficient space agency in the world. Its creation was shaped by foresight and constant struggles, sometimes failures. The main task of the organization is to transfer the criteria related to man into space, so we can consider it unique in terms of its mission. However, its existence is not unique, as many large-scale organizations were created along the same philosophy: the concrete and complete, regulated execution of a given task. We will see what political and economic forces, persons and events have created it and its centers, and we will get an answer to why it is the most special institution in its field, how it had been shaped and how it shaped the US aviation-related organizational system. Analyzing the subject, NASA can be linked to the realm of space. On closer analyzing, it can be seen that only a prominent country with solid base establishment and social and economic harmony can create such an organization. In presenting the creation of the world's best-known space organization we can learn a great deal about how to create administrative and private organizations and what conditions we need to have to establish them. Recognizing this is an advantage for decision makers or those working in the field.

Keywords: NASA, space agency, human mission, organizational system, space research, space fights,

ABSZTRAKT

A világ legismertebb és leghatékonyabb űrügynöksége. Létrehozását előrelátás és folyamatos küzdelmek, olykor előforduló kudarckok alakították. A szervezet fő feladata az emberrel kapcsolatos ismérvek átültetése a világűrbe, így küldetését tekintve is egyedülállónak tekinthetjük. Létezése azonban nem egyedülálló, hiszen számos nagyszabású szervezet ugyanezen filozófia mentén jött létre: egy adott feladat konkrét és teljeskörű, szabályozott végrehajtása. Látni fogjuk, hogy milyen politikai és gazdasági erők, személyek, események hozták létre, valamint választ kapunk arra, hogy miért a legkülönlegesebb intézmény a maga területén, hogyan formálta az USA repüléssel kapcsolatos szervezetrendszerét. A NASA kialakulását a témát elemezve a világűr területéhez kapcsolhatjuk, azonban, ha mélyebben szemügyre vesszük, úgy látható, hogy egy ilyen szervezet létrehozására kizárólag egy kiemelkedő, mind állami, mind társadalmi, gazdasági összhanggal rendelkező ország képes. A világ legismertebb űrszervezete létrejöttének bemutatása során nagyon sokat tanulhatunk arról, hogyan hozunk létre közigazgatási és magán szervezeteket, valamint azok megalapozásához milyen

feltételekkel kell rendelkezünk. Ennek felismerése előnyt jelent a döntéshozóknak vagy az adott területtel foglalkozóknak.

Kulcsszavak: NASA, űrügynökség, human küldetés, szervezetrendszer, űrkutatás, űrrepülés

1. A NASA (National Aeronautics and Space Administration)

A szervezet 1958. október 1. napján kezdte meg működését. Az Amerikai Egyesült Államok (továbbiakban: USA vagy US) kongresszusa 1958. július 29. napon fogadta el a National Aeronautics and Space Act (a Nemzeti Légügyi és Űrrepüléstani Törvény) törvényjavaslatot.

A Szervezet állami irányítás alatt állt, azonban felépítésében, kifelé megnyilvánuló kommunikációjában polgári célokat szolgált, egyúttal lehetőséget teremtett minden, az űrutazás iránt érdeklődő államnak a tudás megosztására. Erre már az alapító törvényben is utalnak, amely egyes szövegezeit később a Világűregyezmény és az Antarktisz szerződés is átvett.

Az USA társadalmának és törvényhozóinak egyértelmű vágya volt, hogy az űrutazásban vezető szerepet vállaljon és az ehhez szükséges és segítő tudományágakat a megfelelő mértékben fejlessze.

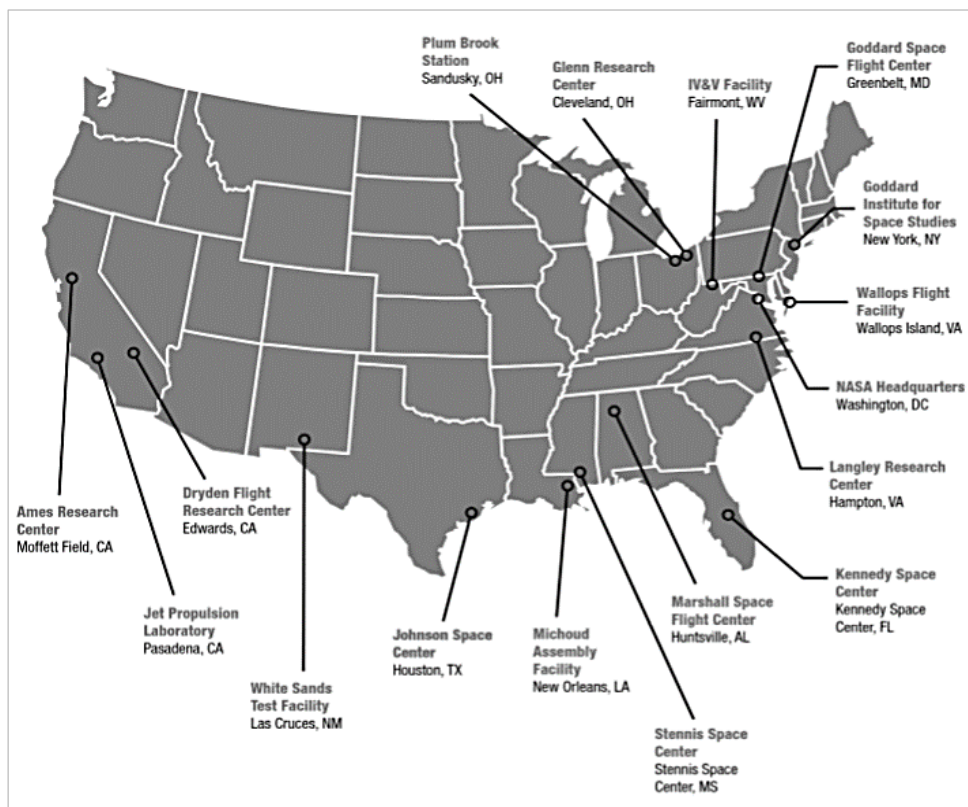
De, mint minden szervezetnek, a NASA-nak is szüksége volt infrastruktúrára, amely a már megelőző évek során kialakult, valamint az azt követő időszakban kialakított erők, eszközök és épületek összevonásából és létrehozásából állott. A következőkben nézzük meg milyen helyek, egységek jöttek létre, segítve a NASA mai állapotának létrehozását.

Az ábrából jól kivehető, hogy a NASA szervezeti felépítésében 17 db intézmény vesz részt közvetlenül. A működési céljuk alapján tovább lehet őket csoportosítani.

Talán a legszembetűnőbb¹, hogy rakétaindítási lehetőségre valójában csak a floridai Kennedy Space Center használandó. Emellett a virginai Wallops Island-en működő Wallops Flight Facility részlegesen van lehetőség rakétaindításra, azonban míg az első esetben a Kennedy Űrközpontból tényleges űrutazás valósul meg a légkörön túlra, addig a Wallops Island-ről inkább 'csak' a külső légkör, esetlegesen 1-2000 km magasságig történik rakétaszonda kilövése, illetve a Nemzetközi Űrállomásra tervezendő teherjártat.

A 17 db részlegből a IV. & V. Facility, Wallops Flight Facility, Goddard Institute for Space Studies a Goddard Space Flight Center-hez, a Michoud Assembly Facility a Marshall Space Flight Center-hez, a Plum Brooke Station a Glenn Research Center-hez, a White Sands Test Facility a Johnson Space Center-hez, míg a Jet Propulsion Laboratory a Californiai Egyetem-hez tartozik. Összesen tehát 11 db fő területen zajlik a kutatás. A teljes felsorolást elhagyva a szervezeti felépítésről elmondható, hogy ezeken a helyeken folyik a légkör megfigyelésével, az emberi test vizsgálatával és az űrutazás technikai lehetőségeivel kapcsolatos mindennemű tudományos

munka. Ezeken a területeken mérik a légkör biológiai és fizikai összetevőit, a külső tényezőknek az emberi testre gyakorolt hatását, valamint az űrrepüléshez szükséges rakétarendszereket segítő motor, test, hajtóanyag és egyéb anyagok, design létrehozásával kapcsolatos kísérleteket és azok kivitelezését.

1. ábra

nasa.gov (2011)

A NASA központja a fővárosban, Whashington-ban található, ahonnan irányítják valamennyi egységét az ország területén.

2. A NASA létrejöttének előzményei

Az előző fejezethez szorosan kapcsolódik az említett szervezeti felépítés kialakulásának előzménye.

Az USA már 1915. évben létrehozta a NACA (National Advisory Committee for Aeronautics) szervezetet², amely kimondottan a NASA elődjének is tekinthető. Majd

1958. évben a NASA-t létrehozó törvény helyezte hatályon kívül és szüntette meg. Ami azonban tipikusan jellemző a USA belső szerkezetére, hogy már a NACA létrehozásánál is jelentős szerepet játszottak egyes polgári személyek, egyúttal polgári civil szervezetek és gazdasági társaságok. A repüléssel kapcsolatos tényezők felismerése elsődlegesen civil oldalról jelentkezett, de szorosan követte a katonai összefonódás is.

A Wright testvérek kezdeti repülését követően hamar felismerték a légi közlekedésben rejlő előny lehetőségét és a NACA létrehozásánál már az US Navy (Haditengerészet) és az US Army (Hadsereg) is jelentős szerepet játszott. A tengerészet adta a Goddard Space Flight Center részleget, a hadsereg pedig az Army Ballistic Missile Agency (ABMA) részlegét. Számos közös projektet indítottak a NACA-val. Ugyanakkor az USA Air Force (Légierő) is folyamatosan jelen volt. Az Air Force és a NACA közösen érték el a Mach-1 (hangsebességet)³ 1947. évben. Majd egyesült programban az US Army, US Navy és a NACA kísérletezett az X-15, mint Mach 6 típussal. Egyúttal az US Navy és az US Air Force saját kommunikációs satellite programjai is megindultak az 1950s években.

Azonban az USA a fokozatos foltozgatás helyett inkább egy stabilan működő, szervezetrendszerét tekintve mindenki felé egyértelmű és harmadik fél felé teljes jogképességgel rendelkező egységes Hivatal megalkotását célozta meg. Ennek alapján egyre 'hódoltak be' az űrkutatással foglalkozó amerikai cégek és állami kutatórészlegek. Volt, aki teljes szervezetével került a NASA alá, s volt, aki továbbra is külső szerződéssel, egyes feladatok elvégzésére vállalkozott.

De a NASA nem csak az eddig működő szervezetekkel állt továbbra is kapcsolatban. Felhasználta, illetve át is vette az egyes kutatásokat. A NASA a kezdeti lépésekben - majd azt megtartva vagy továbbfejlesztve – nagy mértékben támaszkodott

- az US Navy által kifejlesztett Viking, Polaris rakétarendszerekre, illetve a Vanguard satellite családra
- az US Army (ABMA) Jupiter, Juno, Redstone rakétarendszereire és az Explorer satellite családra
- az US Air Force Titan, Atlas, Thor rakétarendszereire, amelyből 1959. évtől a Thor-Delta, 1960. évtől az Atlas-Centaur saját NASA fejlesztésű fokozatok kerültek elő. Valamint a szintén US Air Force által indított Pioneer deep space program, a világűr mélyebb vizsgálata céljából.

A NASA igazán saját fejlesztésű rakétája a Nova⁴ volt, amelyre még a Saturn V alternatívájaként is számítottak az Apollo (Holdra szállás) programban. Továbbá a Scout⁵ nevű rakétáját használta a leginkább küldetései során, amelynek tervei szintén a US Air Force asztaláról kerültek át a NASA-hoz.

3. A NASA szervezetrendszerének névadói

A NASA jelenlegi szervezetrendszere valójában már a 20. század első felében a rendelkezésre állott, hiszen 'quasi' jogelődje a NACA már részletesen foglalkozott az űrkutatással, 1957-ben a programjainak felét az űrkutatás tette ki⁶. Mélyebb elemzés nélkül nem is tudjuk megmondani, hogy valójában miért kellett a NASA-t megalakítani.

A NASA életében mind megalakulásakor, mind későbbi működése során megfigyelhető a tengerészettel, légierővel, az Atom Energia Bizottság (AEC) és a hadsereggel való folyamatos küzdelme az egyes tevékenységek végzése, egyúttal azok duplikálásának elkerülése végett. Kezdetben a NASA a DoD⁷ rendszereire volt hagyatkozva, amíg ki nem alakította saját eszközrendszerét.

Hasonlóan nagy ellenfél volt az AEC, mivel az atomprogram civil szervezethez történő adaptálása sok vezető ellenérzését váltotta ki. Az AEC központilag fogott össze minden atom kísérlettel járó dolgot, így a NASA alapításánál is alappéldaként szolgált, miszerint hogyan kell egy konkrét célra koncentrálni, de azt több részlegben keresztül koordinálni. 1956-ban még rakéta programot is indított az AEC. Továbbá erősítette helyzetét az amerikai elnök Dwight D. Eisenhower által 1953. évben javasolt, majd 1957. évben létrehozott International Atomic Energy Agency, amely a vonatkozó anyagok kezelését, a kísérleteket stb. szabályozta. Azonban a NASA létrehozásával⁸ eldőlt a kérdés, miszerint az atomkísérlet szigorú kereteit áttörve, békés úton való felhasználás esetén a NASA is jogosult volt az AEC mellett atom kísérleteket folytatni.

A NASA megalakulását a tengerészet és a hadsereg is elutasította, feleslegesnek tartotta, azonban szerencsére olyan államférfiak, mint a későbbi amerikai elnök Lyndon B. Johnson, akkor még texas-i szenátorként, valamint a repülés valódi úttörője Orville Wright (1911-1948) már korábban is egy komplexebb szervezet felépítése mellett állott ki.

Természetesen sokan mások is elleneztek a NASA létrehozását, de ez nem volt szokatlan. 1921. évben már a NACA léte is meginogott⁹, mivel az US Kereskedelmi Minisztérium alá tartozó National Bureau of Standardization (NBS) szervezethez akarták telepíteni a felszerelését és egyéb kormányzati intézményekhez szétosztani a feladatcsoportokat. Számos tudós és politikus összehangolt egyeztetése azonban ennek gátat vetett. Ki is tudna ellenállni egy olyan kezdeményezésnek, ahol kezdetben az egész irányító board díjmentesen, fizetség nélkül vállalta a NACA irányítását¹⁰.

Jelen fejezetben azt elemzem, hogy mely személyek és szervezetek közreműködéséből állt össze a NASA. A széleskörű feltárástól eltekintve a kardinális, fő irányvonalakat meghatározó személyeket és szervezeteket tárgyalom.

Az USA-ban már létező tudósok munkájának összehangolásával, valamint a II. világháborút követően átvett több száz német tudós is segédkezett a NASA létrejötté során fennálló munkaprogramok fenntartásában.

Werner von Braun éppen megmenekülve Hitler 'öngyilkos' akciójától, a háborút követően az USA-nak adta meg magát, figyelembe véve annak kedvezőbb anyagi jellemzőit, egyúttal a nagyobb lehetőséget a tudományos fejlődésre. Von Braun a Hadsereg (ABMA) rakétakutató részlegétől a Saturn rakétaprogrammal egyidejűleg kerül át a NASA-hoz¹¹.

Karman Teodor a magyar származású fizikust a Guggenheim Fund csábította az USA-ba, aki elfogadta a Caltech (Californiai Egyetem) ajánlatát 1929. évben és folytatta tudományos munkáját, Németország után. Neki sikerült meghatározni a legpontosabban a világűr és a Föld légkörének elhatárolását, amelyet a tudományos szakma ma is a világűr határának ismer el¹².

Samuel P. Langley munkáit már a Wright fivérek is ismerték az 1800-as évek végén, így joggal mondhatjuk a repülés úttörőjének¹³. A tudományos Smithsonian Institution (1847) titkára is volt, amely az emberi élet számos tudományos kutatását folytatta addigra már közel 100 éve.

Robert Hutchings Goddard fizikai doktorátusát a Clark Egyetemen szerezte (1921). Pár évvel később elsők közt írt a folyékony üzemanyag meghajtású rakéta terveiről¹⁴, amelyhez hasonló gondolatokat von Braun és az orosz fizikus Tsiolkovsky is megfogalmazott.

Dr. Joseph Ames¹⁵, tagja és vezetője is a NACA-nak, majd a kaliforniai San Francisco Moffett terület névadója, a hivatalos megnevezés 1940. évtől Ames Aeronautical Laboratory.

A fenti pár tudós nevéből is jól látható, hogy névadója az egyes NASA bázisoknak, mint ahogyan ez a megtiszteltetés érte Neil Armstrong űrhajóst, aki elsőként lépett a Holdra 1969. évben vagy John C. Glenn űrhajóst, aki elsőként repült körbe a Földet 1962. évben vagy George C. Marshall a II. világháború generálisát, az USA későbbi honvédelmi miniszterét.

A fenti személyek közös vonása, hogy mind az űrtevékenység mellett kötelezték el magukat, mint ahogy Lyndon B. Johnson és John Fitzgerald Kennedy amerikai elnökök is. A politikai életből jött John C. Stennis (Mississippi) szenátor is.

Azonban többször átnevezésre is kerültek az egyes részlegek, mint ahogy a Glenn Kutatóközpont tekintetében is történt, ugyanis kezdetben a NACA elnöke, George W. Lewis nevét viselte, Lewis Flight Propulsion Center, amelyet átnevezéséig 1999. évig meg is tartott. Valamint a NACA Muroc Flight Test Unit (1946), majd Dryden Research Center (1976), Hugh L. Dryden fizikus után elnevezett kutatóközpont 2014. óta viseli új nevét, mint Armstrong Flight Research Center, Neil Armstrong-nak tisztelegve. Vagy a Wallops Flight Facility, mint előző neve Pilotless Aircraft Research Station (NACA PARS) és átkerülve egy szintén NASA centerből, a Langley Research Center irányítása alól, a Goddard Space Flight Center-be.

Természetesen nem tudnánk felsorolni az érdemeket egyéb személyek közreműködése terén sem, azonban az amerikai kultúrát alapul véve ezen személyek képviselték a legjobban az űrtevékenységet, érdemükként elnevezve egyes bázisokat is róluk.

4. A NASA szervezetrendszerét alkotó cégek

Jelen fejezetben a NASA terveiben, kísérleteiben és megvalósításukban részt vevő cégeket, kooperációkat elemzem, mely során láthatóvá válik mennyire fontos az 'alulról' - azaz nem az állami, a közigazgatási szervezéstől jövő ötlet szerepe - mivel az az egész nemzet akaratát képezi le, miszerint nem csak a kormányzat irányából, hanem a társadalom felől is létezik akarat, elősegítve a nemzet fejlődését.

Jet Propulsion Laboratory (JPL) már 1936. óta létezik és a Californiai Egyetem irányítása alatt végzi tevékenységét. Az US Army felé teljesített elsősorban rakéta-technikai projekteket, saját hold és bolygó programja volt, valamint az üzemanyag felhasználás terén végzett több évtizeden át fejlesztéseket¹⁶. Több ezer alkalmazott és szakértő állománnyal került át a NASA-hoz. Tevékenyen részt vett a kezdetektől a NASA Deep Space Network programjában, a világűr felfedezése során szükséges eszközök fejlesztésében.

A Langley Research Center¹⁷ (1920), Ames Research Center (1940), Glenn Research Center (1942) szakértői a NACA részlegeiként kerültek át a NASA-hoz, tovább folytatva addigi munkájukat.

A washingtoni székhelyű Smithsonian Institution (1846) amelyet egy tudós csoport hozott létre az 1800s évek elején - feladatát tekintve 'alapítva a tudásnak magának'¹⁸. Több híres francia és amerikai, angol is tagja volt a pár tucatot számláló csoportnak és hozzá elnöki sorban lévő személyek is csatlakoztak, mint Thomas Jefferson. A 1800s évek közepén kapta jelenlegi nevét és ruházták fel konkrét állami célokkal. Azonban a központi célja továbbra is a fejlődés támogatása volt, a tudomány minden terén. A NASA megalapítása idején a Harvard Egyetemmel vett részt az Explorer satellite programban, az USA első satellite rendszerének kifejlesztésében¹⁹.

Ehhez hasonló társulások tucatjai jöttek már létre a 20. század elején, amely cégek tevékenyen részt vettek a légi és az űrbéli közlekedés alakításában.

Jelen tanulmányomban leginkább azon cégeket vettem sorba, amelyek a mai napig is fennállnak és folyamatosan működnek, akár 100 éve, mindamellett a nevük alapján is bárhol találkozhatunk velük.

Táblázat
Kivonat, NASA Historical Data Book (1988), Programs and Projects 1958-1968.

Vangard projekt (1955)	a US Navy és a Martin Company (+ Chrysler Corporation)
Saturn projekt (1946-tól) von Braun csapatával együttműködve	Rocketdyne, Chrysler Corporation, Douglas, Pratt & Whitney, Boeing Cooperation.
Holdjáró	Boeing Company és Eastmen Kodak
Thor (1956) rakéta (hasznos teher pályára juttatása) és Atlas rakéta az US Air Force számára	Douglas Aircraft, Rocketdyne, Convair, Lockheed, Bell Aerospace
Centaur, Atlas-Centaur rakétafejlesztés (1958)	General Dynamics, Convair, Rocketdyne, JPL
Apollo előkészítése	North American Aviation
Redstone rakétafejlesztés (1960s)	Chrysler Corporation (Stellantis)
Titan II., (1960s, Gemini)	Martin Company
Ranger capsula design (1959)	Ford Motor Company, JPL, Uni's
Mercury program (1960)	McDonnell Aircraft Corporation

A NASA alapítása előtti közvetlen évek 1957-1958

Tény, hogy a NACA és az US Army inkább a robotizált kirándulásokat tervezte 'csak' a viláűrbe, de ahogy a bevezető részben már utaltam a NASA céljának kivételességére, a NASA-nak kezdetektől az élő erős űrutazás volt a fő vezérelve. Ez azonban nem lenne elegendő a kivételességhez, hiszen az Air Force már kutatta az emberrel (Man in Space Soonest, 1956) kapcsolatos tevékenységet²⁰, amelyre meghívta a NACA-t is 1958. év elején. Majd a Navy és a US Army is igyekezett hasonló elvvel készülni, amely az ADAM programban ötlött testet. Később azonban – a NASA megalakulásával – a Man in Space Soonest program törölve lett és a teljes költségvetése a NASA-hoz került. Hasonló módon az ARPA (lásd 12. oldal) törölte ADAM programot is. Így ismét egyértelművé vált, hogy a koncentráció a civil űr-programoknál egy szervezethez kellett, hogy kerüljön²¹.

Még ha törölték is, illetve áttette a fenti programokat a NASA, a DoD szerveinek kiemelkedő szerepe volt az űrutazás segítésében, jelentős mértékben hozzájárulva a NASA feladatainak megalapozásához. Ezt követően indult el a 1960-as években a

NASA Mercury projectje, amelynek feladata volt bebizonyítani, hogy az ember képes létezni a világűrben. A feladathoz szintén a US Army rakétáit használták (Redstone, Jupiter). Ezen szándék tovább folytatása volt a Gemini program, majd megvalósulása az Apollo programban testesült meg.

A fenitek alapján még inkább lehetőség van azt mondani, hogy a NASA saját létrehozóinak vált versenytársává és biztosan a DoD egyes szerveiben olykor felhangzott a félelem, vajon mi lesz a következő feladat, amelyet átirányítanak a NASA-hoz.

Azonban nyilvánvaló volt, hogy a NASA polgári alakulat marad és elsődleges célja – ahogy George Kisitiakowsky (President's Science Advisory Committee) elnöki főtanácsadó és a Manhattan terv felügyelője is mondta – a preztízsértékű feladat, hogy embert küldjön a világűrbe, egyúttal túl drága dolognak gondolva, és sokak ellenzését kiváltva²². A küldetését azonban többen közülük is jónak látták.

Ezekben az években már látszódott, hogy az USA elhatározása több, mint belső vita. 1957. évben a Tudományos Akadémia által Washingtonban tartott Nemzetközi Geofizikai Év egyeztetései során már döntöttek a satellite és rakétarendszerek jövőbeni fejlesztéseiről, valamint az atmoszféra felső rétegeinek kutatásáról, egyúttal Lloyd V. Berkner²³ által létrehozott riport és egyéb jelentések alapján szükségesnek ítélte a tudományos szakma egy civil űrkutatási szervezet felállítását. 1958. év elején létrehozták az DoD-n belül az Advanced Research Projects Agency-t (ARPA, ma DARPA), amely valamennyi fontos tudományos projektet felügyelt az USA-ban. A NASA létrehozását követően azonban a NASA-t érintő projektek felügyelete és költségvetése szintén átkerült az ARPA-tól²⁴.

A NASA első teljes évében (1959) került létrehozásra az ENSZ COPUOS szervezete, azaz az ENSZ Világűrbizottságának felügyelete a human space kihívásokra²⁵, valamint a Space Task Group (STG, 1958) Langley Research Center székhelyén²⁶, felügyelve és egyben kidolgozva a human space (above mentioned: Mercury, Gemini, Apollo) programok alapjait.

Az ENSZ világűrbizottságának létrehozása mellett az USA bábáskodott, ezzel is megerősítve a terület fontosságát az új világrend talaján. A NASA irodáit és ezen keresztül egyes programjainak közvetlen felügyeletét a Program Planning Office (1959) végzi a NASA Headquarters-ben, Washingtonban.

A NASA hamarosan hozzákezdett a saját földmegfigyelési programjainak kidolgozásához, mint a Orbiting Geophysical Observatory (OGO), Orbiting Solar Observatory (OSO), Orbital Astronomical Observatory (OAO), amelyhez a technikai eszközök a folyamatosság jeleit mutatták és sokat táplálkoztak a közel akkor már 100 éve működő US Naval Observatory²⁷ munkáiból is. Emellett számos projekt indult az 1960-as években, amely szintén nem a rakétaprogrammal volt összefüggésben,

mint a Ranger Capsula, a Surveyor vagy a Mariner, amelyek a 'Földön' kívüli világot vizsgálták, fényképezték, figyelték meg mint a Hold, Mars, Vénusz, illetve ezek környezetét, a napkitörések és mágneses mezők viselkedését.

A NASA az alapítását követően hamar hozzálátott az alapszerződésben rögzített nemzetközi kapcsolatok kiépítéséhez²⁸, egyúttal segítve szövetségesei űrtevékenységének kialakítását. Kapcsolatba lépett az UK, Franciaország, Olaszország, ESRO, Canada, Svédország, Hollandia, Norvégia, Dánia űrszervezeteivel, illetve az egyes országok egyetemével is. Valamint szoros együttműködést kínált a satelite rendszer Föld körüli kiépítése okán Mexico, Bermuda, Australia, Spanyolország, Zanzibar, Nigeria kormányának is²⁹.

Összefoglalás

A jelen tanulmányom legfontosabb megállapítása, hogy az USA nem véletlenül vagy kizárólag gazdasági erejének köszönhetően lett a világ legmodernebb űrkutató szervezetrendszerének birtokosa. Ez a fajta tudatosság és folyamatos fejlődési akarat leginkább az amerikai népet jellemzi, nem riadva vissza az úttörő szerepkörtől. A NASA létrehozása számos vitán keresztül zajlott, amely egyben horizontálisan és vertikálisan is elemezte a szempontokat. A feladatnak nem csak a kormányzat tudott eleget tenni, hanem a polgári szereplők is fokozatosan segítették a tervek megvalósítását. A NASA az általa, önállóan létrehozott szervezeti egységei mellett még bőven érzett arra energiát, hogy más országokat is a fejlődés útjára segítsen. Természetesen az Eisenhower-i dominó elvet megelőzve, saját érdekében is maga mellé állította az egyes kulcsfontosságú országokat, még mielőtt a másik térfélen kezdtek volna egyeztetésbe, versengésbe. Ugyanakkor a mai napig is fennáll a NASA alapidokumentumában ratifikált célja, mely szerint a NASA „for the benefit of all mankind”. Számos ország, szervezet érezhet máshogy a NASA iránt, azonban ezen céljának folyamatosan megfelel, legújabbán Didymos nevű programjával is.³⁰

Jegyzetek/Notes

¹ NASA facilities and centers (2011); Forrás: <https://www.nasa.gov/sites/default/files/files/NASAFacilitiesAndCenters.pdf>; Letöltés ideje: 2021.02.08.

² Roger E. Bilstein (1989); Orders of Magnitude, A History of NACA and NASA 1915-1990, Washington DC., NASA Scientific and Technical Information Division; 1. oldal

³ William J. Bennett and John T.E. Cribb; American Patriot's Almanac (2008); Nashville, Tennessee, Thomas Nelson, Inc. 411. oldal

⁴ John M. Logsdon (1999), Exploring the Unknown; Washington DC., NASA History Division Office of Policy and Plans; 126. oldal

- ⁵ John M. Logsdon (1999), Exploring the Unknown; Washington DC., NASA History Division Office of Policy and Plans; 71. oldal
- ⁶ The Birth of NASA (2008); Forrás: https://www.nasa.gov/exploration/whyweexplore/Why_We_29.html; Letöltés ideje: 2021.02.09.
- ⁷ Department of Defence: felügyeleti jogok az US Navy, US Army, US Air Force katonai szervezetek felett.
- ⁸ Linda Neuman Ezell (1988); NASA Historical Data Book, Programs and Projects 1958-1968; Whashington D.C., US Government Printing Office; 481. oldal
- ⁹ Alice. R. Buchalter (2014); The NACA: An Annotated Bibliography; United States, Library of Congress; 21. oldal
- ¹⁰ Alex Roland (1985); Model Research, The NACA 1915-1958; Washington D.C., NASA Scientific and Technical Information Branch; Foreword XI. oldal
- ¹¹ Steven J. Dick (2009); NASA's first 50 years Historical Perspective; Whashington D.C., US Government Printing Office; Introduction XIII. oldal
- ¹² Both Előd: A világűr határa, Forrás: http://www.urvilag.hu/velemenyek/20180912_a_vilagur_hatara, Letöltés:2020. február 09.
- ¹³ Roger E. Bilstein (1989); Orders of Magnitude; Washington D.C., NASA Office of Management; 1.oldal
- ¹⁴ John M. Logsdon (1999), Exploring the Unknown; Washington DC., NASA History Division Office of Policy and Plans; 2. és 645. oldal
- ¹⁵ Alex Roland (1985) ; Model Research, The NACA 1915-1958; Washington D.C., NASA Scientific and Technical Information Branch; 169. oldal
- ¹⁶ History of Jet Propulsion Laboratory (2017); Forrás: https://www.nasa.gov/offices/history/center_history/jet_propulsion_laboratory; Letöltés ideje: 2021.február 9.
- ¹⁷ 1922. évben itt került sor a NACA első szélcsatorna kiépítésére, a repüléssel kapcsolatos fizikai ismérvek vizsgálata végett
- ¹⁸ Charles GREELEY Abbot, DSc. (1929); The Smithsonian Institution; New York, Smithsonian Institution Series. Inc.; 213. oldal
- ¹⁹ Forging the future of Space Science: The Next 50 Years (2010); Forrás: <https://www.nap.edu/read/12675/chapter/20#130>; Letöltés ideje: 2021.február 17.
- ²⁰ Adam, Part of Mercury; Forrás: <http://www.astronautix.com/a/adam.html>; Letöltés ideje: 2021. február 17.
- ²¹ False steps, Man very high/Project ADAM; Forrás: <https://falsesteps.wordpress.com/2017/08/25/man-very-highproject-adam/>; Letöltés ideje: 2021.február 17.
- ²² Langley Research Center: 100 Years of Exploring Flight (2017) Forrás: <https://www.space.com/38326-langley-research-center.html>; Letöltés ideje: 2021. február 18.
- ²³ The National Academies Press (1992), Lloyd Viel Berkner; Forrás: <https://www.nap.edu/read/2037/chapter/3#14>; Letöltés ideje: 2021. 02.18.
- ²⁴ DARPA, The Selected History of DARPA; Forrás: <https://www.darpa.mil/Timeline/index>; Letöltés ideje: 2021. február 18.
- ²⁵ UNOOSA CCOPUOS;

Forrás: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/copuos/index.html>; Letöltés ideje: 2021. február 18.

²⁶ Langley's role in Project Mercury;

Forrás: <https://www.nasa.gov/centers/langley/news/factsheets/Mercury.html>; Letöltés ideje: 2021. február 18.

²⁷ Steven J. Dick (2009); NASA's first 50 years Historical Perspective; Whashington D.C., US Government Printing Office; 513. oldal

²⁸ NASA Act Section (102) c.) pont (7). bekezdés

²⁹ Linda Neuman Ezell (1988); NASA Historical Data Book, Programs and Projects 1958-1968; Whashington D.C., US Government Printing Office; 292-293. oldal és 562. oldal

³⁰ Didymos: A NASA DART bolygóvédelmi programja, amely szerint 2022. évben atomrobbantást hajtanak végre egy asteroidán, eltérítve azt pályájától..

Felhasznált irodalom/References

Adam, Part of Mercury; Forrás: <http://www.astronautix.com/a/adam.html>;

Alex Roland (1985) ; Model Research, The NACA 1915-1958; Washington D.C., NASA Scientific and Technical Information Branch;

Alice. R. Buchalter (2014); The NACA: An Annotated Bibliography; United States, Library of Congress;

Both Előd: A világűr határa, Forrás: http://www.urvilag.hu/velemenyek/20180912_a_vilagur_hatara,

Charles GREELEY Abbot, DSc. (1929); The Smithsonian Institution; New York, Smithsonian Institution Series. Inc.;

DARP, The Selected History of DARPA; Forrás: <https://www.darpa.mil/Timeline/index>;

False steps, Man very high/Project ADAM; Forrás: <https://falsesteps.wordpress.com/2017/08/25/man-very-highproject-adam/>;

Forging the future of Space Science: The Next 50 Years (2010); Forrás: <https://www.nap.edu/read/12675/chapter/20#130>;

History of Jet Propulsion Laboratory (2017); Forrás: https://www.nasa.gov/offices/history/center_history/jet_propulsion_laboratory;

John M. Logsdon (1999), Exploring the Unknown; Washington DC., NASA History Division Office of Policy and Plans;

Langley's role in Project Mercury; Forrás: <https://www.nasa.gov/centers/langley/news/factsheets/Mercury.html>;

Langley Research Center: 100 Years of Exploring Flight (2017)

Forrás: <https://www.space.com/38326-langley-research-center.html>;

Linda Neuman Ezell (1988); NASA Historical Data Book, Programs and Projects 1958-1968; Whashington D.C., US Government Printing Office;

NASA Act Section (102) c.) pont (7). bekezdés

NASA facilities and centers (2011); Forrás: <https://www.nasa.gov/sites/default/files/files/NASAFacilitiesAndCenters.pdf>;

- Roger E. Bilstein (1989); *Orders of Magnitude, A History of NACA and NASA 1915-1990*, Washington DC., NASA Scientific and Technical Information Division
- Steven J. Dick (2009); *NASA's first 50 years Historical Perspective*; Whashington D.C., US Government Printing Office;
- The Birth of NASA (2008); Forrás: https://www.nasa.gov/exploration/whyweexplore/Why_We_29.html;
- The National Academies Press (1992), Lloyd Viel Berkner; Forrás: <https://www.nap.edu/read/2037/chapter/3#14>;
- UNOOSA CCOPUOS; Forrás: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/copusos/index.html>;
- William J. Bennett and John T.E. Cribb; *American Patriot's Almanac* (2008); Nashville, Tennessee, Thomas Nelson, Inc.

Kemény János¹

**Grivas tábornok öröksége:
a ciprusi függetlenségi háború tanulságai
The Legacy of General Grivas:
The Lessons of the Cypriot War of Independence**

ABSTRACT

Georgios Grivas mentioned in the title, was an important figure of the Cypriot war of independence on the military side, who was besides being a gifted military leader also a prolific writer, and he has published his memoirs of the conflict quite early on. The activities of the organisation led by Grivas, the EOKA (Ethnikí Orgánosis Kipriakou Agónos – National Organization of Cypriot Struggle) and the writings of Grivas received significant attention from other insurgent and terrorist groups in the 1960s and 1970s, as the EOKA belonged to a select few insurgent groups, which were not supported by communist countries, using nationalist ideological background, was able to exert enough political pressure, that coupled with the regional political processes, was enough to force Great Britain to make concessions. Continuing this trend, the Cypriot war of independence was picked up again in the early 2000s in the international social sciences field for a short period. In general, however, the war has faded into the background. The author will try to introduce the reader to the organisational and political problems of the conflict. The article will give a special attention to the role of passive resistance, which Grivas used as a complementary way to the political violence used against the British, and will take a look at the British responses to these challenges.

Keywords: Cyprus, Great Britain, insurgency, diplomacy, EOKA, Grivas

ABSZTRAKT

A címben szereplő Georgios Grivas a ciprusi függetlenség meghatározó alakja volt a katonai oldalon, aki vezetési kvalitásai mellett az írói képességeivel is kitűnt a konfliktusról szóló memoár kiadásával. A Grivas által vezetett EOKA (Ethnikí Orgánosis Kipriakou Agónos – Nemzeti Szervezet a Ciprusi Harcra) tevékenysége és Grivas szakirodalmi munkássága jelentős figyelmet kapott az 1960-as és 1970-es évek felkelő és terrorista csoportjaitól, hiszen az EOKA azon kevés felkelő csoport közé tartozott, amely kommunista országok támogatása nélkül, nacionalista ideológiával képes volt olyan politikai egységet és katonai nyomást kifejteni, ami a regionális folyamatokkal együtt Nagy-Britanniát politikai kompromisszumra kényszerítette. A ciprusi függetlenségi háború a 2000-es években a nemzetközi irodalomban ismét megélt egy rövid felvirágzást, összességében azonban a konfliktus számos sajátossága

feledésbe merült. Az alábbiakban a szerző kísérletet tesz arra, hogy a konfliktus szervezési és politikai sajátosságait megvilágítsa. A cikk fokozott figyelmet szentel annak, hogy Grivas hogyan alkalmazta a britek ellen a passzív ellenállást, mint a politikai erőszak kiegészítőjét, valamint tárgyalja a britek által adott válaszokat az EOKA fellépésére.

Kulcsszavak: Ciprus, Nagy-Britannia, felkelés, diplomácia, EOKA, Grivas

A ciprusi brit jelenlét és konfliktus nemzetközi környezetének áttekintése

Ciprus 1878-ban került brit uralom alá. Miután néhány évvel később, 1882-ben a britek Egyiptom fölött is megszerezték az irányítást, a sziget a britek stratégiai megfontolásaiban valamelyest leértékelődött,² majd 1923-ban elmélyült, ekkor ugyanis Nagy-Britannia annektálta Ciprust.³ A brit gyarmati uralom már jóval a második világháború kitörése előtt jelentős ellenérzést váltott ki a sziget lakosságából. A brit gazdaságpolitika már 1931-ben zavargásokhoz vezetett, amit a brit hadseregnek kellett leverni, amelyet követően felfüggesztették az alkotmányát. Az ekkor bevezetett politikai és biztonsági korlátozások egy része a brit kivonulásig érvényben maradt és erősítette a britek elleni politikai érzelmeket. 1950-től kezdve a ciprusi politikában egyre fokozottabban jelent meg a Görögországgal való egyesítés igénye, amit a brit hatóságok az idő előrehaladtával egyre nagyobb problémaként értékelték.⁴ A ciprusi görög politikai törekvések egy része, mint a Görögországgal való egyesülés (enosis) nem volt tárgyalható, mivel a brit vezetésnek a regionális megfontolásokat is figyelembe kellett vennie. A brit vezetés tartott a sziget körüli török-görög vetélkedéstől, ami a NATO-ban is feszültségekhez vezethetett volna, amit el kívántak kerülni.

Ciprus a földrajzi elhelyezkedésénél fogva fontos területet jelentett a britek számára. Az uralkodó nézet a brit vezetésben az volt, hogy Ciprus a földrajzi helyzeténél és társadalmi sajátosságainál fogva nem tud és nem fog erőszakos módon fellépni a brit jelenléttel szemben. A brit fél ennek fényében a saját érdekeit helyezte előtérbe a döntéshozatalában, és a ciprusi politikai követeléseket (és saját korábbi ígéreteit a ciprusi görögök irányába) figyelmen kívül hagyta.⁵

A biztonsági helyzet kezdeti elemzésében a brit és a ciprusi oldalról voltak véleményegyezések, hiszen maga Grivas a visszaemlékezésében a ciprusi oldalról mint „laikusok háborújáról” beszél, mivel a ciprusi társadalomban alacsony volt az általános katonai képzettség foka. Földrajzi tekintetben Grivas is úgy nyilatkozott, hogy a ciprusi természetföldrajzi sajátosságok nem könnyítették meg a gerillahadviselést. Amiben a brit és a ciprusi vélemény eltért, az a lakosság hajlandósága volt egy fegyveres konfliktusban való részvételre és a hosszú távú mozgósíthatósága.⁶

Katonai oldalról tekintve, a britek komoly tapasztalatokkal rendelkeztek a felkelésellenes műveletekben, a két világháború között a brit hadsereg számos független-ségi törekvést, fegyveres felkelést volt képes leverni (ezeket az eseményeket számos

elnevezéssel illették a brit gyakorlatban, úgymint kis háborúk, lázadás, felkelés, szükségállapot, terrorizmus stb.).⁷ A II. világháború okozta politikai-gazdasági kimerültség azonban egyértelműen mutatta a jeleit, a brit vezetés feladta többek között az indiai gyarmatát, ami korábban elképzelhetetlen lett volna és mutatta a brit gyarmati képességek új realitásait.

A brit jelenlétet a földközi-tengeri tágabb térségben és annak határain túl is számos kihívás érte az 1945-1960 közötti időszakban. A legfontosabbak ezek közül:

- Palesztina (1944–1948)
- malájföldi szükségállapot
- szuezi válság (1956)
- kenyai szükségállapot (1952–1960)

A konfliktus nemzetközi hátteréhez hozzátartozik, hogy Makáriosz érseknek, a ciprusi függetlenségi mozgalom politikai vezetőjének sikerült Görögország támogatását megnyernie a függetlenségi harc megindításához. Még fontosabb volt, hogy ciprusi oldalról sikerült ezt titokban tartani, ami hozzájárult a stratégiai meglepetéshez, amit az első szervezett erőszakos akciók okoztak. Az EOKA részéről a konfliktus egésze során nagyon fontosnak tartották, hogy a nemzetközi közvélemény irányába a lehető leghatékonyabb kommunikációt fejtsék ki, ezzel segítve a ciprusi kérdés nemzetközi fórumokon való megjelenését.

Szintén fontos elem, hogy a brit oldal már ebben az időszakban megpróbálta felhasználni a saját javára a görög-török ellentétet. 1958-ra Denktash irányítása alatt létrejött a Volkan mozgalom, amelynek fegyveres szárnya, a Török Ellenállási Mozgalom (Türk Mukavemet Teskilati, TMT) etnikai jelleget is kölcsönzött a konfliktusnak.⁸ A görög kormány pedig részt vett a ciprusi felkelés előkészítésében, és a későbbiekben a görög média, elsősorban a rádió fontos támogató szerepet játszott a szigeten,⁹ valamint a görög fél igyekezett a nemzetközi fórumokon is támogatni a ciprusi görögök ügyét. Mindezt az újraegyesülés jegyében tette a kezdeti időszakban.

Georgios Grivas életútja a ciprusi függetlenségi háborúig

Grivas 1898-ban született Cirpuson, fiatalon Görögországba vándorolt, ahol a görög hadsereg tisztje lett. Részt vett a Törökország elleni hadjáratban, a két világháború között katonai pályán maradt. Francia katonai intézményekben tanult, 1928-ban törzstisztté lett előléptetve és a párizsi hadiakadémiára küldték tanulni. Hazatérése után a görög hadiakadémián tanított. 1940-ben lett a 2. hadosztály törzstisztje.¹⁰ A második világháború alatt harcolt az olaszok, majd a németek ellen. Ideológiai értelemben azonban a legnagyobb fenyegetésnek a kommunizmust tekintette.¹¹

A ciprusi események szempontjából fontos volt a II. világháború, hiszen a Görögországban a német megszálló erők ellen folytatott fegyveres harc nagyon fontos iskola volt

a gerilla jellegű erők alkalmazását illetően. Számos fegyveres csoport jött létre eltérő politikai és társadalmi háttérrel, amelyek közül a legjelentősebb a Nemzeti Népfelszabadító Hadsereg (Ethnikos Laikos Apeleftherotikos Stratos, ELAS) és a Köztársasági Liberális Unió (Ethnikos Dimokratikos Ellinikos Syndesmos, EDES) volt. Rajtuk kívül számos kisebb csoport is létezett, ezek közé tartozott az X Szervezet (más átírás szerint Chi Szervezet), amit az akkor még alezredesi rendfokozattal rendelkező Grivas vezetett, és a görög hadsereg 2. hadosztályának tisztjeiből és állományából szerveződött. Nem volt nagy létszámú csoport, becslések szerint a csúcsidejében 500-600 főt tett ki, és főleg a II. világháborút követő polgárháborúban kapott jelentősebb szerepet.¹² Kitűnő lehetőség volt Grivas számára a gerillajellegű konfliktus alapjainak elsajátítására, és figyelembe véve, hogy a később Cipruson működő fegyveres csoportok létszáma ennél is kisebb volt, nem lebecsülendő a szervezési szempontokat tekintve sem.

Érdekesség, hogy Grivas a II. világháború alatt kapcsolatba került és együttműködött a brit féllel, egy alkalommal pedig 1944-ben egyes források szerint a britek beavatkozása mentette meg őt a csoportja ellen tervezett kommunista akciótól.¹³

Az EOKA szervezeti sajátosságai

A konfliktus megindulását az 1955. április 1-jei fegyveres támadások és robbantásos merényletek sorozata jelentette, ami telekommunikációs, rendőrségi és brit katonai célpontok ellen irányult.¹⁴ Az erőszakos akciók meglepetésként érték a brit hatóságokat. Mindez annak ellenére történt, hogy a brit hatóságok 1955 januárjában feltartóztattak egy hajót, ami fegyvereket szállított az alakuló felkelő csoportnak. A britek úgy értékelték, hogy a fenyegetés Görögország irányából várható, nem a szigeten magán.¹⁵ Ez jól mutatja, hogy az EOKA-n belüli biztonsági intézkedések jól működtek, és ez a szervezet fontos tulajdonsága maradt a konfliktus során. Egyúttal jól mutatta a brit elhárítás gyengeségeit a szigeten.

A tervezés, illetve a szervezés sokkal régebben kezdődött. Grivas már 1951-ben megkezdte a ciprusi hadjárat tervezését, több alkalommal személyesen is járt a szigeten, hogy reális képet kapjon a lehetőségekről. 1954 novemberében érkezett tartósan a szigetre, hogy megkezdje az előkészületeket a fegyveres fellépéshez. A toborzást létező társadalmi szervezeteken keresztül kezdte meg, amiben a vallási ifjúsági szervezeteknek nagy szerep jutott.¹⁶ Ahogyan Grivas is rámutat a visszaemlékezésében, politikailag más megoldás nem volt lehetséges, mivel a görög kormány nem volt hajlandó kockáztatni a Nagy-Britanniával fennálló kapcsolatait a ciprusi erők görög területen való megszervezésével, és amúgy sem rendelkeztek olyan lehetőségekkel, amelyek egy ilyen erőt észrevétlenül a szigetre tudtak volna juttatni.¹⁷

Grivas az előkészítési szakaszban egy rövid, de átfogó stratégiai tervet fogalmazott meg, amiben lefektette és a tagság felé kommunikálta az EOKA céljait. A terv

egyres részei a konfliktus során átdolgozásra kerültek, ahogyan azt a helyzet megkívánta. A dokumentum első helyen az elérendő célokat határozza meg: „Cél: hősi és önfeláldozó tettek segítségével felkelteni a nemzetközi közvélemény érdeklődését, elsősorban a szövetségeseket, azt a ciprusi kérdésre irányítani és tényeket teremteni, amíg egy számunkra megfelelő megoldás nem születik. (...) A harcot folytatjuk, amíg a nemzetközi diplomácia – az ENSZ – és főleg a britek nem érzik úgy, hogy a ciprusi kérdés vizsgálatra szorul, és a ciprusi nép és a teljes görög nemzet igényeivel összhangban azt azonnal meg nem oldják.”¹⁸ Ez gyakorlatilag egy átfogó civil-katonai tervet jelentett, amiben az erőszak alkalmazásának célja a politikai megoldás elérése volt, és mindehhez megfelelő nemzetközi támogatást kívánt biztosítani. Ez értelemszerűen korlátozta az alkalmazott erőszak mértékét, és a felkelői oldalon alapos megfontolás tárgyává tett minden akciót, hiszen civil áldozatokkal vagy kegyetlenkedéssel nagyon gyorsan alááshatták volna a politikai célokat.

A csoport szervezési sajátosságait az is befolyásolta, hogy a fegyverzete a kor szintjén sem volt modernnek vagy elégségesnek mondható, a falusi csoportoknak általában csak vadász- és sörétes puskák álltak rendelkezésükre.¹⁹ Az EOKA emiatt kénytelen volt számos házi készítésű (modern elnevezéssel improvizált) eszközt készíteni ahhoz, hogy eredményesen felvehesse a harcot a brit biztonsági erőkkel szemben.

Ennek fényében az EOKA szervezetének hatékonyan át kellett fognia a konfliktus harci és nem harci dimenzióit is, ha sikeres akart lenni. A fegyveres harc önmagában nem vezethetett sikerre, mivel a gerilla jellegű konfliktus sikeres véghezviteléhez szükséges feltételek hiányoztak Cipruson. A harci tevékenységet két fő részre osztotta Grivas: szabotázsakciók végrehajtása a brit és a velük szövetséges ciprusi intézmények ellen, illetve támadások a brit biztonsági erők ellen. A passzív ellenállás megszervezése a lakosság soraiban Grivas felfogása szerint egyenértékű volt a szabotázzsal és az aktív harcselekményekkel.²⁰

Az EOKA szervezetét a körzeti vezetők fogták össze, akik a városi és vidéki fegyveres csoportok tevékenységét koordinálták. A körzetek az egyes területek társadalmi és földrajzi sajátosságaihoz alkalmazkodva eltérő módon épültek fel. Minden körzet vezetőjének kellett rendelkeznie egy olyan helyettessel, akinek tudnia kellett a folyó ügyekről, de nem léphetett fel tevékenyen, hogy ne keveredjen gyanúba. A városi és vidéki fegyveres csoportoknak is kellett ilyen tartalékot képezniük. Az aktív és a tartalék csoportok tagjai biztonsági okokból nem érintkezhetek közvetlenül, csak a vezetőkkel.²¹

A fenti elképzeléseknek megfelelően a harci tevékenység szervezetileg több részre oszlott. A városokban a főszerepet a szabotázs csoportok játszották, amelyeknek folyamatosan jelen kellett lenniük, csak végszükség esetén volt megengedett a tagok számára a vidékre menekülés. A vidéki csoportok (Grivas ezeket partizáncsoporthoz nevezte) feladata az volt, hogy a szabotázs csoportok tevékenységét támogassák, fellépjenek a brit biztonsági erők ellen és lehetőség szerint támadásokat hajtsanak végre.

sanak végre katonai jelentőségű célpontok ellen. Kialakításra került továbbá egy tartalékerő, ami fel volt fegyverezve, de normál körülmények között nem hajtott végre önálló akciókat, a szabotázscsoportok és a vidéki csoportok támogatását látták el, illetve új csoportok kialakításában vettek részt.²² A vidéki csoportok a ciprusi földrajzi adottságok miatt kis létszámúak voltak és nagy területen működtek, hogy ne vonjanak magukra felesleges figyelmet és az ellátásuk ne ütközzön jelentősebb problémákba. A városi csoportoknak, majd a városokban működő specializált csoportoknak – mint a Gránátdobó Csoportok és a Különleges Csoportok –, folyamatosan kellett működniük, ami az erős brit jelenlét miatt nem volt egyszerű feladat.

Ami a katonai eszközöket alkalmazó csoportok működését megkönnyítette, az a hathatós polgári támogatás volt, amit szervezett és szervezetlen formában is élvezhetett az EOKA és az alszervezetei. Már a korai szakaszban is ugyanolyan hangsúlyos volt a passzív ellenállás megszervezése, mint a katonai eszközöket alkalmazó csoportoké. Grivas szerint „*a passzív ellenállás mindenhol és mindenkor a kormányzati ellenintézkedéseket zavarja elterelés és zavarkeltés útján, és erősíti a ciprusiak nemzeti érzését és ellenálló képességét.*”²³ A kezdeti tervek szerint a brit érdekeltségek és a britekhez hű ciprusiak elleni bojkottok, valamint a kormányzati intézkedések elleni tüntetések szervezése volt a fő feladat. Grivas tapasztalatai alapján a lakossági morál összeomlása katonai összeomláshoz vezethet, így a lakossági támogatás biztosítása ebből a szempontból is elsődleges fontosságú.²⁴

A sikerhez két tényező nélkülözhetetlen: hatékony kommunikáció a lakosság irányába és egy olyan szervezet, ami képes a meghatározott irányvonalat végrehajtani. Az összetett feladat megvalósítására egy több szervezetből álló rendszer került kialakításra, amely a társadalom különböző részeit fogta át. A körzeti vezetők civil tanácsadó testületeként működött az A.N.E. (Alkimos Neolaia EOKA – Az EOKA Derék Ifjúsága) nevű szervezetet, ami a fiatalok tevékenységét is szervezte. Először a városokban került kialakításra, majd a vidéki területekre is kiterjesztette a tevékenységét. Az A.N.E. volt a felelős azért, hogy az ifjúsági tevékenység országos szinten összehangolt legyen, illetve hogy az utánpótlás felkészítése egységes alapelvek mentén történjen. Az A.N.E. három réteg tevékenységét fogta össze: iskolások, nem iskolás fiúk és külön rész foglalkozott a lányokkal.²⁵ A P.E.K.A. (Politiki Epitropi Kypriaku Agonos – Ciprusi Harc Politikai Bizottsága) feladata volt a városi és vidéki lakosság tüntetésekre és egyéb tömegrendezvényekre való mozgósítása, a fegyveres harchoz szükséges civil támogatás megszervezése (pl.: tagok bújtatása a brit hatóságok elől), információk gyűjtése, illetve erőszakos tömegcselekményekben való részvétel. A P.E.K.A.-n belül szigorú titoktartási szabályok voltak érvényben, mivel a kompromittálódás esélye jelentős volt. A konfliktus előrehaladtával a P.E.K.A. olyan plusz feladatokat is kapott, mint a brit propaganda elleni fellépés, a lakossági morál javítását célzó kommunikáció, valamint a politikai-katonai tevé-

kenység koordinációja. Amikor lehetőség nyílt rá és a passzív ellenállás, mint a politikai fellépés eszköze szükségessé vált, egy új szervezet került létrehozásra ennek koordinálására. Az így létrejött E.A.E.M. (Enianion Arraghes Ethnikon Metopen – Nemzeti Egység Uniója) a P.E.K.A alárendeltségében működött.²⁶

EOKA alszervezeteinek áttekintése feladat szerint	
Erőszakot alkalmazó alszervezet	Erőszakmentes alszervezet
Hegyi gerilla („partizán”) csoportok Városi szabotázs csoportok O.K.T. (Omades Katadromon Tyfekióforon – Különleges Csoportok) E.O.X. (Eldikas Omadas Cheriovomviston – Gránátdobó csoportok) O.A. (Omades Amynis – Önvédelmi csoportok)	A.N.E. (Alkimos Neolaia EOKA – Az EOKA Derék Ifjúsága) P.E.K.A. (Politiki Epitropi Kypriaku Agonos – Ciprusi Harc Politikai Bizottsága) E.A.E.M. (Enianion Arraghes Ethnikon Metopen – Nemzeti Egység Uniója)

A lakosság mozgósítása passzív ellenállás céljából több célt is szolgált. Egyfelől a brit gyarmati hatóságok tekintélyét és gazdasági erejét kívánták csökkenteni (ez idővel hitelek felvételét és új adók bevezetését eredményezte, ami a lakossági mozgósítást erősítette az EOKA számára). Az EOKA képes volt tömeges felmondásra készíteni a ciprusi görög önkormányzatok állományát, illetve elkezdett párhuzamos igazgatási megoldásokat bevezetni. Ilyen volt a döntőbíróóságok megoldása, ami a görög közösségen belüli vitás ügyek rendezésére szolgált. A passzív ellenállás területén a fiataloknak szánt jelentős szerepet Grivas. Érdekes ebben a vonatkozásban, hogy 1958-ban a brit oktatási rendszer ellen mozgósították a tanulókat. Ennek eredményeként a brit rendszerben érettségiző diákok száma a töredékére csökkent.²⁷

Politikai szempontból Grivas számára nagyon fontos volt, hogy a görög közösségből érkező kihívásokat el tudja fojtani. Elsősorban attól tartott, hogy a kommunisták esetlegesen szembefordulhatnak az EOKA-val és segíthetik a briteket. Ennek megakadályozására az EOKA erőszak alkalmazására is hajlandó volt. Végül soron ez a törekvés sikeresnek bizonyult és a kommunisták kénytelenek voltak a Makáriosz vezetés mögé besorolni.²⁸

Az EOKA stratégiai kérdésként kezelte a konfliktus nemzetközi médiában és fórumokon való tárgyalását, főként azt, hogy a görögországi közvélemény támogatását feltételek nélkül biztosítani tudja magának. Ennek érdekében Grivas már a stratégiai tervében is arról ír, hogy a britek lakosság elleni intézkedéseit és az EOKA által végrehajtott cselekményeket a lehető leghatékonyabban kell közzétenni.²⁹ Annak ellenére, hogy az EOKA sikeresen

tudta kommunikálni a tevékenységét, olykor a brit sajtó segítségével, a nemzetközi szervezetekben nem tudott hozzájárulni a diplomáciai megoldáshoz, mivel a britek a tradicionális súlyuknál fogva sikeresen tudták az eseményeket befolyásolni.

A későbbiekben Grivas a központi tervét – az etnikai közösségek közötti kapcsolatok fokozatos romlásával – kiegészítette önvédelmi tervek felállítására vonatkozó utasítással.³⁰ Ilyen tervbeli és szervezeti módosítás volt az E.O.X. (Eldikas Omadas Cheriovomviston – Gránátdobó csoportok) létrehozása, aminek a feladata a török közösség elleni fegyveres harc volt. A tagjait városi harcjelzésekben, illetve különösen a különböző gránátok alkalmazásában készítették fel. Az alkalmazásuk a britek elleni fellépéstől függetlenül történt, ami független vezetést és szervezeti háttérrel követelt meg.³¹

Brit ellenintézkedések

A britek új technológiák alkalmazásával és jelentős katonai és rendőri erők mozgósításával próbálták az uralmukkal szembeni fegyveres erőszakot megtörni. 1955-ben a brit kormány Sir John Harding feldmarsallt, a brit birodalmi vezérkari főnököt jelölte ki az EOKA által jelentett kihívás leküzdésére.³² Harding egy felettebb aktív katonai karriert tudhatott ekkorra már maga mögött, aminek során a kenyai és a malájföldi konfliktusokban is szerepet játszott, bár nem közvetlenül: mindkét konfliktus esetében a regionális parancsnok volt, és a közvetlen parancsnokságot ellátók a beosztottjai voltak.³³

A brit civil-katonai cselekmények koordinációjának megkönnyítése érdekében Harding a sziget kormányzójává lett kinevezve, és hozzálátott, hogy egy a sziget méreteihez és lakossági számához képest jelentős számú biztonsági erőt építsen ki, ami kb. 4500 rendőrt és 20 000 katonát tett ki.³⁴ Ez 17 zászlóalj és egy páncélaútó ezred alkalmazását jelentette, amit négy régióra osztva dandár szintű parancsnokságok irányítottak.³⁵ A számok természetesen a konfliktus egyes szakaszaiban változtak, nagy változást hozott a britek sikertelen szuezi beavatkozása, amikor Harding átmenetileg kénytelen volt lemondani az irányítása alatt álló erők egy jelentékeny részéről.³⁶

A helyi toborzású biztonsági erők gyorsan megbízhatatlannak bizonyultak, nem utolsósorban azért, mert a brit hatóságok a konfliktus kitörése előtt nem fordítottak megfelelő figyelmet a rendőrség, azon belül is a felderítés (Special Branch) kiépítésére és fejlesztésére. Az EOKA célzott támadásokkal igyekezett fontos rendőrtisztviselőket megölni vagy megfélemlíteni, ami gyorsan a rendőrség demoralizálódásához vezetett.³⁷ A rendőrség és a lakosság közötti szakadékot tovább növelte, hogy a brit vezetés olyan utasításokat adott ki, miszerint a görög zászlót tilos felvonni, és a rendőrségnek kellett akár erőszakkal ennek érvényt szerezni, jó lehetőséget szolgáltatva az EOKA információs műveleteinek végrehajtására a rendőrség ellen. Az EOKA emellett képes volt egy informátori hálózatot is létrehozni a görög származású rendőrök körében, akik számos módon tudták segíteni az EOKA tevékenységét.

Mindez maga után vonta, hogy a britek a konfliktus előrehaladtával egyre hangsúlyosabban próbálták a török közösségre támaszkodni, valamint brit birodalom más részeiből biztosítani a ciprusi rendőrség utánpótlását. Ez pedig a két közösség közötti feszültség növekedéséhez vezetett.³⁸

Politikai téren Harding tárgyalásokat indított Makárioszszal. Engedményként korlátozott önkormányzatot és fejlesztési segélyeket ajánlott fel, amik azonban nem vezettek egyezséghez. 1956-ra Harding úgy kívánta megtörni ezt az ellenállást, hogy Makárioszt letartóztatta és kitoloncolta, ami azonban rontott a biztonsági helyzeten, mivel az EOKA akcióinak a száma megnövekedett és egy általános sztrájk keretében a sziget lakossága is kifejezte nemtetszését. A későbbiekben a britek még egy új alkotmány kidolgozásával is próbálkoztak.³⁹

Harding a kinevezése után szükségállapotot hirdetett, ami a biztonsági erők jogi mozgásterét megnövelte, és súlyos büntetések kiszabását tette lehetővé az EOKA tevékenységében résztvevők ellen, beleértve a halálbüntetést is fegyveres cselekményekkel kapcsolatban. Bevezetésre került továbbá kijárási tilalmak elrendelése, betiltották a sztrájkokat, cenzúrát vezettek be és a kollektív büntetés is bekerült a brit eszköztárba.⁴⁰

A konfliktus előrehaladtával a brit taktikák finomodtak, a kezdeti nagyarányú és a civil lakosságot elidegenítő átvizsgáló műveleteket kisebb, jobban szervezett, célzottabb letartóztatási és kutatási akciókkal váltották fel. A britek hírszerzési lehetőségei javultak, részben az EOKA hibáinak, részben pedig a kemény, a kínzás fogalmát kimerítő vallatási technikáknak köszönhetően.⁴¹ A britek 1955-ben és 1956-ban értek el hírszerzési áttöréseket, amikor nagyarányú akcióik során sikerült felderíteniük EOKA-rejtekhelyeket, ahol többek között Grivas feljegyzései is megtalálhatóak voltak. A dokumentumok megvilágították az EOKA belső működésének egyes részleteit és a Grivas és Makáriosz között húzódó nézeteltéréseket. Az átállt EOKA-szimpatizánsokból és a britek irányába lojális görögökből specializált civil ruhás egységeket szerveztek, amiknek feladata az EOKA tagjainak és infrastruktúrájának felderítése volt. Az ilyen csoportok által vezetett akciók számos esetben eredményre vezettek, a britek szerint Gregory Afxentiou, Grivas helyettese így kompromittálódott (az elfogására indított akcióban életét vesztette).⁴²

1957-ben Sir Hugh Foot váltotta Hardingot a brit oldalon. Foot szintén jelentős múlttal rendelkezett a brit gyarmati konfliktusokban, mivel Palesztinában szolgált az arab felkelés idején. Korábban gyarmati miniszter volt 1943 és 1945 között, később pedig Jamaica kormányzójaként szolgált. Politikailag a Munkáspárthoz fűzték (többek között rokoni) szoros kapcsolatok,⁴³ és a brit kormány remélte, hogy Foot képes lesz megtalálni azt a politikai kompromisszumot, ami véget vet a konfliktusnak.

A konfliktus lezárása

A konfliktus lezárulásához végül egy tárgyalásos megoldás vezetett, Zürichben és Londonban folytatott konferenciák eredményeként A tárgyalások hatására, illetve belpolitikai okokból a konfliktus folyamán több alkalommal került sor tűzszünet meghirdetésére az EOKA oldaláról, és végül egy ilyen tűzszünet idején sikerült a feleknek megállapodni. Görögország, Törökország és Nagy-Britannia 1959-ben kötött megállapodást egymással, aminek eredményeként létrejött a Ciprusi Köztársaság. A ciprusi közösségeknek a végső politikai megállapodásba nem sok beleszólásuk volt. Hosszabb távon azonban a két ciprusi közösség másként tekintett az elért megállapodásra, és a feszültségek már néhány évvel később érezhetőek voltak, végül a Makáriosz kezdeményezésére végrehajtott alkotmányos reformkísérlet nyomán 1963 végére polgárháborús helyzet állt elő.⁴⁴ Mint közismert, a későbbi események konzerválták a sziget megosztottságát és fizikai dimenziót is adtak ennek a megosztottságnak.

Maguk a ciprusi főszereplők nem voltak maradéktalanul elégedettek a kialakult helyzettel. Grivas, a függetlenségi háború meghatározó katonai alakja 1971-ben megalakította az EOKA-B nevű szervezetet, aminek célja az volt, hogy erőszakkal távolítsa el Makárioszt Ciprus éléről. 1974-ig, Grivas haláláig ez az ellenséges viszony megmaradt a két vezető között. Az EOKA-B Grivas halála utána is folytatta a tevékenységét.⁴⁵ Érdekes, hogy Kelet-Európa is szerepet vállalt a Makáriosz által kiépített rendszer megerősítésében, beleértve az állambiztonsági támogatást is.⁴⁶

Brit perspektívából nézve azt mondhatjuk, hogy a konfliktus eredménye katonai kudarc volt, de politikai értelemben a diplomáciai megoldásnak köszönhetően sikerült a brit érdekeket és jelenlétet bizonyos mértékig biztosítani. Ez összefüggésben volt a megváltozott brit érdekekkel, mivel a szuezi válság után és a térségbeli súlyvesztés miatt már nem volt szükségük Ciprusra olyan mértékben, mint korábban. A megállapodás szerint két katonai bázis az övék maradt, ami biztosított számukra katonai lehetőségeket.⁴⁷ A brit külpolitikai törekvések, amelyek a görög és török ellentétek kihasználásával kívánták a brit uralmat biztosítani, csődöt mondtak.

Konklúzió

Katonai értelemben maga a konfliktus méreteit és intenzitását tekintve nem tartozott a 20. század legintenzívebb irreguláris konfliktusai közé. David Benest adatai szerint a konfliktus során 105 brit katona vesztette életét (ebből 49 fő nem harci cselekményben), 603-an pedig megsebesültek. A rendőrségnek 51 halottja és 185 sebesültje volt. 238 civil vesztette életét. A britek 90 főre becsülték az EOKA halottainak a számát. A britek számára a ciprusi tapasztalatok a későbbiekben Ádenben, Észak-Írországban és más konfliktusövezetekben is hasznosnak bizonyultak.⁴⁸ (A civil

veszteség jelentős hányada az EOKA célzott akcióinak áldozatául esett olyan helyi lakos volt, aki a brit gyarmati igazgatásnak dolgozott.)

A ciprusi felkelők sikere – négy évnyi fegyveres harc után egy katonai értelemben jóval erősebb szereplővel szemben – nem maradt észrevétlen nemzetközi téren sem. Grivas tábornok ezt a hatást saját munkásságával erősítette, hiszen megírta emlékiratait és téziseit a konfliktusról, amik 1964-ben angolul és németül is kiadásra kerültek, így egy szélesebb közösség számára is elérhetővé váltak. Így a ciprusi konfliktus példa lehetett a korai dekolonizációs időszakban más, függetlenségi vágyakat megfogalmazó politikai csoportok számára. A palesztinai brit esettel, valamint a franciák indokínai és algériai kudarcával együtt meghatározó eleme volt a később kifejlődő gerillamozgalmak és azok teoretikusai számára.

A konfliktus alaposabb vizsgálata során nyilvánvalóvá válik, hogy a Grivas vezette EOKA alkalmazkodva a földrajzi és társadalmi körülményekhez, egy olyan szervezetet hozott létre, ami kedvezőtlen körülmények között, kihasználva a társadalmi dinamikákat, képes volt a politikai erőszakot és a civil társadalom irányából érkező politikai nyomást hatékonyan ötvözni. Ezzel a brit gyarmati hatóságok munkáját meg tudták nehezíteni Cipruson belül és a nemzetközi diplomáciai területen egyaránt, elősegítve a függetlenség tárgyalásos úton történő rendezését. Szervezési téren a fontosabb társadalmi rétegeket felölelő szervezeti háttér bepillantást enged a felkelés egyedi szegmensébe, amire sokszor nem jut kellő figyelem. Fontos tényező volt a görög közösségen belüli politikai konszenzus a Görögországgal való egyesülésre vonatkozóan, és jelentős siker volt ennek a brit gyarmati biztonsági erők ellen való hatékony felhasználása. Az ilyen és hasonló megoldások ismerete hasznos lehet más, hasonló jellegű konfliktusok elemzéséhez.

A konfliktus megmutatta az EOKA korlátait is, azokat, amelyek a gyakorlatban a gerilla jellegű fellépésre építő csoportokat általánosságban jellemezni szokta. Az EOKA nem volt képes a brit jelenlétet érdemben korlátozni a szigeten, ugyanakkor a választott politikai megközelítés miatt körültekintően kellett az akcióit végrehajtani. A politikai rendezés vonatkozásában külső szereplők támogatására volt rászorulva, így függött Görögországtól, aminek a törekvései és kompromisszumai nem vezethettek tartós politikai stabilitáshoz. Mindez az ilyen és hasonló jellegű konfliktusok politikai kontextusának elemzéséhez adhat fontos történelmi háttérrel.

Jegyzetek/Notes

¹ A Nemzeti Közszerződési Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutatóintézetének tudományos munkatársa.

- ² Asmussen, Jan: *Cyprus at War: Diplomacy and Conflict during the 1974 Crisis*, I.B. Tauris 2008. 12. o.
- ³ Edwards, Aaron: *Island in Revolt: Britain's War against EOKA during the Cyprus Emergency, 1955-1959*, in: Fremont-Barnes, Gregory (ed.): *A History of Counterinsurgency Vol. 2.: From Cyprus to Afghanistan, 1955 to the 21st Century*, Praeger Security International, 2015. 2. o.
- ⁴ Newsinger, John: *British Counterinsurgency: From Palestine to Northern Ireland*, Palgrave, 2002. 85. és 88. o.
- ⁵ Newsinger 2002. 84. és 88. o.
- ⁶ Grivas, Georgios: *Partisankrieg heute*, Bernard & Grafe, 1964. 26. o.
- ⁷ Benest, David: *Aden to Northern Ireland*, in: Strachan, Hew (ed.): *Big Wars and Small Wars: The British Army and the Lessons of War in the 20th Century*, Routledge, 2006. 115. o.
- ⁸ Edwards 2015. 10. o. és Asmussen 2008. 12. o.
- ⁹ Edwards 2015. 7. o.
- ¹⁰ Weyde, Eugen: *Einführung des Übersetzers*, in: Grivas, Georgios: *Partisankrieg heute*, Bernard & Grafe, 1964. 13. o.
- ¹¹ Newsinger 2002. 89. o.
- ¹² Schrader, Charles R.: *The Withered Wine: Logistics and the Communist Insurgency in Greece, 1945-1949*, Praeger, 1999. 31. o.
- ¹³ Newsinger 2002. 89. o.
- ¹⁴ Edwards 2015. 1. o.
- ¹⁵ Newsinger 2002. 91. o.
- ¹⁶ Newsinger 2002. 90. o.
- ¹⁷ Grivas 1964. 31. o.
- ¹⁸ Grivas 1964. 131. o.
- ¹⁹ Newsinger 2002. 90. o.
- ²⁰ Grivas 1964. 131-132. o.
- ²¹ Grivas 1964. 57. o.
- ²² Grivas 1964. 133-135. o.
- ²³ Grivas 1964. 136-137. o.
- ²⁴ Grivas 1964. 33. o.
- ²⁵ Grivas 1964. 50-52. o.
- ²⁶ Grivas 1964. 54-55. o.
- ²⁷ Grivas 1964. 41-42. o.
- ²⁸ Newsinger 2002. 92-93. o.
- ²⁹ Grivas 1964. 132-133. o.
- ³⁰ Grivas 1964. 138-140. o.
- ³¹ Grivas 1964. 59. o.
- ³² Newsinger 2002. 94. o.
- ³³ Edwards 2015. 6. o.
- ³⁴ Edwards 2015. 2. o.
- ³⁵ Benest 2006. 119. o.
- ³⁶ Newsinger 2002. 100. o.

- ³⁷ Andrew, Christopher: *The Defence of the Realm: The Authorized History of MI5*, Allen Lane, 2009. 442-443. o.
- ³⁸ Newsinger 2002. 92-93. és 97. o.
- ³⁹ Newsinger 2002. 94., 98. és 100. o.
- ⁴⁰ Newsinger 2002. 95. o.
- ⁴¹ Newsinger 2002. 101. o.
- ⁴² Andrew 2009. 443. o.
- ⁴³ French, David: *Fighting EOKA: British Counter-Insurgency Campaign on Cyprus 1955-1959*, Oxford University Press, 2015. 241-242. o.
- ⁴⁴ Asmussen 2008. 12-13. o.
- ⁴⁵ Asmussen 2008. 17-18. o.
- ⁴⁶ Egeresi Zoltán, Kacziba Péter: *The Visegrad Countries and Cyprus: Historical Ties and Contemporary Relations* in: ÇALIK ORHUN, Fatma (ed.): *Osmanlı'dan Günümüze KIBRIS Dün, Bugün, Yarın*, Gazi Kitabevi, 2020. 483-484. o.
- ⁴⁷ Newsinger 2002. 107. o.
- ⁴⁸ Benest 2006. 120. o.

Felhasznált irodalom/References

- Andrew, Christopher: *The Defence of the Realm: The Authorized History of MI5*, Allen Lane, 2009.
- Asmussen, Jan: *Cyprus at War: Diplomacy and Conflict during the 1974 Crisis*, I.B. Tauris 2008.
- Benest, David: *Aden to Northern Ireland*, in: Strachan, Hew (ed.): *Big Wars and Small Wars: The British Army and the Lessons of War in the 20th Century*, Routledge, 2006.
- Edwards, Aaron: *Island in Revolt: Britain's War against EOKA during the Cyprus Emergency, 1955-1959*, in: Fremont-Barnes, Gregory (ed.): *A History of Counterinsurgency Vol. 2.: From Cyprus to Afghanistan, 1955 to the 21st Century*, Praeger Security International, 2015.
- Egeresi Zoltán, Kacziba Péter: *The Visegrad Countries and Cyprus: Historical Ties and Contemporary Relations* in: ÇALIK ORHUN, Fatma (ed.): *Osmanlı'dan Günümüze KIBRIS Dün, Bugün, Yarın*, Gazi Kitabevi, 2020.
- French, David: *Fighting EOKA: British Counter-Insurgency Campaign on Cyprus 1955-1959*, Oxford University Press, 2015.
- Grivas, Georgios: *Partisankrieg heute*, Bernard & Grafe, 1964.
- Newsinger, John: *British Counterinsurgency: From Palestine to Northern Ireland*, Palgrave, 2002.
- Schrader, Charles R.: *The Withered Wine: Logistics and the Communist Insurgency in Greece, 1945-1949*, Praeger, 1999.

Zámbó Károly¹

**A szabadság egyéni és közösségi megélésének
viszonya, és a szabadság egyéni és közösségi védelme
The Relationship Between Individual and
Community Experience of Freedom and the
Individual and Community Protection of Freedom**

ABSTRACT

The subject of freedom is the person: at first reading, this statement can be considered correct in its simplicity with regard to natural persons. However, the legal person is otherwise subject to freedom: it is not from nature, but created. It was created for some purpose: instead of autonomous freedom, the root of its existence is purpose. The question arises as to whether man can be considered to be destined for purpose? After all, the root of man's existence is, according to the Christian concept, creation. Is it possible to give man an artificially designed purpose, can human lives be subject to a programme? If we ask the question like that, it'll mean no. However, there are still community goals in society that do not hinder the development of the individual, but promote it. The Christian conception is clear: an individual can best fulfill his own personal freedom and dignity through the service of others. In our time, the person is increasingly at the center of philosophical thinking. Legal ethics should address the person's question accordingly. It should be pointed out that a proper interpretation of the concept of a person is a fundamental condition for the interpretation of the concept of freedom. In this context, I would also like to examine the question of how the Christian idea of personal dignity and freedom can become part of the social philosophical thinking of our time.

Keynotes: person, secularization, legal entity, freedom, sense of law

ABSZTRAKT

A szabadság alanya a személy: első olvasatban ezt a megállapítást a maga egyszerűségében helytállónak lehet tekintenünk a természetes személyek tekintetében. A jogi személy azonban másképpen alanya a szabadságnak: nem a természettől van, hanem létrehozták. Létrehozták valamilyen célra: autonóm szabadság helyett létének gyökerénél célra rendeltség van. Felmerül a kérdés, hogy az emberre lehet-e úgy tekinteni, hogy célra rendelt? Hiszen az ember létének a gyökere a keresztény felfogás szerint a teremtés. Lehet-e mesterségesen kialakított célt adni az embernek, lehet-e program alá rendelni emberi életet? Ha így tesszük fel a kérdést, az maga után vonja a választ, hogy nem. Azonban mégis vannak olyan közösségi célok a társadalomban, amelyek az egyén kibontakozását nem akadályozzák, hanem elősegítik. A keresztény felfogás

egyértelmű: az egyéni ember a saját személyi szabadságát és méltóságát leginkább mások szolgálata által tudja kiteljesíteni. Korunkban egyre inkább a személy kerül a filozófiai gondolkodás középpontjába. A jogi etika ennek megfelelően kell, hogy foglalkozzon a személy kérdésével. Rá kell mutatni arra, hogy a szabadság fogalmának az értelmezésénél alapvető feltétel a személy fogalmának megfelelő értelmezése. Ebben az összefüggésben szeretném azt a kérdést is megvizsgálni, hogy a személyi méltóság és szabadság keresztény elgondolása milyen módon válhat részévé korunk társadalomfilozófiai gondolkodásának.

Kulcsszavak: személy, szekularizáció, jogalany, szabadság, jogérzék

1. A szabadság alanya: a személy

Az európai gondolkodásban, amikor szabadságról beszélünk, azt rendszerint úgy értjük, hogy a szabadságnak alanya van. Csak alanyhoz rendelten tudunk szabadságról beszélni. Csak valaki lehet szabad, a valami nem. Az élettelen fizikai világ, a növény és állatvilág értelem szerűen kizárja a szabadság fogalmát, mert csak az alany lehet szabad, aki „én”. A szabadság kritériuma, hogy aki szabad, az valaki: személy.²

A személy mai európai fogalma három gondolkodási tényező találkozásán alapul, és mindhárom gondolkodási tényező egyenként is, de a három találkozása is a „mediterrán világ”-hoz kapcsolódik. Ez a három gondolkodási irány: az ókori római jog, a görög-hellén filozófiai gondolkodás és kultúra, és a kereszténység. Ez utóbbi alatt szekularizált gondolkodás értelmében a keresztény értékrendet is érthetjük. Ennek a három nagy iránynak a találkozása alapozta meg azt az európai civilizációt, amelynek az eredete a mediterrán világban található.³ A három irány találkozása és egyesülése ebben a térségben történt: a római birodalom Itálián túlterjeszkedve magába integrálta a görög filozófiát és művészetet, és a kereszténység a római birodalomban, ebben a közegeben lett világvallássá. Úgy is megfogalmazhatjuk, hogy egy olyan birodalommal alakult az ókori római birodalom, amelyben a jogrend a római jog volt, a művészet, a filozófia a hellén-görög gyökerekből fejlődött, és a vallás tekintetében pedig a kereszténység vált meghatározó tényezővé.⁴ A római birodalom hanyatlása, majd bukása után a mediterrán térség új nemzetállamai ezt az örökséget már különbözőképpen fejlesztették tovább, de a közös pont a némileg eltérő kultúrákban a római jogintézmények, és a keresztény értékek voltak. Az európai gondolkodás és természettudomány éppen a kereszténységnek köszönhetően tudott a maga szekularizált útján fejlődni, mivel a teremtő Isten és a teremtett világ határozott elválasztásával maga a világ elvesztette – a mitológiai világképekben még meglévő – isteni természetét, ezáltal kutathatóvá, analizálhatóvá vált.⁵ A kereszténység, a maga bibliai teremtéstanával, a nagy pogány panteisztikus kultúrákkal szemben egy szekularizált világképet adott, és ez a deszakralizált, szekularizált világkép adta meg annak a lehetőségét, hogy magát a világot a racionális analízis jegyében elemezzék, és értelmezzék. Ez a szekularizált világszem-

lélet hatott vissza a filozófiai gondolkodásra olyan módon, hogy az emberről való gondolkodás emancipálódott a teológiai filozófiától, ami hosszú folyamat eredményeként a lelkiismereti szabadság újkori fogalmának kialakulásához vezetett.⁶

Hogyha a személy fogalmának az eredetét tekintjük, figyelembe kell vennünk, hogy a ma európai jogrendszerekben használt személy-fogalom gyökereit tekintve a kereszténységből ered. A nagy ókori zsinatokon dolgozták ki a személy fogalmát, két dolog érdekében: egyrészt azt kellett meghatározni, hogy mit jelent Isten három-személyű valósága, másrészt azt is fogalmilag megközelíthetővé kellett tenni, hogy az ember milyen értelemben képmása az Istennek.⁷

2. A személy, mint jogalany

A személy történelmileg kikristályosodott fogalma a jogi gondolkodásban jogalany-ná vált. A jogalany jogokkal rendelkezik, és kötelességei vannak. Ehhez azonban szabadsága az előfeltétel. A pozitív jogi gondolkodás azonban absztrakciós hajlama révén némileg elvonatkoztat a személy keresztény gondolkodásban gyökerező fogalmától. Amikor a jogi gondolkodásban megjelenik a jogi személy, az sajátos értelemben vett absztrakció, amit a pozitív jog önmagában zárt rendszere hoz létre. A jogrendszer – a magyar jogrendszer is, jogalanynak tekinti a jogi személyt, azzal a kitételrel, hogy olyan jogokkal nem rendelkezhet, amelyekkel természetesen csak az ember rendelkezhet.⁸

Lényeges a jogi személlyel kapcsolatban, hogy meghatározott céllal hozzák létre – ez legtöbbször gazdasági cél. A jogi személy esetében tehát célra rendelt léttel találkozunk. Felmerül a kérdés, hogy mennyiben lehet az ember személyét célra rendeltnek tekinteni? Olyan értelemben vetődik fel ez a kérdés, hogy a személyről való absztrakt jogi gondolkodás nem hat-e ki az emberi személyről való gondolkodásra?⁹

A keresztény filozófiai megközelítés erre a kihívásra azzal válaszol, hogy az ember Istentől való teremtett mivoltát helyezi az emberi lét középpontjába, mintegy az ember eredetének, végső okának a meghatározásaként. A jogbölcseleti gondolkodás közvetlenül nem utalhat az ember teremtettségére. Ugyanakkor mégis kérdésként fel kell tenni, és egy természeténél fogva szekularizált jogbölcselet számára hogyan közelíthető meg az ember személyes léte, és ebből fakadó méltósága. Hogyan közelíthető meg a jogbölcselet, és társadalomfilozófia számára az, hogy az emberrel kapcsolatos biológiai, és pszichés jelenségek tudományosan megragadhatóak, elemezhetőek, ugyanakkor az ember személyes léte és méltósága meghaladja a racionálisan értékelhető valóságot. Nyilván a keresztény filozófia és a szekularizált jogbölcselet között egy párbeszéd létrejöhet az emberi méltóságról, és az ember személyes jogalanyiságáról¹⁰...

3. A szabadság tartalma, tárgya

Ha azt kérdezzük, mi tartozik a szabadság tárgyi tartalma alá, az a válasz ígérkezik, hogy mindaz a cselekedet, amely szabadon történik, amely szabad döntés által jön létre. (A szabad akarat keresztény filozófiai elemzése Szent Ágoston révén, aki az Észak-Afrikai Hippó /ma Aleppó/ püspöke volt, kifejezetten a mediterrán világhoz kötődik.) Azt, hogy valaki mit tehet meg szabadon, első látásra mondhatjuk, hogy a jog határozza meg. Ugyanakkor az erkölcs is meghatározhatja a szabad tettet, de más szinten, mint a jog. A jogi és erkölcsi norma különbsége, különböző funkciója válik itt lényegessé. Nem csak egyszerűen arról van szó, hogy a jogi norma abszolút kötelez, míg az erkölcsi norma egy lazább, enyhébb szabályrendszer, amelynek talán a megszegése is belefér a szabadságba... A szabadság ilyen értelmezése – vagyis hogy a szabadság a norma ellenében valósul meg – kétségtelenül jelen van a közgondolkodásban, és éppen ezért egy elméleti, filozófiai jellegű elemzésben is számolni kell ezzel a jelenséggel, akár mint irányzattal is.¹¹

Azonban a normákkal kapcsolatban meg lehet kísérelni egy másik irányultságú gondolatmenetet: azt, hogy a norma, a jogi norma, de az erkölcsi norma is, nem azért van, hogy behatárolja a szabadságot, hanem éppen azért, hogy kiteljesedjék általa a szabadság. A jogi és erkölcsi norma között világos különbség, hogy a jogi norma inkább parancsoló jellegű, míg az erkölcsi norma inkább leíró jellegű. Ugyanakkor, amikor az egyén döntést hoz, akár eseti döntést, akár hosszabb távú elhatározást, annak lehet jogi és erkölcsi vetülete egyaránt. A döntéskor az ember nem közvetlenül valósít meg egy normát, hanem azt a jót akarja megvalósítani, amire a döntése irányul. A normák inkább csak keretet adnak, melyek éppen a szabadság kiteljesedését segítik elő.¹²

4. Mindennapi jogérzék, és erkölcsi érzék

Amikor az ember szabadságát elemezzük, tekintetbe kell vennünk, hogy a szabadság mindennapi megélése nagyon sokszor szubjektív jellegű. Nem annyira a normák tételes és részletes ismerete határozza meg a cselekvéseket, hanem egy általános jogérzék. Ilyen értelemben a mindennapi jogkövetés az erkölcshez hasonló lehet abban a tekintetben, hogy az erkölcs sem tételes szabályrendszerként, hanem egy sajátos belső érzékként van jelen nagyon sok esetben.¹³

A tételes jog részletes és szakszerű ismerete ma leginkább a jogász szakmára jellemző. A közgondolkodásban inkább egyfajta jogérzékről lehet beszélni, amit úgy lehetne jellemezni, hogy a jog néhány alapelvben jelenik meg, amit az egyén, vagy a közösség fontosnak érez. Ezek az elvek leginkább a személyi szabadsághoz kapcsolódnak, azon keresztül közelítik meg a jogrendet. „Mi az, amit szabadon megtehetek?” – kérdezheti az ember, de ezzel kapcsolatban megjelenik egy ezzel szorosan

összefüggő kérdés: „Mi az, amit elvárhatok?” – és ez rámutat az érem két oldalára, arra, hogy miért lehet a normát – a jogi, de az erkölcsi normát is, a szabadság kiteljesítőjeként és nem akadályozójaként értelmezni.¹⁴

Az alkotmányok, mint a magyar Alaptörvény is, tételesen felsorolják az ember alapvető szabadságjogait, mint alapjogokat. A jogérzék azonban bizonyos esetekben nem az egyes alapjogok mentén alakul ki, hanem az határozza meg, hogyha az egyén, vagy egy csoport valamely jogában, - vagy amit annak gondol – korlátozva érzi magát. Mozgalmak épülnek arra, hogyha a társadalom egyes csoportjai, vagy rétegei korlátozást éreznek a jogaik terén, akár úgy is, hogy olyan jogot akarnak elismertetni a maguk számára, ami az adott esetben nem biztosított. Az államformák változásainak ez lehet egyik mozgatórugója (vö. Platón Állam c. művében a demokrácia átalakulása diktatúrává).¹⁵

5. Összegzés

A szabadságjogok védelme a nemzetállamok feladata, elsősorban alkotmányos szinten. De ezzel együtt, éppen ezért a szuverén államok alkotta közösségnek is feladata, hogy a közösséget alkotó államok értékrendjét képviselje, és a saját szintjén védelmébe vegye. Úgy gondolom, hogy egy olyan társadalom-, és jogfilozófia irányába érdemes további lépéseket tenni, amely a jogrendből fakadó korlátozásokat a szabadság kiteljesedésének eszközeként kísérli meg bemutatni. Annak bemutatása lehetne az ilyen irányú gondolkodás célja, hogy amit az emberek korlátozásként élnek meg – és nagyrészt úgy is van megfogalmazva – az egy más nézőpontból tekintve valamely szabadságjog védelmeként jelenik meg. Úgy gondolom, lehet a normát úgy látni, és véleményem szerint meg lehet próbálni úgy láttatni, hogy a norma nem elveszi a szabadságot, hanem épphogy megadja, és a norma segíti az egyén és közösség szabadságának a kiteljesedését.¹⁶

JEGYZETEK/NOTES

¹ doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

² A filozófiai gondolkodás, és a jogi etika újabb iránya szinte egyszerre fedezi fel a személy jelentőségét. Ez azonban újra felfedezés, hiszen arról van szó, hogy az etikai gondolkodás olyasmire kezd újra nyitottá válni, ami mindig is központi helyet foglalt el a gondolkodásban, azonban látszólag háttérbe szorult egy időre, hogy egy új összefüggésben ismét előtérbe kerüljön. A személy jelentőségének egyre erőteljesebb megjelenése napjaink gondolkodásában egy ilyen folyamat része.

vö. Birher Nándor – Szabó Adrienn: Az élet és a túlélés erkölcsi – jogi kérdései, Jel Kiadó, Budapest, 2004. 35.

³ A középkorban a katolikus egyház az ember lelkiismereti szabadságát természetes adottságként kezelte. Azonban az áteredő bűn teológiai tanításából kiindulva bizalmatlanul kezelte az emberi szabadságot, amint Balázs Zoltán, hivatkozott művében kimutatta. vö. Balázs Zoltán: Az emberi jogok mint politikai doktrína a lelkiismereti szabadság példáján, *Acta Humana*, 2020/3. 9-29. 9.

⁴ A természettudományos gondolkodást a keresztény filozófia irányából Joseph Ratzinger így értékeli: „Az egész természettudományos gondolkodás és az egész technikai alkalmazás arra a feltételezésre épül, hogy a világ szellemi törvények szerint rendeződik, olyan szellemet hordoz magában, amelyet a mi szellemünk is felismerhet. E szellem érzékelését azonban a tapasztalatnak is igazolnia kell. Minden olyan gondolat, amely meghaladja ezt a kapcsolatot, önmagában álló szellemet vagy a jelen világot megelőző valóságot feltételez, ellentmond a tudomány módszertani fegyelmének, és így mint tudományelöltti, tudománytalan gondolkodásmód kiközösítésre számíthat. A logoszt, a bölcsességet, amelyről egyfelől a görögök, másfelől Izrael beszélt, az anyagi világ dolgai közé utalják, amelyen kívül nem szalonképes.” Joseph Ratzinger – XVI. Benedek pápa: Hit, igazság, tolerancia, Ős-Kép Kiadó, Budapest, 2019. Fordította: Sallai Gábor. 131.

⁵ Joseph Ratzinger fentebb hivatkozott művében azt is kifejti, hogy a zsidó monoteizmus a kereszténységben – Krisztus személye által – lett egyetemessé. Mivel az egy Isten, aki teremtett, nem része a világnak, maga a világ nem Isten. Ilyen értelemben a világ profanizálódott, elemezhetővé, analizálhatóvá, mérhetővé vált. Ugyanakkor az Isten-kép pedig személyessé vált. Isten megszólítható, személyes létező, mivel nem világ-energia, nem egy személytelen világ-működési elv, hanem valaki, aki a világon kívüli, és a világ előtti. vö. Joseph Ratzinger – XVI. Benedek pápa: i.m. 142-143.

⁶ Zlinszky János: Keresztény erkölcs és jogászti etika, Szent István Társulat, Budapest, 2017. 139.

⁷ Fila Béla – Jug László: Az egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai, Örökmécs Alapítvány, Kisterenye – Budapest, 1997. 826-829.

⁸ Alaptörvény, szabadság és felelősség

⁹ Kuminetz Géza: Egy tomista jog- és állambölcsélet vázlat, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2018. 734-735.

¹⁰ A rendszerváltás éveiben ilyen jellegű párbeszéd jegyében tartott az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen előadásokat Nyíri Tamás professzor. A közelmúltban Zlinszky János Keresztény erkölcs, és jogászti etika c. műve ilyen irányú dialógusról, gondolkodásról tanúskodik. vö. Zlinszky János: i.m. 13-15.

¹¹ Kuminetz Géza hivatkozott munkájában – XVI. Benedek pápa gondolatát idézve a „Caritas in veritate” kezdetű enciklikából, valamint Peter Kreeft véleményét idézve – arra mutat rá, hogy a cselekvés szabadságában benne foglaltatik a normákkal való szembefordulás. Az erkölcsi norma szabad döntés általi követése, amely keresztény megfogalmazásban szeretet megvalósításának tekinthető, úgy lehetséges, ha ez a szabadság magában foglalja a norma elutasítását is. Ez egy látszólagos ellentmondás, amely abból adódik, hogy egy normát úgy lehet szabadon követni, hogy minden szabad döntés, amely a norma követésére irányul, magában foglalhatja a norma visszautasítását is. Ebből látható, hogy a szabadság nem abszolútizálható. Ha valaki például egy erkölcsi norma megszegése mellett dönt, azzal elutasítja a norma által megjelenített értéket. A szabadság, mint érték, érvényre jut az életben, azonban más értéket pedig pont ezzel a döntéssel utasít el. A keresztény világnézet, és erkölcsi felfogás

ebben a tekintetben világos: amikor valaki végérvényesen elköteleződött egy döntés által, akkor abban, amire a döntése irányult, már nincs szabadsága. Pontosabban fogalmazva: szabadsága (a döntésre vonatkozó szabadsága) beteljesedett: nem aktuálisan megjelenő szabadság, hanem teljesedésbe ment szabadságról van akkor már szó. A keresztény hit szerint, ilyen lesz a túlvilági, örök boldogság: már nem lesz döntésekre lehetőség: de szeretet lesz, a szeretetben való örök beteljesedtettség, amit akkor már ebből adódóan nem lehet elveszíteni. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a szabad döntés tekintetében kétféle szabadság van: amikor a jó és rossz között kell dönteni, vagy amikor két jó közül kell választani. A szabadság igazán szép megnyilvánulása, amikor két jó közül kell választani, azonban a keresztény etikai gondolkodás érthetően inkább azzal foglalkozik, amikor a jó és a rossz közül kell választani. Ennek a döntésnek van ugyanis etikai jelentősége. Az etikai gondolkodás egyik fontos iránya kétségkívül annak eldöntésére irányul, hogy milyen szempontok alapján lehet eldönteni, hogy éppen két jó között, vagy jó és rossz között történik-e a döntés. Itt azonban felmerül a jó és a rossz közötti megkülönböztetés kérdése, amely azonban metafizikai kérdés, és rávilágít az etika metafizikai alapjaira. (A keresztény etikai gondolkodás számára ezért problematikus a metafizika nélküli filozófiai-etikai gondolkodás.) vö. Kuminetz Géza: i.m. 64.

¹² Birher Nándor – Szabó Adrienn: i.m. 26-28.

¹³ Kuminetz Géza hivatkozott művében vizsgálja az érzelmek szerepét a döntési folyamatban. Szentmártoni M.: A döntési folyamat lélektana c. munkáját idézve: „Mielőtt egy cselekvés megszületik, azt egy ’belső tevékenység előzi meg: megfigyelünk, emlékezünk a múltra, elővételünk valamit a jövőből, mérlegelünk lehetőségeket és csak ezek után döntünk. (...) Mielőtt cselekednénk, három lelki folyamatnak kell végbemennie: megtapasztalás, értékelés és ítélet. Minden döntési folyamat mindig érzelmi megkívánással kezdődik, amelyet követhet az érzelmi akarás. Első találkozásunk a valósággal ugyanis mindig érzelmi jellegű. Mindaz, ami érint bennünket, ami fontos a számunkra, azt előbb érezzük, csak azután reflektálunk rá. Az érzelmi megkívánás közvetlen kiértékelést jelent és pedig csak két kategóriában: kívánatos – nemkívánatos. (...)” Kuminetz Géza: i.m. 166-167.

¹⁴ Kuminetz Géza hivatkozott művében így ír a közgondolkodás jogi normára történő reflexiójáról: „Egy társadalomban a jog akkor tölti be szerepét, ha igazságos törvények születnek, ha azokat szintén igazságosan hajtják végre, ha azok alapján ugyancsak igazságos ítéletek születnek; ha az emberek nem kényszerként élik meg a jog előírásait, hanem önmaguk és hazájuk kibontakozásár szolgáló szabályként tekintenek rájuk, melyeknek legjobb tudásuk és lelkiismeretük szerint akarnak érvényt szerezni. Vagyis ha a polgárok jó hazafiak. Ezért is szól így a természetjog parancsa: Az ép személyiségű ember kiművelése minden más parancs végrehajtásának, így a belső és a külső békének is az alapja. Ehhez azonban az emberi életet valóban emberivé tevő normák tiszteletére (mint érzületre) kell megtanítani a mindenkori következő nemzedék tagjait. Megszívlelendő ez egy a normákat továbbra is irracionálisan megvető és ezért már globálisan kaotikussá vált korban, vagyis a jelenben, mivel a normák igazi tisztelete nélkül nem képzelhető el igazi haladás, tartósan békés emberi együttélés, de üdvös harmónia a szívekben sem.” Kuminetz Géza: i.m. 211.

¹⁵ Mester Béla: Az akarat és/vagy a személy szabadsága, *acta.bibl.u-szeged.hu*, 208.

¹⁶ Birher Nándor – Szabó Adrienn: i.m. 93-98.

Felhasznált irodalom/References

- Magyarország Alaptörvénye,
<http://www.kozlonyok.hu/nkonline/mkpdf/hiteles/mk11043.pdf>
- Balázs Zoltán: Az emberi jogok mint politikai doktrína a lelkiismereti szabadság példáján, *Acta Humana* 2020/3. 9-29.
- Birher Nándor – Szabó Adrienn: Az élet és a túlélés erkölcsi – jogi kérdései, Jel Kiadó, Budapest, 2004.
- Fila Béla – Jug László: Az egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai, Örökmécs Alapítvány, Kisterenye – Budapest, 1997.
- Kuminetz Géza: Egy tomista jog- és állambölcselet vázlata, Szent István Társulat, Budapest, 2018.
- Mester Béla: Az akarat és/vagy a személy szabadsága, acta.bibl.u-szeged.hu
- Ratzinger, Joseph – XVI. Benedek pápa: Hit, igazság, tolerancia, Ős-Kép Kiadó, Budapest, 2019. Fordította: Sallai Gábor
- Zlinszky János: Keresztény erkölcs és jogászai etika, Szent István Társulat, Budapest, 2017.

Szabó Róbert¹

**A mohácsi csata, Szigetvár ostroma és
a harsány-hegyi csata kutatási előzménye földrajzi
megközelítésben**

**The Research History of the Battle of Mohács, Siege
of Szigetvár and the Second Battle of Mohács in
Geographical Aspects**

ABSTRACT

The research history of the Battle of Mohács (1526), the Siege of Szigetvár in 1566 and the Battle of Harsány Hill (1687) go back a long time. Most of the work of the last century and a half has been published in the ranks of historiography. Generations of historians, all in the light of different historical tragedies, have approached the formulation of what is currently being said about the three military conflicts. Rachel Woodward's 2013 article *Military Landscapes: Agendas and Approaches for Future Research* provided a major impetus for new geographic research on military conflicts. Researchers working in the light of Woodward's agenda have examined the landscape-shaping impact of former military activity, devoting a prominent role to studies of the effects of memorial sites on the landscape and community. In the course of my work, I have attempted to gather geographic scientific work for each conflict. Therefore, I aimed to present the most important scholarly works that have focused on landscape reconstruction, clash-related localization issues, and issues of memorial sites and symbolic space in the last century and a half.

All in all, I aim to present the research history of these three mentioned conflicts and highlight their geographical aspects. Furthermore, to present the latest geographical researches and their methods that were applied during the researching process.

Keywords: landscape, military landscape, place and memory, Geography, war and landscape

ABSZTRAKT

A mohácsi csata (1526), Szigetvár 1566-os ostroma és a harsány-hegyi csata (1687) kutatási előzménye hosszú múltra nyúlik vissza. Az elmúlt másfél évszázad munkáinak többsége a historiográfia berkeiben látott napvilágot. Történészgenerációk, mind más-más történelmi tragédia fényében láttak hozzá a három katonai konfliktus éppen aktuális mondanivalójának megfogalmazásának. A katonai konfliktusok új, földrajzi szemléletű kutatásához Rachel Woodward 2013-as *Military landscapes: Agendas and approaches for future research* című cikke adott nagy lendületét. A Woodward agendájának fényében dolgozó kutatók az egykori

katonai tevékenység tájat formáló hatását vizsgálták meg, kitüntetett szerepet szánva az emlékezeti helyek tájra és közösségre gyakorolt hatásainak vizsgálatára.

Munkám során arra tettem kísérletet, hogy mindegyik konfliktus esetében földrajzi szempontú tudományos munkákat összegyűjtsem. Ennél fogva, céloom az volt, hogy bemutassam azokat a leglényegesebb tudományos munkákat, amelyek az elmúlt másfél évszázadban, a három tárgyalt katonai konfliktus tekintetében a tájrekonstrukciót, az összecsapásokhoz köthető lokalizációs problémakört, illetve az emlékezeti helyekkel és szimbolikus térfoglalással foglalkozó kérdéseket helyezték a kutatásaik középpontjába.

Kulcsszavak: táj, katonai tájkép, hely és emlékezet, földrajz, háború és tájformálás

Bevezetés

Doktori kutatásom a magyarországi török kori katonai események térbeli lenyomatának vizsgálata köré csoportosul, ezen belül is a mohácsi csatához, szigetvár 1566-os ostromához és a harsány-hegyi csatához kapcsolódó emlékezeti helyek képezik a szorosabban vett kutatási területemet.

Azzal a céllal láttam neki ennek a három koraujkori katonai konfliktus földrajzi szemléletű kutatástörténetének megírásához, hogy a három tárgyalt történelmi esemény kutatástörténetéből kidomborítsam a földrajzi kutatási jelleget, továbbá szándékomban állt a legújabb kutatási eredmények kihangsúlyozása is. A katonai események modern, földrajzos eszközökkel való kutatása Rachel Woodward 2013-as munkájára vezethető vissza. Woodward, ebben megfogalmazta a *militar landscape* fogalmának alapjait: azaz, minden katonai tevékenység térre gyakorolt hatásainak vizsgálatát jelenti.

Az alábbi írásomban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy az idők folyamán hogyan változott a három tárgyalt katonai konfliktus földrajzi szemléletű kutatása, illetve mik az aktuális trendek és módszertani újítások a tudománynak ezen az oldalán.

2. A mohácsi csata (1526)

2.1. A mohácsi csata rövid története

Nándorfehérvár, Pétervárad és Újlak eleste után bekövetkezett az, amitől Zsigmond király óta a legtöbben el szerettek volna kerülni: nyílt csatát kellett vállalni az oszmánokkal, annak érdekében, hogy megakadályozzák őket a Buda felé vezető útjukban. II. Lajos király Budától Tolnáig tartó útját két hét alatt tette meg, mivel folyamatosan az újonnan beérkező csapatokat várta be. Annak érdekében, hogy időt nyerjenek, Báthori István nádor és Sárkány Ambrus csapatait Tomori hadával kiegészítve Eszékre küldte, hogy megnehezítse Szulejmán szultán átkelését a Dráván. Viszont, a nádor alá rendelt

csapatok, kiváltságaikra hivatkozva, a király nélkül nem bocsátkoztak harcba. Az oszmánok augusztus 21-re megkezdték a Dráván való átkelést. Eközben Tomori, Baranyavár környékén a Karasica mocsarainak egy szűk átjárójában szekérvárat hozott létre, s hősiességben ideig-óráig feltartották az oszmán csapatokat. Ezalatt, Mohács mellett heves vita bontakozott ki a főurak között a csata felvállalásáról, illetve a visszavonulásról. Szapolyai nem szerette volna elhagyni a Karasica mocsarában felállított harcállását, mi több, arra bízta a jelenlévőket, hogy együttes erővel induljon el a Karasica vidékére. A földjük védelme érdekében a délvidéki nagyurak is a csata mellett kardoskodtak. Az összegyűlt sereg élelmezése is egyre nagyobb problémát jelentette. Másrészt, az akindszik és szpáhik állandó zaklatásai miatt a visszavonulás is csak nagy áldozatok árán sikerülhetett volna. Végül a csata mellett döntöttek. Tomori alakulatát is visszavonták a Mohácsi-síkra. A magyar hadsereg augusztus 26-án már hadrendben állt. A bekerítéstől félve a magyar hadrendet amennyire csak lehetett, széthúzták. Másrészt, Tomori javaslatára olyan haditervet dolgoztak ki, amelyben a páncélos lovassággal támadást lehetett indítani, kihasználva a sík terep adta előnyöket, továbbá az is a terv része volt, hogy részenként verjék szét a török sereget. Augusztus 29. reggelén a magyar könnyűlovasság már harcban állt az oszmán elővédekkel. Délután kettő óra magasságában a jobbszárnyon túl ellenséges lándzsákat pillantottak meg. Tomori Ráskay Gáspárt, a király testtőrségének csapatát küldte ellenük. De Ráskay néhány száz fős csapatának esélye sem volt Báli és Hüsrev bég lovasaival szemben. Délután négy órakor a király parancsára megindult az általános támadás. Elsőként a Batthyány Ferenc horvát bán vezette jobbszárny lendült támadásba. A kezdetben sikeres roham hatására megfutamították a ruméliai hadtestet. Ám, az oszmánok újraszervezték védelmüket és felvették a harcot a horvát bán lovasaival szemben. Közben Báli és Hüsrev bég rátámadt a magyar táborra, amelyet kifosztottak, miután az ott lévőket legyilkolták. A meginduló Lajos király csapatai viszont szembe találták magukat a topcsik ágyúikkal és a janicsárok puskáival. A király vezette roham többszöri kísérletre is összeomlott a heves puska és ágyútűzben. Ezt követően a király és katonái egy utolsó elkeseredett rohamra indultak, mellyel a szultánt és kíséretét szerették volna megsemmisíteni. Ez a kísérlet is kudarcba fulladt. Végül a menekülés általánossá vált a harctéren.²

2.2. A mohácsi csata kutatástörténetének földrajzi aspektusai

A mohácsi csatához kapcsolódó földrajzi szemléletű kutatások egyik kardinális kérdése az, hogy pontosan hol történt a mohácsi csata. A XIX. századi kutatók a mai Sátorhely települését azonosították Földvár településsel. Az oszmán hadurak pedig a mai Törökdombnak nevezett magaslatról irányították a hadmozdulatokat, amely a Mohács és Udvar közötti út mellett helyezkedik el. A néphagyomány szerint ezen a dombon ütötték fel a szultán sátrát is. 1924-ben Gergely Endre Földvár települését valahol a síkságot övező dombok környékére lokalizálta. Erre alapozva Gyalóky

Jenő a csata 400. évfordulójára azt az elméletet dolgozta ki, miszerint Szulejmán szultán csapatai a Béga pataktól délre, a Borza pataktól északra helyezkedtek el. Az 1950-es években véletlenszerűen felbukkant leletek nyomán régészeti munkálatokba kezdett Papp László. Az ő elképzelései szerint Földvár falu, a csata központja valahol Majs közelében található. Régészeti kutatásai azonban nem támasztották alá a hipotézisét. A csata 450. évfordulója alkalmából Perjés Géza megjelent munkája minden eddiginél délebbre helyezte Földvár települését, a Borza patakon túlra. Elgondolása szerint a magyar hadrend közvetlenül a síkság déli pereme előtt helyezkedett el. Ez az elmélet azonban felveti azt a kérdést, hogy akkor miért nem kezdődött meg sokkal előbb a magyar támadás, miközben a síkság déli peremén jól látható lett volna az oszmánok lassú, szakaszos felvonulása.³

N. Ipoly Márta 1977 során összegezte az addig napvilágot látott Földvárral kapcsolatos tanulmányokat, így összehasonlíthatóvá váltak a különböző Földvár koncepciók.⁴

Az 1990-es években Négyesi Lajos új kutatási módszerekkel kezdett bele a csata helyének meghatározásának feladatába. Következtetései szerint Földvár falunak valahol Majstól északkeletre kellett állnia. Feltételezését az is alátámasztotta, hogy Szücs József már évtizedek óta ugyanerről a helyről gyűjtötte a csatához köthető tárgyakat. Ugyanígy, a csatához köthető csontvázlelet és a fegyverleletek is a majsi völgy előteréből kerültek ki. Másrészt, Majstól keletre számos egykori falunyomot is beazonosítottak már. A leletek azonosítása viszont nem haladt zökkenőmentesen, ugyanis nem volt egyértelmű számára, hogy a leletek konkrétan a csatából származnak vagy egyébként is ott voltak már a csatát megelőzően vagy éppen közvetlenül a csatát követően kerültek oda. Továbbá, nagyméretű tárgyak ritkán kerültek elő. Ez valószínűleg azért van így, mert az összecsapást követően a győztesek minden használható felszerelést és értékes tárgyat összegyűjtöttek. Legfeljebb törött fegyverek, sarkantyúk, vagy elszórt apróbb tárgyak maradtak a csatatéren. Viszont, koncepciója megalkotása során, a két sereg táborhelyének meghatározásánál figyelembe vette a vízutánpótlás kérdését, továbbá felveti azt a kérdést is, hogy, egyáltalán hol férhettek el a harcoló seregek? Ezek a felvetések alapjaiban cáfolták meg Perjés Géza nézeteit.⁵

Négyesin és Pappon kívül mindenki azt a nézetet vallotta, hogy a török ágyúk Földvár falu előtt helyezkedtek el. Ezzel szemben, a török krónikák szerint az ágyúk Ibrahim pasa hadának közepén lettek felállítva. Továbbá, a kutatók nagy része azt sem vette figyelembe, hogy a ma létező Eszék-Mohács útvonal több helyütt is eltér a csata idejében létező útvonaltól.⁶

Négyesi mellett a régész Bertók Gábor volt az, aki Földvárt a majsi katolikus templomtól északkeletre dokumentálta. Meglátásainak köszönhetően egy évtizedes terepmunka vette kezdetét, amely már-már eldöntötte a Földvár-vitát és a csatahelyet Majs keleti előterébe helyezte el. B. Szabó János 2006-os Mohács monográfiája is a Négyesi Lajos és Bertók Gábor majsi koncepcióját fogadta el.⁷

A földrajzi jellegű Mohács-kutatások állóvizét Pap Norbert kutatócsoportja verte fel 2017-ben. 2019-es „Sátorhely vagy Majs?” című tanulmányukkal. Elemzéseik nyomán a majsai Földvár-koncepció tarthatatlanná vált. B. Szabó János is az új eredményekbe helyezte bizalmát, míg végül új koncepciója szerint Földvár faluhelyét Udvar és Buziglica közé helyezte el. Ezt követően még mindig három koncepció létezett. Egyrészt a Négyesi és Bertók kutatók által Majs környékére lokalizált faluhely, másodsorban pedig B. Szabó Udvar tágabb környezetében létező elmélete, harmadrészt pedig a Pap Norbertféle Sátorhely közeli koncepció. Pap Norbert Gyenizse Péterrel, Kitanics Mátéval és Szalai Gáborral közösen megjelent 2020-as cikkében, a *Történelmi Szemle* hasábjain elemezték a létező koncepciókat, majd arra jutottak, hogy Udvarra és az attól délre fekvő területekre még kevésbé illenek a középkori Földvár és a mohácsi csata jellemzői. Míg, ez a tanulmány azt is bebizonyította, hogy Sátorhely mai közigazgatási területére viszont igazak a jellemzők.⁸

Végül Sudár Balázs is bekapcsolódott a vitába és egy 1696. évi dokumentum alapján, amely a felszabadított települések felméréséről szólt, azt állította, hogy Udvar tágabb környezetében kell keresni Földvár falunyomait. Ezt a feltételezést arra alapozta, hogy a dokumentum szerint Földvár és Kiskőszeg 2,5 órányi távolságra voltak egymástól. Ennél fogva, úgy számolt, hogy Földvárnak Udvar tágabb környezetében kell lennie. Varga Szabolcs is a Sudár-féle Földvár-koncepciót tartotta a legéletképesebbnek, egy 2020-ban megjelent tanulmánya szerint. Végh András és B. Szabó János pedig szakítottak Földvár, Udvar és Buziglica területére történő lokalizációval. Új koncepciójuknak Földvár faluhelye teljesen megegyezett a Pap Norberték Sátorhely környéki Földvár faluhely koncepciójával. Végül, a Földvár-vitában 2021-re konszenzus közeli helyzet alakult ki, egyre bizonyosabbá kezd válni, hogy a keresett faluhely a mai Sátorhely környezetében keresendő. A keresett falunyom feltehetően a mai Sátorhely vagy Udvar közigazgatási területén helyezkedik el.⁹

Hasonlóan a Földvár faluhelyének beazonosításához, Pap Norbert és kutatócsoportja földrajzi megközelítésben kezdték meg II. Lajos király halálhelyének beazonosítását is (1. ábra). A primer forrásokat keletkezésük ideje szerint emlékezeti rétegekbe csoportosították, majd geoinformatikai eszközökkel tájrekonstrukciót készítettek, ezt követően a források elmondásait összevetették a korabeli táj jellemzőivel. Rámutattak, hogy a király és testőrei a Csele-torkolattól délre, a folyót nyugatról kísérő magaspart természetes lejáróját használhatta menekülési útvonalként. Vélhetően ezen a helyen próbált átúsztatni az akkor éppen megáradt Duna egy kisebb ágán. Miután általúsztatott, egy vastagabb, iszapos mélyedésbe gázolt bele a sérült lovával, melyben az áradás miatt magasan állt a víz. Itt fulladt bele a király és lova az iszapba. A csatát követően az oszmánok nem találták meg a holttestet, hiszen a Duna vize az

áradás miatt még mindig magasan állt, olyannyira, hogy eltakarta az iszapos mélyedésben levő holttestet. Az árhullám levonulását követően a környékbeli parasztok megtalálták és eltemették a király tetemét.¹⁰

1. ábra

Orlai Petrich Soma: II. Lajos holttestének megtalálása (1851)

Forrás: ujkor.hu¹¹

Figure 1.

Soma Orlai Petrich – Discovery of the Corpse of King Louis II of Hungary on the battlefield of Mohács, 1851

Source: ujkor.hu¹²

A mohácsi csatának talán a harmadik legjelentősebb szimbolikus helyét jelenti a Törökdomb. 2018 során fémkereső műszeres lelőhely-felderítés és felszíni leletgyűjtést végzett Pap Norbert és kutatócsoportja. Az eredetileg 8 méter magas és 25-30 méter széles dombot az 1960-as és 70-es évek során több alkalommal is elhordták. Földradar és talajellenállás tomográfia segítségével kimutatták, hogy egy legfeljebb 7,5 x 7,5 méter nagyságú, kőből épült őrtorony állt a domb tetején, melynek tetőzetét téglá-

ból építették ki. Geofizikai mérésrel pedig igazolni tudták Gergely Endre 1924-es feltevését, miszerint a dombtetőtől mintegy 10 méterre, nyugati irányban sikeresen beazonosították a 17–20. századi térképeken jól látható körítőárkot. További vizsgálataik pedig cáfolják azt az elképzelést, miszerint a szultáni sátor a mohácsi csata során ezen a helyen lett volna felállítva, mivel annak méretei sokkal nagyobbak lehettek, mint a Törökdomb csúcsán kínálkozó hely. A mohácsi csatában elhunyt muszlim harcosok tömegsíjára sem bukkantak rá ez idáig.¹³

3. Szigetvár 1566

3.1. Az 1566-os szigetvári ostrom rövid története

Annak ellenére, hogy az oszmánok döntő győzelmet arattak a mohácsi csatában, Bécs elfoglalására tett kísérletei (1529, 1532) mind kudarcba fulladtak. Ezt követően fordult a szultán figyelme a magyarországi hódoltság megszilárdítására. A Magyar Királyság keleti felében, az erdélyi fejedelem és a magyar királyok közötti állandó háborúskodásnak köszönhetően Szulejmán szultán 1565-ben segélyhad felállítására szánta el magát, mivel János Zsigmond szorult helyzetbe került a harcok során. A szultán azt is fontolóra vette, hogy egy nagyszabású hadművelet keretében a fennálló háborús helyzetet végleg rendezze, egy mindent eldöntő hadjáratral.¹⁴

A Tiszántúl mellett a Dél-Dunántúl és Szlavónia számított parázsló hadszíntérnek. Pécs eleste után Szigetvár szerepe jelentősen megnőtt. Az 1540-es évektől megkezdődött a vár modernizációja is. Horváth Márk második kapitánysága idején kapta meg a vár sajátos négy részre (újváros, óváros, külső vár, belső vár, amely az Almás-patak segítségével felduzzasztott vízből létesített tó közepén állt, mint egy sziget) tagolt formáját.¹⁵

Az 1550-es években, a török ellen való védekezés három legfontosabb várát Gyula, Eger és Szigetvár képezték.¹⁶ A Szigetvár várában állomásozó katonák állandó fenyegetést jelentettek az oszmánok magyarországi utánpótlási vonalaira. Éppen ezért, Ali, budai pasa 1556-ban megkísérelte bevenni Szigetvárt. Annak ellenére, hogy csapatai jelentős fölényben voltak a védőkkel szemben, a 25 ezer fős sereg nem tudta bevenni a Horváth Stancsics Márk várkapitány által vezetett 1800 fős védősereg által védett várat. 1561-től Zrínyi Miklós lett a vár kapitánya és kapitánysága alatt Szigetvár még merészebben zaklatta az oszmánok kommunikációját, adóztatta a fennhatóságuk alá került területeket. Többek között, Szigetvár merész zaklató tevékenysége lehetett az oka annak, hogy Szulejmán szultán 1566. április 29-én ötvenezer hada élén elindult Magyarországra. Vukováron keresztül Eszékre vonult seregével, ahol átkelt a Dráván. Augusztus 5-re Szigetvár körül volt zárva. A szultán sátrát a zsidó (ma turbéki) szőlőhegyen verték fel. Az oszmánok a várat körülvevő tó lecsapolását követően lendültek támadásba a külső majd pedig a belső vár ellen,

miközben irtózatosszerű veszteségeket szenvedtek el. Augusztus 9-én az újvárost, augusztus 19. vagy 21-én pedig az óvárost foglalták el. A védők a várba szorultak vissza. Szeptember 2–4. között az oszmánok aláaknázták a Nádasdy-bástyát, amelyet 5-én fel is robbantottak. A robbanástól keletkezett tűz miatt a Zrínyi által elásatott lőpor is felrobbant. Zrínyi, a mindössze 600 megmaradt védőjével a belső várba vonult vissza. Szeptember 7-én hajnalban pedig meghalt Szulejmán szultán a zsebóti dombon felállított sátrában. Ugyanezen a napon az oszmánok égő nyilakkal felgyújtották a belső vár épületeit. Mivel Zrínyiék belátták, hogy víz híján a tüzet eloltani nem tudják, megsülni pedig nem szeretnék, ezért a kirohanás mellett döntött. Katonái pedig lelkesen követték a biztos halálba (2. ábra).¹⁷

2. ábra

Johann Peter Krafft: Zrínyi kirohanása Szigetvárból (1825)

Forrás: hung-art.hu¹⁸

Figure 2

Johann Peter Krafft – Nikola Šubić Zrinski's Charge from the Fortress of Szigetvár, 1825

Source: hung-art.hu¹⁹

3.2. Az 1566-os szigetvári ostrom kutatástörténetének földrajzi aspektusai

Szigetvár 1566-os ostroma közben elesett Zrínyi Miklós várkapitány, a Magyar Királyság zászlósurája és I. Szulejmán szultán az Oszmán Birodalom feje. Az ostrom emlékeztetének legkardinálisabb elemei Zrínyi Miklóshoz és Szulejmán szultánhoz kötődnek.²⁰

Varga Szabolcs és kutatótársai által megírt *Szigetvár 1566* című kötet említést tesz Szigetvár szimbolikus jelentőségéről és a város ostromhoz fűződő emlékhelyeiről. Szigetvár város neve szimbólummá vált a magyarok mellett a horvátok és a törökök számára is. Természetesen mindhárom nemzet máshogyan kötődik Szigetvárhoz. A magyarok számára Zrínyi és katonái hőstette a hazaszeretet iskolapéldájává váltak, majd később a nemzeti függetlenségért vívott harc szimbólumaivá váltak. A horvátok számára is az egyik legjelentősebb mártír Zrínyi Miklós. A magyarokhoz hasonlóan a horvátok is a hazaszeretetet és az önfeláldozást társítják Szigetvár nevéhez. Mégis, Zrínyi Péter 1671-es kivégzése méltóbb helyet foglal el a horvát nemzettudatban, mint Zrínyi Miklós szigetvári hőstette. Csáktornya, a Zrínyiek családi fészke, sokkal nagyobb szimbolikus töltettel rendelkezik a horvátok számára, mint Szigetvár városa. Míg a magyarok és a horvátok Zrínyi és maroknyi hősiek csapatára emlékszik elsősorban, addig a törökök az Oszmán Birodalom aranykorának legnagyobb uralkodójára, Szulejmán szultánra emlékeznek.²¹

Szigetvár török kori emlékei óhatatlanul is az oszmánok aranykorára emlékeztetnek. Bár a vár egy kisebb része tartalmaz az eredeti, 1566-os erődből bizonyos részeket, mégis legnagyobb részt, a visszafoglaló háborúkat épségben túlélte oszmán erődített részekből áll a szigetvári vár. A várban található dzsámít Szulejmán szultánról és az 1571. évi lepantói csatában a török flottát vezető Ali pasáról nevezték el. De a városban található úgynevezett Török ház is fontos emlékezteti hely, ahogyan a Szulejmán szultán 500. évfordulója alkalmából, 1994-ben létrehozott Magyar-Török Barátság Park is. Hasonlóan kiemelt emlékezteti hely a turbéki szőlőhegy, ahol megtalálható a Szulejmán szultán tiszteletére emelt türbe (Varga, et al., 2016). A türbét Szulejmán utóda, II. Szelim (1566–1574) építtette ki. Díszes mauzóleumot emeltetett az Szulejmán szultán halálhelye fölé. Az emlékhelyet Becefa és Csütörtökhely szolgálta ki, míg az emlékhely gondozásáról a szigetvári bég és a halvéti dervisek gondoskodtak. A síremlék védelmére palánkot építettek, amelyhez őrséget is rendeltek.²²

A Szigetvár ostromához és Szulejmán szultán halálának emlékezteti vonatkozásait célul tűző kutatásokat a XX. század elejéig nyúlnak vissza. Németh Béla 1903-as Szigetvár története című monográfia jelentette az első tudományos igényű munkát a szigetvári Szulejmán-sírhely kutatása kapcsán. Németh részben történeti tényekre, részben pedig legendákra építette megállapításait. Munkájában a turbéki templom helyére lokalizálta a szultán sírhelyet. Esterházy Pál Turbékot lerajzoló ábrájáról is

említést tesz, amely az 1664-es téli hadjárat alatt készült el, de az Almás-patak közelében lévő „Török temetőről” is említést tesz.²³

Hal Pál, 1939-ben megjelent munkája is a turbéki kápolna helyére tette Szulejmán sírhelyét. A „Török temetőt” a Leandro Anguissola hadmérnök térképének „F” jelzetű helyeként azonosította, s állítása szerint ide csak átszállították a turbéki templom körül kiszedett török csontokat.²⁴

Takács Sándor az 1910-es és 1920-as években írott munkái viszont szembe mentek a türbe-kápolna kontinuitás elméletével. A türbe építészeti vonatkozásain és Turbék település jellegének kutatásán felül Szulejmán sírkápolnájával is foglalkozott. Állítása szerint a sírkápolna, azaz a türbe sohasem volt a turbéki templom helyén, mivel azon a helyen csupán a sírt őrző dervisek temploma állhatott. Ezt az állítását valószínűleg Zafféry Károly 1889-es, *Religio* folyóiratban megjelent cikkére alapozta.²⁵

Molnár József 1965-ben, a *Művészettörténeti Értesítőben* megjelent munkája szintén elveti a türbe-kápolna kontinuitás elméletét. Véleményét Evila cselebi 1664-es leírására alapozza, ugyanis, ebben az olvasható, hogy a „fehér mészkőből készült mauzóleum” egy óra távolságra Szigetvártól keletre található. A türbét egyértelműen a Leandro Anguissola által 1689-ben elkészített térképének „F”-el jelzett helyével azonosította.²⁶

Nicolas Vatin 2005-ös munkájában a türbe szimbolikus szerepét vizsgálta. Írásában kifejtette, hogy a sírkápolnára szimbolikus és politikai okokból volt szükség, melynek megépítésére 1575–1576 között került sor. Erre különösen szükség volt a Zrínyi György kánizsai kapitány ellen vívott harcok során. Vatin Másik állítása szerint a szultán eltemetésére is másutt került sor, így Szulejmán Turbékban való eltemetését csak legendának tartotta.²⁷

Molnár Imre azt a helyi legendát közölte 2009-ben, amely szerint a turbéki dervisek birtoka Domoloson, a turbéki–zsibóti szőlőhegy keleti szomszédságában álló pusztán volt. (Pap & Kitanics, 2017). Vass Előd az 1579-es szandzsákösszeírás alapján meghatározta a türbe körüli mahallék méreteit, nevét és birtokosainak kilétét. Ágoston Gábor pedig a mosztári Ali dede türbedár életéről és a türbe hódoltságban belül elfoglalt helyéről és funkciójáról készített publikációt 1993-ban. Gárdonyi Máté egyháztörténész egy 2004-es tanulmányában a turbéki katolikus templomban elhelyezett Mariahilf-kegykép szakrális és politikai jelentőségére világított rá, ebben mélyen kifejtette, hogy a passzai eredetű Segítő Szűz Mária-kegykép a törökellenes hadjáratok Mária-kultuszának jelképe, amely egyszerre közvetített „törökverő” jelleget, másrészt pedig a katolikus megújulás reformációellenességét is. 2007-ben Hegyi Klára a turbéki katonaság létszámáról és zsoldjáról készített beszámolót. Gózszy Zoltán 2012-es monográfiájában, amelyben a XVIII. századi szigetvár történetét dolgozta fel, Szulejmán szultán türbétjét a turbéki templom helyével egyeztetette meg. Sudár Balázs 2014-es tanulmánya a türbe emlékezet-politikai jelentőségét tárta fel, oszmán forrásokra hagyatkozva.²⁸

A „Török temető” helyén 1971-ben Kováts Valéria kezdett régészeti kutatásba. Munkája során egy többszögletű, a széleken sáncszerűen felmagasított földhányással és árkokkal védett kiemelkedésre lelt rá. Erre a helyre helyezte a török főhadiszállást és Szulejmán szultán halálának helyét, viszont, épületnyomok hiányában a türbét ő is a turbéki kápolna helyére helyezte el. 1972-ben a turbéki–zsibóti szőlőhegyen végzett feltárásai során egy négyzetes alaprajzú, faragott kövek felhasználásával elkészült hódoltsági épületet talált. Ennek vizsgálatát azonban nem fejezte be. Az épület funkciójának meghatározását nem tudta kideríteni, mivel a környék átkutatásába már nem kezdett bele.²⁹

A régészeti kutatásokat 2009-ben Hancz Erika és Fatih Elcil folytatt tovább. A templomkertben és annak közvetlen környezetében geofizikai vizsgálatokat folytattak. Munkájuk eredményeül bebizonyították, hogy a szultán türbéje nem lehetett a turbéki kápolna helyén.³⁰

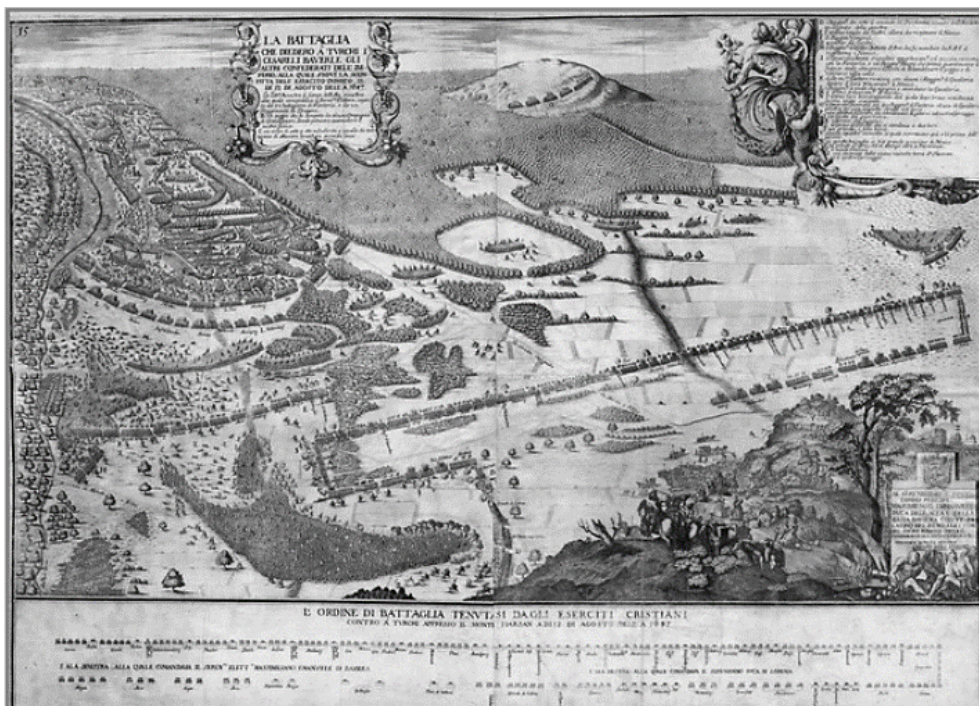
2013-ban vette kezdetét az új feltárássorozat, melyben Pap Norbert koncepciója alapján geográfiai szemléletben kezdtek munkának. Multidiszciplináris jelleggel, csoportmunkában, a természettudományos módszerek arányának növelése mellett folytatták a kutatásaikat. Vizsgálataik pénzügyi háttérét a török kormány részéről a TIKÁ biztosította. A kutatócsoport egyszerre alkalmazott geográfusokat, történészeket, régészeket, művészettörténészeket, geoinformatikusokat, geomorfológusokat, sőt még patológust is. Különösen fontos szerep jutott Gyenizse Péternek és Bognár Zitának, akik a vizsgálati terep térinformatikai alapú vizsgálatát végezték el, ezzel rekonstruálva a korabeli tájat. Hancz Erika pedig sikeresen kibővítette a vizsgálatba bevont oszmán források körét. Bár a 2013-as geofizikai vizsgálatok kevés eredménnyel szolgáltak, 2014-ben újra hozzáfogtak a kutatáshoz. 2015–2016 között három Mekka felé tájolt épületet azonosítottak be Turbék településén, melyek funkcióját is sikerült meghatározniuk. 2016-ig bezárólag arról is megbizonyosodtak, hogy a türbe és a turbéki Segítő Szűz Mária-templom nem állhatott ugyanazon a helyen. Ezt bizonyította az oszmán épületek és erődítések templom környéki hiányossága is.³¹

4. A harsány-hegyi csata (1687)

4.1. A harsány-hegyi csata rövid története

1687-ben Magyarországon a keresztény csapatok azzal a szándékkal indították el hadjáratukat az oszmánok ellen, hogy visszafoglalják Belgrádot. A mintegy 50 ezer fős sereg fővezére Lotaringiai V. Károly herceg és II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem volt. A közel azonos nagyságú török sereget Szári Szulejmán nagyvezír vezette. A keresztények útvonala a Duna mentén haladt, déli irányba. Eszék sikertelen ostromát követően, július 27-én megkezdték visszavonulásukat a Dráva bal partjára. A törökök a jól kiépített sáncműveiket hátrahagyva a keresztény csapatok után

vonultak. Augusztus 10-én este már a Harsányi-hegy közelében táborozott a keresztény katonaság. Augusztus 12-én a szövetséges keresztény sereg megindult Siklós vára felé. A Harsányi-hegy mellett azonban a szövetséges keresztény had – II. Miksa Emánuel vezette – balszárnya ellen támadást intézett az oszmán had. A gyors átcsoportosításoknak köszönhetően, valamint a bajor katonaság helytállásának köszönhetően a támadók nem tudták bekeríteni a keresztény sereg had balszárnyát. A délután folyamán pedig Lotaringiai Károly vette át a kezdeményezést és intézett támadást a török tábor ellen (1. ábra). A csata nagy keresztény győzelemmel ért véget. Szulejmán nagyvezír vert hada Eszék felé menekült. A török had elszenvedett veszteségeiről megoszlanak a források, a halottak száma 7–8 ezer főre becsülhető. A csatát jelentős események követték az Oszmán és a Habsburg Birodalomban. Konstantinápolyban szultánváltásra került sor, magyar királlyá koronázták József főherceget Pozsonyban, valamint sor került a balázsfalvai egyezmény megszületésére is.³²

3. ábra

Michael Wening: A nagyharsányi csata (XVII. század)

Forrás: museumap.hu³³

Figure 3.

Wening, Michael – Battle of Harsány (17th century)

4.2. A harsány-hegyi csata kutatástörténetének földrajzi aspektusai

A XIX. század magyarországi közlések sorát Holéczy Mihály kezdte meg az 1834-ben megjelenő *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent munkájával. Holéczy Mihály a Dunántúl 1683 és 1690 közötti felszabadításának történetének feltárására tett kísérletet. Írásában részletesebben ismertette az 1687. évi eseményeket. Nagykeri Scitovszky János 1845-ben kiadott *Baranya* című monográfiája nem hadtudományi céllal készült, hanem Baranya megye jellegzetességeit szeretne volna bemutatni, ennek ellenére részletes leírást ad a törököktől zsákmányolt javokról és az összecsapást követő *Te Deum*ról. Sem Holéczy, sem pedig Scitovszky nem jelölt meg forrásokat a munkájuk során, mindazonáltal, feltételezhető hogy volt egy vagy több forrásuk is. Németh Béla 1897-ben megjelent *Baranya Szent Istvántól a jelenkorig* című tanulmánya is a második mohácsi csatáról. Munkájának legnagyobb értéke abban áll, hogy számot ad a csata előtt hevenyészve kiépített török sáncok nyomairól.³⁵

Az első hadtörténeti ismertetést a Harsány-hegyi csatáról Balkay Dezsőhöz, a pécsi hadapródiskola tanárának nevéhez fűződik. Bécsi levéltári kutatásain alapuló eredményeit 1913-ban jelentette meg a *Pécsi Napló* hasábjain. Egyik fő forrása Philip Röder Badeni Lajosról írott kétkötetes monográfiája képezte, melyben a csata leírása mellett értékes vázlatrajzokat is készített 1842-es munkájában.³⁶

A csata eseményeit és a történeti táj változását együtt vizsgáló első művet Lakatos Géza publikálta 1937-ben a *Magyar Katonai Szemlé*ben. Hasonlóan Lakatoshoz, Doberdói Bánlaky József 1941-es munkája az összecsapás eseménytörténetére helyezte a fő hangsúlyt, s kevésbé törődött a hadmozdulatok terepre való kivetítésével.³⁷

Az első jelentős hadtörténeti szintézist a Baranya Megyei Levéltár és a Siklói Várbarátok Köre által szervezett 1987. évi siklói nemzetközi konferencia előadássorozata, továbbá az előadások írott változatait tartalmazó konferenciakötet adta, mely Szita László szerkesztésében jelent meg, 1989 során. Ebben a kötetben találkozhatunk Veres D. Csaba és Nagy Lajos hadtörténeti tanulmányaival is, melyek több helyütt meglehetősen eltérnek egymástól a csata eseményeinek lokalizációja kapcsán. Szita László, elfogadva Veres D. Csaba javaslatát, a harsány-hegyi csatát a Harsányi-hegy keleti, illetve délkeleti részére helyezte el.³⁸ Ebben a kötetben található Szakály Ferenc írása is *A felszabadító háborúk történeti helyéről (Ki a felelős a hódoltsági terület pusztulásáért?)* címmel. Művében arra a kérdésre próbált meg választ adni, hogy a százötven éves török uralom, vagy a visszafoglaló háborúk okoztak-e nagyobb kárt a Magyar Királyság népességében és településhálózatban. Kutatásai során arra világított rá, hogy a hódoltsági területek pusztulása az török uralom alatt megkezdődött, a háborúk során pedig mindkét fél katonái egyenlő részben kivették részüket a hadműveleti

területek és környékük elpusztításában. A felvonuló hadseregek hírére a lakosság általános jelleggel elmenekült a településekről a közeli hegyekbe, erdőkbe, lápokba és szigetekre. A hadmozdulatok sok esetben országon belüli migrációt váltottak ki. Például, nagyszámú dunántúli lakos vándorolt Kecskemétre, majd Nagykőrösön át Debrecenbe, Gyöngyösre, de az ország más településein is kimutatható a letelepülésük nyomai. A Szerémség és a Bácska pusztulásában pedig nagy szerepet játszott a módszeres török pusztítás, annak érdekében, hogy az előrenyomuló Habsburgok ne jussanak élelemhez. Ugyanígy, a „felperzselt föld taktikáját” használták a Duna jobb partján is. De az Eszék alól visszavonuló Lotaringiai Károly is ezt tette Baranya területén annak érdekében, hogy a Dunához kényszerítse az oszmánokat.³⁹

Veress D. Csaba a második mohácsi csata pontos helymeghatározásának kérdéseit taglalta. Kiemelte, hogy a korabeli osztrák és bajor források az összecsapás helyszínéhez közel eső Szársomlyót vagy más néven Harsányi-hegyet határozták meg a csata legjellegzetesebb tereppontjaként, ezért több esetben a *Schlacht am Berge Harsan*, azaz a *harsány-hegyi csata* elnevezést használták az összecsapás megnevezésére. Veress kutatásának fő kérdése az volt, hogy a Harsányi-hegyhez viszonyítva hol került sor az összecsapásra. Ha a Szársomlyó déli lejtője előtt elterülő síkságon került sor a két sereg megmérgetetésére, akkor joggal nevezhető *nagyharsányi csatának*. Ha pedig a Harsányi-hegytől keletre lévő fennsíkon, melynek nyugati tereplépcsője a Krasica mocsaras lapályába szakad bele, akkor pedig *villányi csatának* is nevezhetnénk az összecsapást, hiszen ez a terület az akkori Villány faluhoz tartozott. A Juvigny–Langrafen-metszet is Villány faluhely belterületére lokalizálta a csata első fázisát.⁴⁰

Veress D. Csaba (1989) *Kistótfalu* elhelyezkedésével kapcsolatos kutatómunkája eredményei szerint a harsány-hegyi csatától 15 kilométerre, északnyugati irányban megtalálható *Kistótfalu* az 1687. augusztus 11-i táborozási helyszínrajz alapján tévesen, az elpusztított *Villány* falu romjainak helyén tünteti fel *Kistótfalut*. Ezzel szemben, a mai Villány településén a koraujkorban létezett egy *Tótfalu* névre hallgató település, amely a XVII. században romokban hevert és lakatlan volt. Feltehetőleg ez zavarhatta meg a korabeli térképészeket.⁴¹

Hóvári (1989) Szilahtár Mehmed és Mehmed Rasid krónikáit elemezve figyelt fel arra a tényre, hogy a török történetírók mennyire nagy jelentőséget tulajdonítottak az Eszék sikeres védelmét követő drávai átkelésnek. Főleg Szilahtár művében olvasható, hogy Szulejmán pasa drávai átkelését főtisztjei nem tartották jó ötletnek, hiszen Lotaringiai serege üldöző híján vagy még távolabbra vonult volna vissza, vagy újra megtámadta volna Eszék várát, ami szintén előnyös helyzetet kínált volna az oszmán haderő számára. A drávai átkelést követően viszont folyamatosan a keresztény sereg támadására kellett számítaniuk. Mielőtt kiléptek volna a Duna-Dráva-Karasica mocsaraiból és elindultak volna Siklós vagy Mohács irányába, a félt kereszties támadás

kivédése érdekében egy megerősített tábornak építettek ki. Ennek a török tábornak a helyét máig nem sikerült meghatározni.⁴²

Kuti István és Újvári András a mohácsi hajóhid védelmére létrehozott sánccal megerősített palánkjának lokalizálásában értek el eredményt. Vizsgálatuk középpontjában a védősánc Mohács város környezetére gyakorolt hatása állt. A korabeli térképvázlatok elemzését követően ásatásokkal támasztották alá hipotéziseiket. Megállapították, hogy a keresett sánc a mai Kossuth utca vonalában feküdt, érintve a római katolikus és az ortodox temetőt is. A Kuti-Újvári kutatópáros az 1937-es Horváth Kázmér féle „Mohács képe 1687-ben” című munkájában szereplő két siklói út elkülönítését is végrehajtották. Mivel Horváth Kázmér munkájában nem volt egyértelmű, hogy miért van feltüntetve és megnevezve két alkalommal is a siklói út, ezért további térképeket és korabeli metszeteket vontak be a vizsgálatukba annak érdekében, hogy fényt derítsenek a két azonos nevű út lokalizálására. Munkájuk során rávilágítottak arra, hogy az egyik út a Szekcső és Mohács közti utat ábrázolja, míg a másik a Mohácsról Siklóstra vezető utat jelöli. Ez utóbbi a töttösi erdő D-i végéig szinte nyílegyenesen halad nyugati irányba, majd ott elágazott Márok–Villány–Siklós felé.⁴³

E szerzőpáros az írott források tanulmányozásán felül topográfiai és geodéziai kutatással támasztották alá megállapításait, Mohács városának az 1687-es törökellenes hadjáratban betöltött szerepével kapcsolatban. Munkájuk során figyelembe vették a Duna Paks és Mohács közötti folyami jellemzőit, a folyószabályozások és a partszakadások okozta változásokat. Geodéziai mérésekkel pedig megállapították a mohácsi szerb temetőnél megtalálható sánccmaradványok eredeti méreteit. Mindehhez az I. katonai felmérés térképalapjáról származó hosszúsági adatokat használták fel, így meghatározhatóvá vált a mohácsi sáncrendszer kiterjedése. Bár a sáncrendszer minden szakaszának meghatározását nem sikerült elérniük, a kérdéses szakaszok elhelyezkedését városszerkezet vizsgálatokkal határozták meg.⁴⁴

Timár György Baranya megye népeinek kontinuitását vizsgálta meg. Munkája alapjául Koller József prépost gyűjteménye szolgált. Tanulmányában ellentmondott Káldy-Nagy Gyula megállapításának, aki az 1554-es és az 1571. évi defter összeírásokra alapozva azt állította, hogy Baranya megye népessége a XVI. század során teljesen kicserélődött. Timár, a kutatásába új levéltári dokumentumokat is bevont, majd több baranyai település esetében bizonyította a kontinuitást a XVI. századi és a XVII. századi népesség között. Timár 165 falut vett vizsgálat alá. Csupán 50 faluban nem talált egyetlen egy kontinuitást mutató családnévet. Ez mindössze a vizsgált minta 19%-át teszi ki. Timár munkája nem a baranyai népesség török kori megfogyatkozását cáfolja, hiszen az tény, hogy Baranya megye lélekszáma 1/9-ére csökkent a török hódoltság korában. Mégis, Timár Káldyval ellentétben nagyobb mintát vett a kutatása alapjául és azt az állítást, miszerint a teljes baranyai népesség kicserélődött a török korban, megcáfolta.⁴⁵

Polgár Balázs 2020-ban megjelent kötete részletesen taglalja az összecsapás emlékezeti lenyomatát, továbbá részletes tájrekonstrukciót is tartalmaz. Munkájában jól

szemléltette, hogy a XIX. század végétől napjainkig milyen nagy politikai hatások érték az összecsapás emlékezetét. Míg a XIX. században jól megfigyelhető a római katolikus narratíva, miszerint az első mohácsi csatát követően a második mohácsi csata, mint a magyar kálvária befejeződéséként jelenik meg, addig 1937-ben, a csata 250. évfordulóján már nem csak a török kiűzésének emlékééről volt szó, hanem az 1919–1921-es szerb megszállás alóli felszabadulásról is.⁴⁶

Az emlékezeti vetületeken felül megvizsgálta a csatatér legnagyobb természeti és mesterséges terepi objektumait, a Harsányi-hegyet és a harsányi erdőt, a Krasica-patakot és a korabeli utakat. Az egykori csatatáj képe mára már szinte teljesen átalakult. A Karasica-patak szabályozáson esett át. Az 1687. augusztus 11-i táborozási helyet ma szőlőbirtok foglalja el, a másnapi csatatér pedig mezőgazdasági művelés alá tartozik.⁴⁷

Már a csatával egykorú írásos emlékek is számos különböző néven emlegették harsány-hegyi összecsapást. Azonban, a csatatér legmeghatározóbb tereppontja a Harsányi-hegy vagy más néven a Szársomlyó. A csatateret a Harsányi-hegytől délkeletre fekvő térségben lokalizálták, többször egymástól nagyban eltérően (3. ábra). A csatatér lokalizációs kísérleteit nagyban megnehezítette Kistótfalu hibás ábrázolása a korabeli képi ábrázolásokon. Kistótfalu kérdéskörét végül Timár György a Királyi Sziget című művében alaposan körüljárta, majd kiderítette, hogy a korabeli képi ábrázolások Kistótfaluja valójában a mai Villány területén elhelyezkedő, egykor létezett Tótfalu volt az valójában.⁴⁸

Konklúzió

Összességében elmondható, hogy Magyarország és egész Európa sorsát befolyásoló három katonai konfliktusról van szó. A kutatómunkák egészen a XIX. századig nyúlnak vissza. Mindhárom konfliktus esetében kezdetben katonák foglalkoztak, akik korábbi katonai tapasztalataikra alapozva alakították ki a csatákkal, ostromokkal kapcsolatos koncepcióikat. A történész és régész társadalom is egyre fokozottabb érdeklődést mutatott a katonai események elemzése iránt. A XXI. században pedig a földrajzos szemléletű új kutatók is bekapcsolódtak a csatákhoz kapcsolódó táj, illetve eseményrekonstrukciókba. Sok esetben fontos információkat szolgáltatva az események emlékezetpolitikai feltárásához is.

Jegyzetek/Notes

¹ A Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskolájának harmadéves doktorandusza.

² B. Szabó, 2006

- ³ Uo.
- ⁴ Pap et al., 2021
- ⁵ B. Szabó, 2006
- ⁶ Uo.
- ⁷ Pap et al., 2021
- ⁸ Uo.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Pap et al., 2020.
- ¹¹ <https://ujkor.hu/content/mohacsi-helyszinelok-nehany-eszrevetel-ii-lajos-holttestenek-megtalalásával-kapcsolatban>, (Letöltés dátuma: 2021. március 19.)
- ¹² <https://ujkor.hu/content/mohacsi-helyszinelok-nehany-eszrevetel-ii-lajos-holttestenek-megtalalásával-kapcsolatban>, (Letöltés dátuma: 2021. március 19.)
- ¹³ Kitanics et al., 2020
- ¹⁴ Fodor 2016
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ B. Szabó, 2017
- ¹⁷ Fodor, 2016
- ¹⁸ <https://www.hung-art.hu/frames-e.html?/english/k/krafft/muvek/zrinyi.html>, (Letöltés dátuma: 2021. július 16.)
- ¹⁹ <https://www.hung-art.hu/frames-e.html?/english/k/krafft/muvek/zrinyi.html>, (Letöltés dátuma: 2021. július 16.)
- ²⁰ Pap, 2020
- ²¹ Varga et al., 2016
- ²² Pap, 2020
- ²³ Pap & Kitanics, 2017.
- ²⁴ Uo.
- ²⁵ Uo.
- ²⁶ Uo.
- ²⁷ Uo.
- ²⁸ Uo.
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ Uo.
- ³² Veress, 1987; Polgár, 2020; Domokos 2020
- ³³ <https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib5797676>, (Letöltés dátuma: 2021. március 19.)
- ³⁴ <https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib5797676>, (Letöltés dátuma: 2021. március 19.)
- ³⁵ Polgár, 2019
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ Szakály, 1989
- ⁴⁰ Veress, 1989

⁴¹ Uo.

⁴² Hóvári, 1989

⁴³ Kuti & Újvári, 1989

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Timár, 1989

⁴⁶ Polgár, 2020

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

Felhasznált irodalom/References

- B. Szabó, J. (szerk.). (2006). *A mohácsi csata*. Miskolc: Corvina, 179 p.
- B. Szabó, J. (2017). „...neveteket pedig megőrzi majd az örökkévalóságig”. Az 1555–1556. évi hadjárat és Szigetvár védelme. In Hermann (szerk.), *„Vár állott...”*. Tudományos történelmi konferenciák. Vajdahunyadvár 2013–2016. (pp. 121–130). Budapest: Line Design Kiadó.
- Domokos, Gy. (2020). A törökellenes visszafoglaló háború. 1683–1699. In Mészáros, K. (szerk.), *Magyarország hadtörténete. II. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718*. (pp. 403–444). Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Fodor, P. (2016). Szigetvár 1566. évi ostroma: Az előzményektől a következményekig. *Magyar Tudomány*, 177(9), 1041–1047.
- Hóvári, J. (1989). A nagyharsányi csata török szemmel. In Szita (szerk.), *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. (pp. 63–74). Pécs: Pécsi Szikra Nyomda.
- Kitanics, M., Nagy, L., Hancz, E., Gyenizse, P., Szalai, G., Nagy, L., Klembala, Zs., Polgár, B., & Pap, N. (2020). A Törökdomb a régészeti vizsgálatok tükrében: 1924–2020. In Pap (szerk.), *Mordortól Mohácsig. A mohácsi csatáj történelmi földrajzi kutatása*. (pp. 273–349). Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Kuti, I., Újvári, A. (1989). Mohács hadibázisának védelme 1687-ben. In Szita (szerk.), *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. (pp. 75–96). Pécs: Pécsi Szikra Nyomda.
- Pap, N., Kitanics, M. (2017). Nagy Szulejmán szultán szigetvári türbéjének kutatása (1903–2016). In Pap-Fodor (szerk.), *Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között*. (pp. 25–48). Pécs: Pannon Castrum Kft.
- Pap, N. (szerk.). (2020). *Turbék. Szulejmán szultán zarándokvárosa*. Budapest–Pécs: Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Pécsi Tudományegyetem, 593 p.
- Pap, N., Gyenizse, P., Kitanics, M., & Szalai Gábor (2020). II. Lajos halálának helye. In Pap (szerk.), *Mordortól Mohácsig. A mohácsi csatáj történelmi földrajzi kutatása*. (pp. 211–248). Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Polgár, B. (2019). A második mohácsi csata mítosza és valósága I. In Fodor-Varga (szerk.), *Több mint egy csata Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és*

kulturális emlékezetben. (pp. 413–444). Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

- Polgár, B. (szerk.). (2020). *Csata a Harsány-hegynél. Háború, régészet és kulturális örökségvédelem*. Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 242 p.
- Szakály, F. (1989). A felszabadító háborúk történeti helyéről. Ki a felelős a hódoltsági terület pusztulásáért? In Szita (szerk.), *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. (pp. 23–42). Pécs: Pécsi Szikra Nyomda.
- Timár, Gy. (1989). Baranya népének kontinuitása a török korban. In Szita (szerk.), *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. (pp. 243–254). Pécs: Pécsi Szikra Nyomda.
- Varga, Sz., Pap, N., Hancz, E., & Kitanics, M. (szerk.). (2016). *Szigetvár 1566*. Pécs: Pannon Castrum Kft, 158 p.
- Veress, D. (1987). Hol volt az úgynevezett „második mohácsi csata” 1687. augusztus 12-én? *Hadtörténelmi Közlemények*, 34(4) 691–715.
- Veress, D. Cs. (1989). Hol zajlott le a „második mohácsi” vagy a „harsányi-hegyi csata” 1687. augusztus 12-én? In Szita (szerk.), *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. (pp. 49–61). Pécs: Pécsi Szikra Nyomda.

Internetes források

- Pap, N., Kitanics, M., Gyenizse, P., Szalai, G. (2021). A mohácsi síkon fekvő Földvár település. https://www.academia.edu/49504800/Pap_Norbert_Kitanics_M%C3%A1t%C3%A9_Gyenizse_P%C3%A9ter_Szalai_G%C3%A1bor_A_moh%C3%A1csi_s%C3%ADkon_fekv%C5%91_F%C3%B6ldv%C3%A1r_telep%C3%BCl%C3%A9s?fbclid=IwAR2gHpFipLanGzM1_ztgE5eh4aEabXG0k_wkbjaYy6GkJB-Taa7rI0BGBans. (Letöltés dátuma: 2021. július 16.)

Képek forrásai

- Johann Peter Krafft: Zrínyi kirohanása a Szigetvárból (1825), <https://www.hungart.hu/frames-e.html?/english/k/krafft/muvek/zrinyi.html>, (Letöltés dátuma: 2021. július 16.)
- Michael Wening: A nagyharsányi csata (XVII. század), <https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib5797676>, (Letöltés dátuma: 2021. március 19.)
- Orlai Petrich Soma: II. Lajos holttestének megtalálása (1851), <https://ujkor.hu/content/mohacsi-helyszinelok-nehany-eszrevetel-ii-lajos-holttestenek-megtalalasa-val-kapcsolatban>, (Letöltés dátuma: 2021. március 19.)